

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

František Vrhel

**Předkolumbovské literatury:
Témata, problémy, dějiny**

14

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA
EDICE SCIENTIA

V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfolgie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém náš vývoj probíhal, a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (uvedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skripta nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skripta pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového systému (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami, zlepší orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízením výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

NADACE
UNIVERSITAS
MASARYKIANA

EDICE
SCIENTIA

Eduard Ovčáček, *Hlava s jizvou – falická plastika*, 1972, polychromované dřevo, výška 110 cm. Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Jaroslav Malina
editor

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

14

František Vrhel

Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA, BRNO
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM V BRNĚ
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA, BRNO
2003

Text © František Vrhel, Jaroslav Malina, 2003

Editor © Jaroslav Malina, 2003

Obálka, grafická a typografická úprava © Josef Zeman, 2003

Ilustrace © Eduard Ovčáček, Archiv Františka Vrhela, 2003

Vydaly Nadace Universitas Masarykiana v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Masarykova univerzita v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2003

Tisk a knihařské zpracování FINAL TISK s. r. o., Olomučany

Ilustrace na přebalu: Eduard Ovčáček, *Polpoch – falická plastika*, 1973, polychromované dřevo, výška 100 cm. Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN 80-7204-273-4 (Akademické nakladatelství CERM)

ISBN 80-210-3069-0 (Masarykova univerzita v Brně)

ISBN 80-86258-41-6 (NAUMA)

„V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob,
nepozná nikdo začátek či konec dob
a nepoví ti také žádný filozof,
odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“

Omar Chajjám (1048–1131), perský básník, matematik, astronom a filozof. Je autorem čtyřverší *rubá'í*, aforisticky zachycujících filozofické ideje, náboženské názory a životní pocity.

Citované čtyřverší stejně jako mnohá další z Chajjámových zamyšlení souvisí s tématy, jimiž se zabývá antropologie. V našem pojetí je antropologie vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfologie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoopy, zkoumá prostředí, v kterém se náš vývoj odvíjel, a zároveň se

všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země.

Na rozdíl od Omara Chajjáma se domníváme, že o rodu *Homo leccos* víme, a současný stav poznání představíme postupně v „modulových“ učebních textech nazvaných *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, které nakonec zahrnou látku bakalářského a magisterského studia. Osnova každého z modulů je obdobná: vlastní učební text, doporučená studijní literatura, výkladové rejstříky důležitějších jmen a pojmů, medailon autora, zaostření problému (studie o aktuálních teoretických, metodologických či empirických inovacích v dané tematice), rozvolnění problému (uvedení tematiky do širšího filozofického nebo kulturního rámce).

Nevelký rozsah jednotlivých modulů, jakýchsi stavebních prvků v podobě ucelených témat kurzů a přednášek, umožní snadno publikovat revidovaná a doplněná vydání těch modulů, kde bude třeba reagovat na nové objevy a trendy oboru. Vznikají tak skriptá nikoli „zkamenělá“ v jednom okamžiku, ale neustále „živě pulzující“, skriptá pružně reagující na revalorizaci univerzitních učebních plánů, uspokojující aktuální potřeby společnosti a studentů a vycházející vstříc zavádění obecně platného kreditového

systemu (na základě tzv. European Credit Transfer System – ECTS), který umožní účinnější spolupráci mezi jednotlivými katedrami, ústavami a fakultami, zlepši orientaci studentů a zvýší průhlednost na úrovni národní i mezinárodní.

Texty jsou kolektivním, editorem metamorfovaným dílem autorů z Masarykovy univerzity a z dalších českých a zahraničních institucí. V uváděné podobě představují pouhý „zkušební preprint“, který bude po zkušenostech z výuky a recenzním řízení výrazně přepracováván a doplňován. Již v této chvíli však editor vyjadřuje poděkování všem spolupracovníkům za jejich neobyčejnou vstřícnost a velkorysou snahu představit nejnovější výsledky, z nichž mnohé pocházejí z jejich vlastních, často ještě nepublikovaných výzkumů.

Následující čtyřverší Omara Chajjáma, díky poučením z biologické a sociokulturní antropologie, přijímáme bez výhrad, jako dobrý návod k uchování demokratického uspořádání společnosti i života na naší planetě:

*„Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny
a s jedním douškem z puklé nádoby,
nač podřízen být lidem menším než ty sám
nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“*

Snad trochu přispějí i tyto učební texty ...

Brno, březen 2003

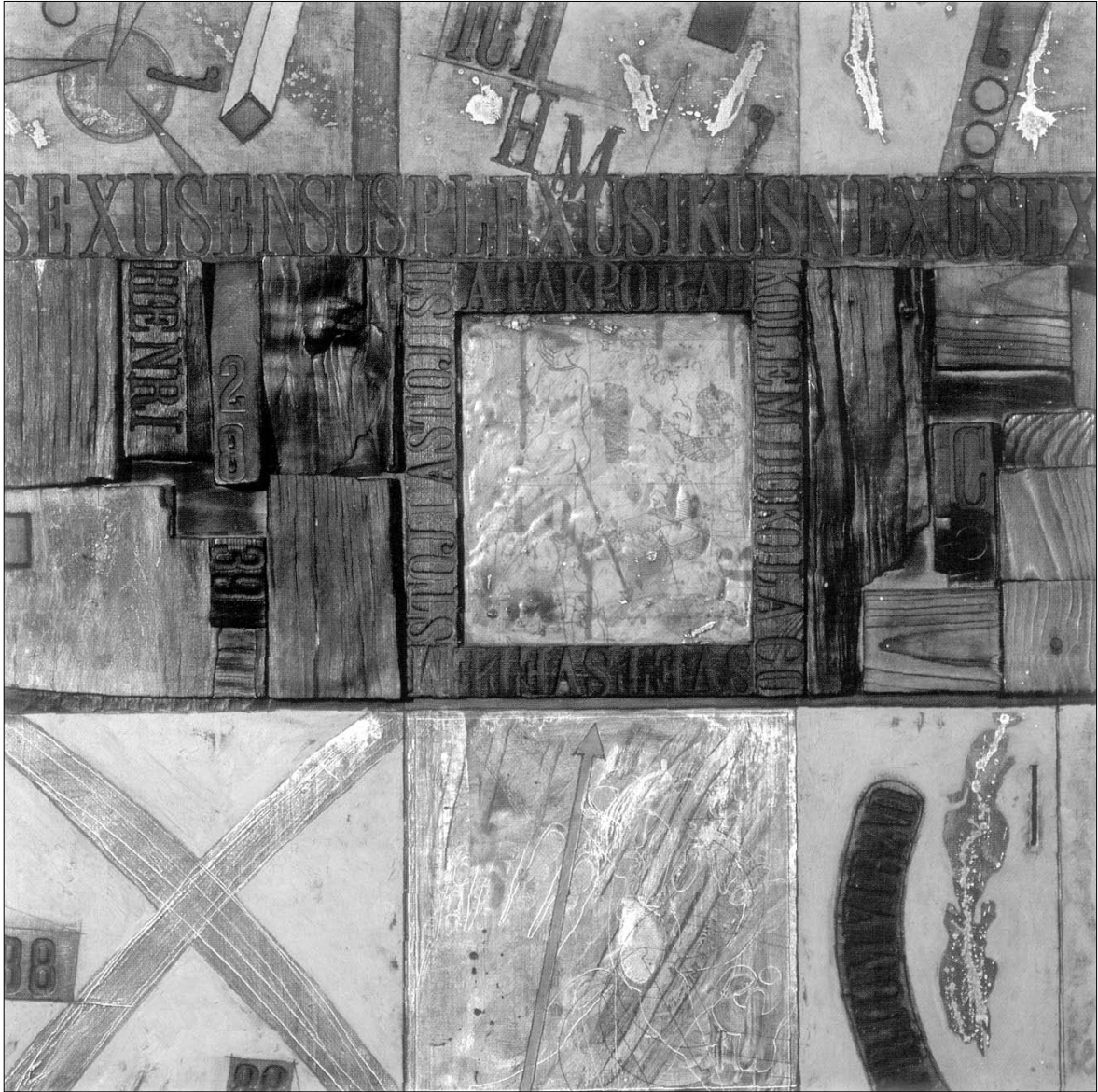
Jaroslav Malina

KATEDRA
ANTROPOLOGIE

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Alois Mikulka, *Logo Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně*, 1999, kresba tuší na papíře, 16x9,7 cm.

Eduard Ovčáček, *Sexus, Nexus, Plexus*, 1980, polychromovaný dřevěný reliéf, 80x80 cm.

Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny

František Vrhel

Eduard Ovčáček, *Falická plastika*, 1973, polychromované dřevo, výška 85 cm. Dílo vytvořené pro projekt knihy a výstavy: *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy.*

Obsah

1. VYMEZENÍ PROBLEMATIKY	13
2. DĚJINY A PROBLÉMY VÝZKUMU	15
3. Mayská LITERATURA	17
3.1. Mayské hieroglyfické písmo	17
3.2. Mayské hieroglyfické texty	22
3.3. Mayská literatura nehieroglyfická	26
4. NAHUASKÁ LITERATURA	31
5. INCKÁ LITERATURA	35
6. ZÁVĚR	37
7. ZAOSTRĚNÍ PROBLÉMU	39
7.1. František Vrhel: <i>Mayské hieroglyfické texty</i>	39
7.1.1. Úvodní slovo k výboru	39
7.1.2. Transkripce, překlady	40
7.1.2.1. Kodex madridský (strana 103b)	40
7.1.2.2. Stéla C (Quiriguá)	42
7.1.2.3. Polychromní nádoba (jižní Campeche)	43
7.1.2.4. Nadpraží 41. chrámu (Yaxchilán)	45
7.1.2.5. Stéla 10 (Seibal)	46
8. ROZVOLNĚNÍ PROBLÉMU	49
8.1. Jorge Luis Borges: <i>Boží nápis (La escritura de Dios)</i>	49
9. O AUTORVI	53
10. O AUTORVI VÝTVARNÝCH DĚL	55
11. LITERATURA (CITOVANÁ, POUŽITÁ, DOPORUČENÁ)	59
12. VÝKLADOVÝ REJSTRÍK DŮLEŽITĚJŠÍCH JMEN A POJMŮ	63

Eduard Ověčáček, *Muž a žena*, 1959, lak na plátně, 125x95 cm.

1. Vymezení problematiky

Cílem našeho eseje je přiblížit v základních obrysech takzvané předkolumbovské literatury amerického kontinentu, naznačit problémy spjaté s jejich studiem, upozornit na jejich historické osudy, jejich postupné objevování a transkripce, poukázat na jejich tematické rysy. Výraz „předkolumbovské“ je zpravidla chápán poněkud konvenčně, nikoli přísně chronologicky. V minimálním smyslu implikuje uchovávání nativního prvku – námětu, tematiky, stylu, uspořádání – fixovaného v období *conquisty* nebo bezprostředně po ní, výjimkou jsou nepochybně mayské hieroglyfické texty. V uvedeném ohledu lze tedy konstatovat, že „geneze“ těchto literatur – mayské, nahuaské a incké – jeví povahu *emergentní*; odtud jejich charakteristika jakožto literatur „transkribovaných“, na rozdíl od hieroglyfické literatury mayské, již lze kvalifikovat jako „autentickou“. – Konvenčně je nutno chápat i výraz „literatury“, neboť v žádné z vrcholných kultur nativní Ameriky nevzniká to, co se v evropské kulturní tradici pokládá za umělecké dílo, navzdory proměňám percepce a nejasné hranici mezi krásnou a věcnou literaturou, tedy umělecká díla slovesná, nebo snad lépe řečeno původní orální projevy s identifikovatelnou estetickou funkcí nevytvářejí jako celek svébytnou kulturní řadu. Ač možný vztah evropských estetických kategorií na jedné straně a nativních kategorií na straně druhé není izomorfní, na permanentní otázku

kulturní translability lze s jistou opatrností odpovědět, že nejbliže se evropským standardům a představám dostali ve své poezii Nahuové; přesto je i ona nepředstavitelně těsně vázána na kontexty ve smyslu součinnosti s hudbou, gestikou, dramatikou. Vcelku je však vhodné podtrhnout, že dominuje zřetel sakrální a kosmologický, mytologický a legendární. Význam možné estetické funkce v textech, ať už transkribovaných nebo původních, autentických, nemá příliš dlouhou tradici. Snad lze připomenout průkopnické práce Ángela M. Garibaye z šedesátých let minulého století, práce, v nichž si autor všímá nejen otázek textových a tematických, nýbrž i otázek metriky a metaforiky aztécké poezie. Podobně upozornila v osmdesátých letech ve své četbě mayské polychromní keramiky Galina G. Jeršová na některé estetické prvky. V každém případě lze uzavřít naši úvahu o *formální stránce termínu* s tím, že výrazy jako „literatura“, „písemnictví“ nebo „narativní folklor“ se mohou nejednou různými způsoby prolínat.

Obsahová stránka termínu „předkolumbovské literatury“ implikuje především písemnictví (transkribované i hieroglyfické) Mayů, nositelů nejvýraznější klasické kultury Mezoameriky, a písemnictví Aztéků či Nahuů a Inků, tvůrců kultur postklasických. První dvě z předkolumbovských literatur – mayská a nahuaská – tvoří jádro literatur mezoamerických, z nichž bez-

pochyby představují to nejvýraznější. Novější studie, například Miguela Léona Portilly (česky 1999) nebo Sibylle Fischer s Michaellem Duerrem (1988), podtrhují hodnotu literatury mixtécké včetně *mixteckých kodexů*, jejichž „děje“, jak zjistil Alfonso Caso, sahají do 7. století n. l. S literaturou Inků tvoří literatura Mayů a Nahuů – máme-li použít termín známého severoamerického antropologa A. L. Kroebera – písemnictví takzvané jádrové Ameriky. Někdy k němu bývá přičleňována literatura paraguayských Guaraníjů (tak postupuje francouzský aztékolog Georges Baudot, 1976), jindy také literatura andských Aymarů (tak činí bolivijský badatel Abraham Arias-Larreta, 1951), ale je nutno říci, že jak verbální dědictví guaraníjské, tak i aymarské jeví charakter snad příliš folklorní. Přesvědčivější je možná názor italského hispanisty Giuseppe Belliniho (1970), podle něž je vhodné pokládat

uvedená tři písemnictví (jejich duchovní substanci, jejich přetrvávání) za neodmyslitelnou součást „kretolských“ literatur Iberoameriky. Podobné směřování vyznačuje i Gordona Brotherstona a jeho neobyčejně prestižní syntézu *Book of the Fourth World* (1992): nativní literatury, včetně textů soudobých, jsou mu „palimpsestem“ moderních literatur celého amerického kontinentu s tím, že nativní písemnictví jsou (pantemporálně) jen různými kapitolami nebo fragmenty jednoho celku. Brotherstonova vize Ameriky jako „čtvrtého světa“ však má své úskalí v naprostém rozostření hranic mezi literaturou a folklorem, ve „stírání“ rozdílů mezi amazonskými mytologiemi, aztéckou poezií, staroperuánskými kipu nebo „lienzos“, jakýmijsi katastrálními mapami. Podobné rozostření vyznačuje i *LAIL-Journal*, vycházející od roku 1977 v USA a věnovaný výlučně nativním literaturám.

2. Dějiny a problémy výzkumu

Jak naznačeno, zkoumání základních literatur nativní Ameriky nemá příliš dlouhou tradici. První pokusy lze zřejmě situovat do třicátých let minulého století (zájem o nativní jazyky je ovšem výrazně starší, viz Ascención Hernándezová de León-Portilla, česky 1998): v této době se objevují texty, respektive vydání, jež lze s jistou benevolencí pokládat za kritická. Příkladem mohou být knihy *Chilama Balama z Chumayelu* vydané roku 1933 severoamerickým mayologem Ralphem Roysem, o jedenáct let později pořizuje německý amerikanista Leonhard Schultze Jena bilingvní kritické vydání *Popol Vuhu* s konkordančním slovníkem, vydání, na něž do určité míry naváže bilingvní edice Munra S. Edmonsona (1971). Později, v šedesátých letech se v Mexiku objevují první svazky korpusu aztécké poezie; vrcholný počín však znamená kritická edice *Cantares Mexicanos* Johna Bierhorsta (1985), rovněž opatřená konkordancí. Od poloviny sedmdesátých let vydává Ian Graham se spolupracovníky *Korpus mayských hieroglyfických nápisů*, jenž by měl zahrnout celkem padesát svazků. To už jsme v době, kdy dochází k institucionalizaci, především v oblasti mezoamerických studií. Dokladem mohou být specializovaná pracoviště zejména na Mexické národní nezávislé univerzitě, ale i v USA (New Orleans, texaský Austin) a také v Rusku, kde bylo nedávno ustaveno Středisko mezoamerických výzkumů nesoucí jméno

proslulého mayologa Jurije Valentinoviče Knorozova. Dokladem intenzity zájmu může být i vysoce reprezentativní série sborníků z tzv. Palenque Round Tables, objevujících se od poloviny sedmdesátých let. Obecně zvýšený zájem o texty předkolumbovské Ameriky, staroperuánské kipu nevyjímaje, platí pro amerikanistiku obecně, v celosvětovém měřítku – ať už je autonomní či součástí historie, etnologie, jazykovědy, archeologie nebo literatury. Mayologické snahy lze od přelomu sedmdesátých osmdesátých let pozorovat jak v Japonsku, tak v africké Ugandě.

Možná je na místě srovnání, byť jen velice rámcové, problémů studia nativního písemnictví s odpovídajícím studiem starého Orientu, patrně s tím rozdílem, že badatelská tradice je v amerikanistice nepoměrně kratší a odtud možná nižší stupeň její diferencovanosti, její vypracovanosti. Je nesporné, že zkoumání nativních textů staví badatele před řadu obtíží a překážek. Vytkněme alespoň ty základní.

Na prvním místě stojí s největší pravděpodobností *jazyková bariéra*. Jen málo amerikanistů ovládá nativní jazyky natolik, aby byli schopni podat zaslíbený výklad textů v nich napsaných. Již základní „klasické“ literatury indigenní Ameriky, mayská (jež sama předpokládá znalost minimálně tří jazyků: yucatánské mayštiny, cholštiny a quichéštiny), aztécká a incká kladou na zájemce téměř nepřekonatelné

nároky jazykové, násobené nedostatkem moderních učebnic, gramatik i slovníků. Tato skutečnost zřejmě bezprostředně působí na možný uměnovědný přístup k nativním textům, které jsou „vším možným“, jen ne pouhou verbalizací estetické zkušenosti svých tvůrců.

Tím se dostáváme k *druhé obtíži – synkretismu*. Jak je dobře známo, značná část původních projevů, ať fixovaných nebo tradovaných, byla odsouzena k zániku likvidací lokálních pověr, představ, kréd, prostě pohanství. Pokud nebyly likvidovány, byly *převrstveny* katolickým světonázorem a kulturou. Takto se objevuje synkretismus, jenž je – zdá se mi – v přirozeném souladu s transkribovaným charakterem, statusem předkolumbovských písemnictví. Je to synkretismus, jenž předkládá otázku: kde jsou v textech „okraje“ západního vlivu, řekněme na způsob „la redondez de la tierra“, „kulatost země“, o níž se mluví v *Popol Vuhu*. Podobným způsobem můžeme uvažovat o synkretismu misionářského divadla v domorodých jazycích (podrobněji viz Fernando Horcacitas, 1974), v němž nacházíme na jedné straně prvky předhispánské (scéna v plenéru, třeba v lese, původní rituální předměty, formy oděvu), na druhé straně element evropský (tematika, hudební nástroje). V této souvislosti si klademe otázku, do jaké míry lze registrovat evropský vliv na nahuaskou protodramatiku, jak to nazývá R. V. Kinžalov (1985), podle nějž ke skutečné teatralizaci nahuaských rituálů dochází až po španělském záboru.

Třetí problém, možná poslední základní, na nějž je vhodné upozornit, souvisí s *odlišným statutem* literatury v předkolumbovské Americe. Tak Amos Segala (1990) plným právem podotýká, že v základu aztéckého literárního diskurzu tkví nahuaská historie a obraz světa. Četba aztécké poezie musí počítat s „trojím prizmatem“: s předpokládanou původní funkcí a kontextem, v němž se objevila, s orální tradicí a její transkripcí, a nakonec s jejím hodnocením, nikoli bezpředsudečným v percepci západního čtenáře. Literatura zjevně není svébytnou individuální činností, nýbrž spíše kontrolovaným projevem náboženských zkušeností a rámců. Celá mezoamerická tradice, již Aztékové zdě-

dili, vychází z náboženského či sakrálního konceptu „umělecké činnosti“. Sotva lze najít monumenty nebo objekty, jejichž funkce a význam by nebyly spjaty se sférou posvátna, byvše chápány jako jeho exponenty nebo nástroje. Odtud zjevné důsledky: anonymita, kontrola strukturního uspořádání, „dokladovost“ kolektivního vědomí. Tato konstanta se objevuje s Olméky, prochází Teotihuacanem a Tulou – stylizacemi sice odlišnými, ale s koherencí, jež připouští jen málo výjimek. Ostatně v Bierhorstovi zpochybnilo moderní bádání i oněch několik málo nahuaských básníků, jež klasický pohled mexických badatelů identifikoval. Je zřejmé, že otázkou po statutu nativních literatur se do určité míry vracíme k otázkám kulturní translability, jejímž základem je pravděpodobně detailní sémantický rozbor jazyka ve smyslu kulturních kategorií, zejména světonázorových. Jemnosti a posuny v chápání takových kategorií jako „bůh“ nebo „zásvětí“ ukazuje nedávná práce Sybille de Pury-Toumiové (1997).

Speciální problémy vyznačují hieroglyfickou literaturu mayskou, jejíž studium vyžaduje nejen znalost příslušného „kódu“ (luštění doznalo od přelomu osmdesátých devadesátých let minulého století fascinujících výsledků), ale i příslušné ikonografie, nemluvě o stále nejednoznačném výsledku ve zkoumání podkladového jazyka mayských hieroglyfů. V obecnější rovině lze uvažovat o inspirativnosti transkulturních výsledků à la Vladimír Jakovlevič Propp nebo Claude Lévi-Strauss, jejichž objekty (ať už kouzelné pohádky nebo exotické mytologie) spadají sice výlučně do oblasti folkloristiky, přesto však hledání invariancí či invariantních posloupností nemusí být beze smyslu pro mezoamerickou kodikologii (Alcina Franch 1992). Příkladem může být analýza ruského amerikanisty L. P. Lisnenka (1985), odhalivšího v mixtéckém kodexu *Selden II* (tzv. Rollo Selden, vyznačující se, jak známo, spíše konzervativním stylem) fixované postupy, jež sestávají obvykle z devíti epizod implikujících celek dynastické historie od rituálního převzetí moci a svatebních obřadů přes válčení a smrt až po korunovací následníka trůnu.

3. Mayská literatura

3.1. Mayské hieroglyfické písmo

Soudobé prostředí výzkumu a luštění mayského hieroglyfického písma lze možná charakterizovat dvěma nápadnými rysy. Tím prvním je *hlubší znalost* nejen hieroglyfického písma, ale i kontextů, antropologických a archeologických, stejně jako hlubší poznání předpokládaných „podkladových“ jazyků. Jak naznačují nejnovější studie (Houston – Robertson – Stuart 2000), zásadním kandidátem na jeden jediný jazyk je tzv. „classic ch'olti'an“, jenž je na jedné straně členem či protočlenem skupiny cholské větve mayských jazyků, na straně druhé stojí v blízkosti yucatánské větve téže rodiny, ač se žádnou z uvedených skupin není identický. Tradiční hledisko spatřuje podkladový jazyk hieroglyfů v yucatánské mayštině a teprve sekundárně či odvozeně se orientuje na vzájemné vztahy cholských a yucatánských jazyků. Pozoruhodné je, že jak cholské, tak yucatánské gramémy (yu. –lah, cho. –wan) nacházíme v týchž textech: to je případ hieroglyfického schodiště v Copánu nebo nadpraží 3 tikalského chrámu I. Díváme-li se na zmíněné milieu operativně, vidíme, že četba dynastických dějin mayských městských států a jejich vzájemných vztahů zaznamenává od přelomu osmdesátých devadesátých let minulého století konstantní úspěch.

Druhý rys, jímž je vyznačeno soudobé milieu studia mayské hieroglyfiky, je dán *re-definováním* pojmu „písmo“ (jak v obecnosti, tak i partikulárně) v oblasti zkoumání nativní Ameriky. Jak ukazuje reprezentativní studie E. H. Booneové (1994), zpochybňuje se tradiční evolucionistický model založený na unilinéárním vývoji (od piktogramu po hlásku), slovy W. Mignola (1989, s. 62): „Dějiny písma nejsou evolučním procesem směřujícím k abecedě, ale spíše sérií koevolučních dějů, v nichž rozmanité soustavy písma doznávají svých vlastních proměn“; a nabízí se „širší“ definice písma jakožto komunikace relativně specifických idejí konvenčním způsobem a prostřednictvím trvalých a viditelných znaků. Podstata je tedy v komunikaci, permanenci a konvenci. S tím souvisí rozlišení Geoffreya Sampsona (1985) do dvou systémů: *glotografických*, tradičních, reprezentujících jazyk, a *sémaziografických*, jež jsou na jazyku nezávislé. Odtud zjevně možný nový pohled na americkou kodikologii s mayskými rukopisy (glotografickými) na jedné straně a mixtéckými a nahuaskými kodexy (sémaziografickými) na straně druhé. O těch prvních, mayských, lze říci, že rozlišují obrazy a texty. O těch druhých zase, že jsou vysoce piktografické, takže u nich není

rozdílů mezi textem a obrazem, ale používají, stejně jako jiné ikonické soustavy, řadu konvenčních prvků. Není bez zajímavosti, že se v nich vyskytují i fonetické elementy, zvláště v místních a osobních jménech. O staroperuánském kipu se dá říci, že funguje rovněž sémaziograficky, ale na rozdíl od mezoamerických piktografických systémů je spíše konvenční než ikonické (srov. Rakuc, 2001 a jeho sugesce dynastických dějin na kipu). V souvislosti s kodexem *Selden II* jsem upozornil na invariantní posloupnosti. Někteří odborníci šel ještě dál, například mexický jazykozpytec Leonardo Manrique Castañeda (1989) se pokusil naznačit jakousi gramatiku, respektive mluví o polopísmu hieroglyfického typu se sedmi třídami znaků, a to od přímých a nepřímých logogramů přes determinativy až po „fonetické konfirmátory“.

Ať už definujeme písmo jakkoliv obecně, ať hledáme v mezoamerických kodexech jakékoliv invariance, jakékoliv rekurentní struktury, musíme konstatovat, že mayské hieroglyfické písmo se jeví nejen jako glotografické, nýbrž i – konkrétněji řečeno – *logosylabické*, představujíc zvláštní, jedinečný případ v celé nativní Americe. Cesta k jeho rozluštění, cesta k jeho logosylabismu, plná napětí, frustrovaných, ba bláznivých pokusů, cesta plná polemik, nejistot a neúplností, jež trvají do dneška, sahá do počátků předminulého století. Bylo to zřejmě v roce 1810 (Alcina Franch 1992), kdy Alexander von Humboldt zpřístupnil tehdejšímu vědeckému světu několik stránek „mexického piktografického rukopisu“, uloženého od roku 1739 v Drážďanech. Zdá se, že to byl C. S. Rafinesque-Schmaltz (1783–1840), který jako první identifikoval (na základě srovnání s nápisy v Palenque) tento rukopis jako mayský. Nejen to: jako první si rovněž uvědomil hodnoty čárek a teček v mayské číselné soustavě a vyslovil názor, že jazyk, jež představují hieroglyfy, je jazykem současných yucatánských Mayů. Günter Zimmermann (1964) spatřuje v Rafinesque-Schmaltzovi zakladatelskou osobnost studií mayské hieroglyfiky.

Systematický zájem o mayské písmo se zřejmě rodí v poslední třetině předminulého století, kdy lze v oblasti bádání mayské hieroglyfiky rozlišit dva do určité míry protichůdné proudy. První z nich bývá charakterizován jako fonetický, jeho základním východiskem je „abeceda“, již biskup v yucatánské Méridě fray Diego de Landa (1524–1579) uvedl ve svém *Sdělení o stavu věcí yucatánských (Relación de las cosas de Yucatán, 1566, tiskem 1864)*. Podle Knorozova, autora ruské verze *Sdělení* (1955), je Landovo

dílo „základním pramenem pro historii a etnologii Mayů v době španělské conquisty“. Paradoxně: navzdory neblaze proslulému autodafé, uspořádanému roku 1562, byl Diego de Landa prvním, kdo poskytl „přesnou znalost hieroglyfického písma“ (A. M. Tozzer, anglická verze *Sdělení*, 1941), a je možno říci, že v dané oblasti nemá toto písmo svou úhrnnou pramenou hodnotou nic sobě rovného. *Sdělení* lze postavit po bok dílu Sahagúnovu v oblasti nahuaské. Moderní pohled na Landovu abecedu nacházíme u řady autorů: Coe (1992) v ní shledává dlouho nepochopenou rosettskou desku, Zimmermann (1956) konstatoval, že Landou uváděné znaky mají sice nízkou frekvenci výskytu v kodexech, ale že v nich můžeme najít téměř všechny. Landova „abeceda“ není tedy pustým výmyslem, spíše lze říci, že jím uvedené znaky jsou vybrány dosti libovolně.

Adekvátní či adekvátnější určení statutu a dosahu Landovy „abecedy“ přineslo až novější bádání, konkrétněji soudobé pokusy o vytváření hieroglyfických „syllabářů“ (Sharer 1994, Bricker 1986, některé práce Davoustovy). Přímočaré korelace Landovy „abecedy“ a hieroglyfických textů, datovatelné pokusy Brasseurových, později Rosnyových, Thomasových nebo Whorfových, byly odsouzeny k nezdaru. Jako nezdařilý je po letech kvalifikoval známý odborník na hieroglyfické písmo Thomas S. Barthel (1956). Fonetická linie však nezanikla, naopak akcent na fonetismus, charakterizující nejprve francouzské badatele, později badatele severoamerické, počínaje snad M. D. Coem (1966), se od přelomu osmdesátých a devadesátých let ukázal zásadním krokem k vyluštění mayského písma.

Naproti tomu druhý směr, příznačný především pro badatele německé, bývá charakterizován jako *ideografický*: mayské písmo je buď úplně nebo částečně ideografickým systémem, „grafickým výtvozem sui generis“, plným náboženské symboliky, o jehož zvukové stránce nemá v zásadě smysl mluvit. Badatelé jako E. W. Foerstemann, Eduard Seler a Paul Schellhas, jejichž zásluhy o rozvoj hieroglyfické mayologie jsou zcela nepopiratelné, našli svého pokračovatele v Hermannu Beyerovi, jemuž nelze upřít příkladnou metodičnost. Jeho zkoumání epigrafického materiálu z Chichén Itzá ve třicátých letech (navzdory ideografickým principům) věnují zvláštní pozornost *afixům*, doprovázejícím tematické glyfy či *hlavní znaky*. Celkovou situaci lze shrnout v tom smyslu, že dvojpólovost ve zkoumání mayského písma přetrvává vlastně až do konce druhé světové války. Zatímco luš-

tění astronomických a kalendářních podob mayského písma, organicky se vyvíjející od dob Foerstemannových (klasikem zůstává J. E. Teeple, lze uvést i našeho Arnošta Dittricha, věnujícího pozornost mayské astronomii od počátku třicátých let minulého století), dosahovalo zjevných úspěchů, zůstaly „věcné“ obsahy jednou provždy záhadnými, ba – podle mínění takového Sylvana G. Morleye – neexistujícími.

Završením dosavadních trendů či jejich kompromisního, heterogenního celku se z odstupeu jeví rozsáhlá syntéza (slovy autorovými „úvod“ do mayského hieroglyfického písma), již v roce 1950 předložil zřejmě nejslavnější mayolog moderní doby J. Eric S. Thompson, syntéza, jež naznačuje, že mayské písmo má *smíšený*, „komplexní“ charakter; svůj výraz v něm nalézají rozmanité prvky – od jednoduchých piktogramů až po afixální a fonetické elementy. Je snad onen „smíšený“ charakter mayské hieroglyfiky vysvětlením toho, že se mohla současně prosazovat odlišná stanoviska a postupy, v nichž zastánci té či oné orientace mohli poskytnout a jako argumenty použít „typické“ doklady? Trvalá zásluha Thompsonova tkví nicméně ve vypracování *katalogu* mayských glyfů (1962), zahrnujícího jak doklady paleografické, tak i epigrafické. Thompsonova *numerace* je univerzálně přijímána a stejně tak rozdělení hieroglyfických podob do tří základních skupin: *afixy, hlavní znaky a portréty*, slovem Thompsonův „katalog“ se stal kanonickou knihou moderní mayologie.

Je na místě dodat, že Thompsonovu katalogizování předchází Zimmermannův pokus (1956) o podobný soupis – třídění, které se však opírá materiálově pouze o kodexy. Pokus předkládá „typologickou systematiku“ sestávající ze čtyř základních řad a opřenou o poziční pojmová schémata. První řadou jsou *nominální* glyfy (hieroglyfy božstev, uvedené často pod příslušným „obrázkem“, a mytologické bytosti zoomorfní povahy), druhou jsou příslušné *atributy* („hrozící záhubou“ v naší ukázce), třetí řada je komponována „oběťmi a dary“, poslední zahrnuje tzv. *tematické* hieroglyfy, jež stojí vždy na počátku daného textu, vztahující se jen k těm významům, které jsou pro pojednávání okruh rozhodující. Snad by se dalo shrnout, že tato „kontextová“ linie výzkumu mayské hieroglyfiky „metodologicky“ vrcholí Thompsonovou syntetickou studií z poloviny šedesátých let minulého století, v níž se mluví o „metaforogramech“, „rituálním základu“, nebo dokonce o „mystických asociacích“. Zdá se, že Thompson si nevezal příliš k srdci slova Archibalda

A. Hilla z recenze v *International Journal of American Linguistics* (1953), kde jeho rozsáhlému úvodu z roku 1950 vytkl mentalismus, romantický přístup, nedostatek lingvistického zřetele, odsoudil práci s idejemi, doporučil orientovat se spíše na slova a morfémy.

O to paradoxněji působí, že Thompsonovo metodologické shrnutí povahy mayského písma se objevuje v době, kdy jsou takřikaje v plném proudu na jedné straně ikonografické tematizace Berlinovy a Proskouriakoffové a na druhé straně dešifrátorské práce Knorozovovy, jež předznamenávají *novou éru* studia mayských hieroglyfů: astronomicko-kalendářní kód ustupuje před horizontem dynastickým či, volněji řečeno, historickým a kontextualizující vizi zatlačuje více mnohem „banálnější“, jak se ukáže později: mayská hieroglyfika je jednou z možností notoricky známého *logosylabismu* (Ayala Falcón 1985, Lacadena 1995). Celou situaci můžeme – následující Davida H. Kelleye (1976) – shrnout do čtyř propozic: (1) Thompsonovo objevné zjištění ve čtyřicátých letech, že některé afixy reprezentují gramatické částice, (2) Berlinův „emblémový glyf“ (1958), u něž jsou určité glyfy příznačné pro určitá místa, (3) zkoumání Proskouriakoffové v Piedras Negras (1960) ukazující na existenci dynastických posloupností a (4) Knorozovův důkaz, že mayské písmo obsahuje fonetický prvek.

Heinrich Berlin si povšiml, že u měst jako Palenque, Tikal, Copán, Yaxchilán je běžný určitý typ glyfového bloku. Afixy zůstávají většinou stejné, ale hlavní znak v pravé dolní části bloku se od místa k místu liší a zdá se, že náleží určitému místu nebo to místo představuje (dynasticky, místně, jako ochranné božstvo). Například v Copánu je to hlava netopýra. Berlin si rovněž povšiml, že *emblémový* glyf, který patří zřejmě k určitému místu, se může občas objevit v jiných sídlištích, což naznačuje, že mezi mayskými městy existovaly určité vztahy (Drew, česky 2001).

Závratnost průlomu, jež na základě ikonologických postupů učinila Tatiana Proskouriakoffová, tkví v *odhalení hodnoty dvou glyfů*: T 684, „toothache“, „dolor de muelas“, glyf *bolení zubů*, a T 740, „upended frog“, „rana virada“, glyf *převrácená žába*. První z nich se vztahuje k nástupu na trůn, druhý pak k narození. V souladu s tímto odhalením vypracovala Proskouriakoffová posloupnost šesti vládců v guatemalských Piedras Negras, kteří panovali třicet pět, čtyřicet sedm, čtyřicet dva, dvacet osm, pět a sedmdesát let. Po smrti jednoho vládce začal jeho nástupce vztyčovat svou vlastní skupinu stél před jiným chrámem. Metodika

uplatněná při studiu v Piedras Negras se ukázala plodnou pro studium celé oblasti, jak dokládá posmrtně vydané dílo Proskouriakoffové *Maya History* (1993).

Skutečným protagonistou, „guru“ dešifrace mayského písma, nebo „ah bobat“, „ah miatz“ (učenec a prorok), jak jej nazývá Michael D. Coe (1992) ve své dedikaci, je nedávno zesnulý Jurij Valentinovič Knorozov. Jeho pojetí mayské hieroglyfiky lze najít v řadě studií, jež se začínají objevovat od počátku padesátých let minulého století a jež vrcholí – zejména po stránce metodické – v monumentální práci *Pis'mennost' indějcev majja* (1963), v níž Knorozov vyložil své pojetí dešifrace založené na poziční statistice zjevně neúplně. Jakýmsi zázemím tohoto pojetí je obecný pojem vývoje společnosti: hieroglyfické písmo se objevuje mezi etniky žijícími v různých částech světa na určitém stupni vývoje, je to doba přechodu od kmenových forem k stratifikované společnosti. Platí-li tento koncept univerzálně, což se v evolucionistické perspektivě předpokládá, odpadá ona problematická prokazatelnost (viz například Mario Andrés Bottighieri, 1969, o vlivu čínského kalendáře na mayský) vnějších vlivů. V souladu s tím hieroglyfické písmo vzchází z piktografiky a je vlastně nejstarším systémem zachycujícím lidskou řeč. Charakteristickými rysy hieroglyfických soustav jsou podle Knorozova: používání tří kategorií symbolů nebo glyfů (ideografických, fonetických, determinativních), jejich polysémie a přibližnost v předávání myšlenky fonetickou kompozicí slov. – Zdá se, že mayský grafický systém vznikl v prvním století našeho letopočtu v nejstarších městských státech Mezoameriky, snad severovýchodně od jezera Petén Itzá (dnešní departamento Petén v Guatemale), a uchoval se bez větších změn až do doby conquisty. Mayští kněží připisovali vynález písma Slunookému bohu („Kinich Ahau“), písmo bylo pokládáno za posvátné. Podle dnešních vědomostí pochází nejstarší mayský nápis, stéla 29 v Tikalu, z roku 292 n. l.; existují i starší monumenty, nejsou však datovány. Dnešní názory naznačují, že antecedenty je dlužno hledat na guatemalském náhoří, ale trasování konkrétních podob je obtížné. V rámci předklasiku je patrně „nejmayštější“ Stéla 10 v Kaminaljuyu. Místa jako El Baúl, Abaj Takalik, Chiapa de Corzo či Tres Zapotes obsahují datace v takzvaném dlouhém počtu (viz i Knorozovovu studii o monumentu E v Tres Zapotes, 1973). Tematiku glyfů chápe Knorozov dosti netradičně: nevylučuje možnost existence uměleckých děl, epiky, dramatiky. Podtrhuje, že některé fragmenty z knih Chilama Bala-

ma jsou transliterací hieroglyfických textů. Proto mohou do určité míry poskytnout představu o autentické mayské literatuře. V této souvislosti je vhodné připomenout, že se více a více objevují studie věnované možným korelacím mezi koloniální transkribovanou mayskou literaturou na jedné a hieroglyfickými texty na druhé straně (lze uvést alespoň Mariu Cristinu Alvárezovou, 1974 a A. A. Borodatovovou, 1985). – Za základní jednotku mayského písma pokládá Knorozov *znak*, který je třeba chápat jako skupinu grafémů majících týž denotát. Znak sám sestává zpravidla ze základního grafému (včetně všech jeho variací) a méně často z alografů, v nichž se mohou vyskytnout varianty základního grafému, lišící se od variací přítomností nových grafických prvků. V textech kodexů se vyskytuje celkem 355 grafémů, přičemž do uvedeného počtu nejsou zahrnuty výrazně se odchylojící variace. Započítány jsou základní (konstitutivní) grafémy v počtu třiceti (jejich části jsou samostatnými znaky) a třicet osm alografů. S ohledem na řadu obtížně určitelných znaků kolísá faktické množství znaků v kodexech kolem tří set. – Knorozov si pochopitelně všímá frekvence znaků. Ukazuje se, že asi třetina se vyskytuje v souboru jediného hieroglyfu, asi dvě třetiny v souboru padesáti hieroglyfů, asi patnáct znaků má frekvenci vyšší, s krajní mezí 171 (znak Kn 031, „u“, jeho). Vyjde-li se z množství znaků v mayské abecedě, lze předpokládat teoreticky představitelné denotáty. Knorozov k tomu dodává (1963, s. 223): „Mayské texty nejsou piktografickými dokumenty, kde se znaky vztahují k nějaké situaci ... Proti tomu svědčí způsob spojení znaků, existence paralelního textu k řadě obrázků a statistika znaků. V piktografice se množství poprvé se objevivších znaků zachovává v zásadě v celém dekurzu, ‚průběhu‘ záznamu, zatímco v mayských textech (stejně jako v libovolném písmu, jež předává zvukovou řeč) se postupně zmenšuje: čím větší, delší je segment textu, tím více je v něm opakujících se znaků.“ Tyto a podobné úvahy vedly Knorozova k zjištění, že mayské písmo je morfologicko-sylabické povahy, část znaků zachycuje spojení fonémů, jiná část znaků pak morfémy. Vzhledem k tomu, že hieroglyfy zaujímají ve „větších“ stabilní místa, je možno vydělit několik základních skupin, současně lze zkoumat i typy spojení těchto skupin. Na základě kombinace těchto „parametrů“ a s ohledem na statistiku se dá určit takzvané gramatické pozadí. Hieroglyfy první poziční skupiny kryjí ve většině případů slovesa. Takto dospívá Knorozov k určení gramatických

denotátů jak znaků, tak i hieroglyfů, odtud možnost *fonetického čtení*. Tento účelný typ analýzy dává snad i možnost vyjasnit některé zvláštnosti staré maysčiny. Potud několik poznámek k principům Knorozovovy dešifrace, na jejímž základě předložil o dvanáct let později *úplnou četbu* mayských kodexů, jež – jak ostatně naznačuje i naše mikroukázka (obr. 1) – obstála ve zkoušce času. V osmdesátých letech čte Knorozov společně se svou žačkou G. G. Jeršovovou (viz rovněž naši ukázkou – obr. 3) nápisy na polychromní keramice. – Co je nutno vytknout z Knorozovovy koncepce mayského hieroglyfického písma? Knorozov od počátku akcentoval význam fonetických prvků v mayské hieroglyfice, jejíž celek lze rozčlenit do tří kategorií: *ideogramy*, zachycující celé slovo a označující současně jeho zvukovou podobu a význam, přičemž v některých případech odpovídá ideogram celku nebo části zobrazeného objektu, v jiných jeho určitému atributu. Větší část tvoří kategorie *fonetických glyfů*. Knorozov rozlišuje celkem čtyři typy: typ A, vokály, se vztahuje k abecedickým glyfům, glyfů se používá k vyjádření počátečního nebo koncového vokálu slova. Typ AB, sylabické glyfy, které označují vokál s následujícím konsonantem. Sylaboalfabetické glyfy typu B(A) mohou označovat buď konsonant s následujícím vokálem nebo jen konsonant. Jako alfabetické jsou tyto glyfy používány obvykle na konci slova, jako sylabické pak na začátku nebo uprostřed slova. Konečně sylabické glyfy typu BAB označují uzavřené slabiky (CVC) a používá se jich jak pro zapisování kořenů, tak i afixů. Poslední kategorií glyfů jsou *determinativy*, které se vyskytují spíše vzácně (viz

i Houston, 1989, který píše, že dnes je známo více než jedno sto fonetických glyfů, a Lacadena, 1995).

Pracemi Berlinovými, Proskouriakoffové a Knorozovovými, ač nepochybně směrodatnými, však výzkum neskončil. Spíše naopak: podnítily nový rozmach především v oblasti dešifrace epigrafiky, rozmach, jehož nejvýmluvnějším dokladem mohou být díla Lindy Scheleové z texaského Austinu a celé skupiny tzv. Young Turks kolem ní (viz i Coe, 1992). Počátky tohoto nového rozmachu lze situovat do první poloviny osmdesátých let, kdy zmínění mayologové uspořádali první „kulatý stůl“ v Palenque, jehož protagonisty byli známý americký kognitivní antropolog Floyd Lounsbury, Peter Mathews a pochopitelně Linda Scheleová. Dostavily se první úspěchy, jako například odhalení a vylučování dynastické historie Palenque. Toto zaměření modelově vrcholilo v „četbě“ dynastických dějin celého mayského kulturního areálu, kterou Scheleová spolu s Davidem Freidelem předložila na prahu devadesátých let. Tato četba otevřela cestu k dalším „ramifikacím“ jako úplné vylučování emblémového glyfu, jehož proměnnou je název místa, konstantou pak *k'ul ahau* neboli „posvátný panovník“. Zdá se, že dosavadní úvrat luštění představují pokusy o sestavování mayských „sylabářů“, o něž se pokusili různí badatelé (David H. Kelley, Michel Davoust, John A. Fox, John S. Justeson). Že by snad spirálový návrat k Landově abecedě? Moderní origo bude zjevně spíše v Knorozovově vypracování mayských fonetických glyfů. Stále více se však ukazuje, že dešifrace není jen dílem vysoce specializovaných epigrafiků, sotva si ji lze představit bez ikonologů, jazykovědců, archeologů.

3.2. Mayské hieroglyfické texty

Jak bylo naznačeno, tyto texty představují jediné *autentické* písemnictví v celé předkolumbovské Americe. Vnějšíkově je můžeme rozdělit do dvou skupin epigrafických a jedné paleografické. Přestože jde jejich pomyslný celek do tisíců, zdá se, že značná část těchto textů je nenávratně ztracena: to platí jak o čistě literárních skladbách, tak i o kodexech. První epigrafickou skupinu tvoří *monumentální nápisy* na stélách, oltářích, nadpražích, schodištích, panelech a podobně. Tyto nápisy zpravidla předkládají veřejná data o královských činech, aliancích, příbuzenství, zajetí a válce, téměř vždy jsou opatřeny chronologickými údaji. Druhou epigrafickou skupinu tvoří polychromní keramika. Ač k jejímu úplnému rozluštění mnohé zbývá, zdá se, že takzvaná primární standardní sekvence je typem dedikačního zápisu, jenž se týká nádoby, jejího tvaru, obsahu a vlastníka. Příslušné sekundární texty, jež jsou bezprostředně spjaty se zobrazovanými scénami, mohou jednoho dne odhalit celý myšlenkový svět obsažený ve zmizelých rituálně zaměřených kodexech nížinných oblastí mayského kulturního areálu (Coe, 1992). Konečně třetí skupina, skupina s nejdramatičtějšími osudy, sestává ze čtyř dochovaných mayských kodexů a *fragmentů* dalších. Není běžně známo, že tyto zlomky byly nalezeny v různých hrobech klasického období (v Uaxactúnu, Altun Ha). S výjimkou kodexu v chiapaském Miradoru byly všechny tyto pohřbené knihy ve stavu naprostého rozkladu, „kodex Mirador“, jež nelze soudobými technikami otevřít bez poškození, je uložen v Národním antropologickém muzeu v Ciudad de México.

Tři zachované mayské kodexy byly roku 1973 „doplněny“ tzv. „Kodexem Grolier“. Tento rukopis, známý též jako *Códice Sáenz*, byl objeven zcela nedávno: v roce 1965 jej získal jeden mexický sběratel na tržišti La Lagunilla v hlavním městě Mexika. Jde o lepoperele v rozsahu jedenácti stránek, jež bylo poprvé publikováno M. D. Coeem (1973). Coe usoudil, že dokument měl původně dvacet stran – „v důsledku logické sekvence úplného cyklu Venuše“. Kodex je ve stavu značně poškozeném, což snad vysvětluje zmatek ve vztahu stran 10 a 11, jež se ukázaly být identickými. Kodex byl poprvé předložen veřejnosti na výstavě věnované mayskému umění a pořádané roku 1971 newyorským Grolier klubem. Po skončení výstavy odvezl vlastník rukopis do Mexika, kde jej věnoval

mexickému národu. „V současné době prověřují jeho autenticitu specialisté Národního ústavu antropologie a historie,“ jak píše Thomas A. Lee (1985, s. 162). – Od okamžiku svého vystavení podněcoval kodex polemiku kroužící především kolem jeho autentičnosti. Tak podle názoru Thompsonova (1972) je nutno brát jeho autentičnost s rezervou, jiní autoři naproti tomu, například John D. Carlson či Jesús Mora, soudí, že zobrazení chrámů v kodexu má standardní proporce, což by posilovalo tezi o jeho pravosti. V souladu s daty, jež bylo možné vypátrat, se zdá jisté, že různé objekty jako maska v mexicko-mayském stylu či kodex sám se uchovaly v dřevěné bedně nebo rakvi v pohřební jeskyni na chiapaském severu, snad v oblasti Palenque. Podle stylu masky a na základě radiometrického měření poločasu rozpadu izotopu uhlíku C 14 se předpokládá, že Grolier pochází z let 1230 až 1360. Lee (1985) upozornil na souvislost kodexu s chiapaskými textiliemi. Je pravda, že čas od času se objevuje zpráva o senzačním nález dalšího mayského kodexu, aby se brzy ukázalo, že šlo o planý poplach. Tak tomu bylo v případě takzvaného Kodexu Porrúa, tak tomu bylo i u takzvaného Libereckého kodexu, jemuž ve svém rozboru známý český amerikanista Čestmír Loukotka (1956) vehementně upřel – po konzultaci s Thompsonem – jakoukoliv autentičnost.

Za nejrepresentativnější z mayských kodexů bývá pokládán *Kodex drážďanský*. Sestává z 39 listů (z toho 35 je malováno z obou stran, zbývající čtyři jen po jedné). Zdá se, že kodex se zachoval jako celek, zachovaly se i barvy: černá, modrá, červená. Kodex je uložen od roku 1739 v Drážďanech („saská zemská knihovna“), kam se ve zmíněném roce dostal z Vídně, kde jej získal tehdejší ředitel knihovny J. Ch. Goetze, jenž o něm roku 1744 uveřejnil zprávu. Předpokládá se, že se *Kodex drážďanský* dostal do Vídně jako dar pro císaře Karla V. od conquistadora Francisca de Monteja, jehož Karel V. jmenoval v roce 1526 „adelantadem“ tehdy ještě nedobyteho Yucatánu. – Poprvé jej (překreslený) publikoval Edward King, lord Kingsborough, v třetím svazku svých vskutku velkolepých *Mexických starožitností* (*Antiquities of Mexico*, 9 svazků v letech 1831 až 1848). Faksimilované vydání pořídil roku 1880 jeden z Goetzových nástupců, Ernst Foerstemann, který se věnoval především kalendářním složkám. O původu Kodexu drážďanského existují různé dohady. Někteří

badatelé jej pokládají za postklasický a umísťují jej na Yucatán. V jednom Prescottově dopisu Johnu L. Stephensovi (1841) se říká: „Již před drahnou dobou jsem dospěl k závěru, že Kodex drážďanský není aztécký. Nikdo neví, z jaké části Ameriky se dostal do Německa, ale jeho podoba přesně odpovídá popisu jednoho dokumentu z Yucatánu, který podal Pedro Mártýr. Soudím, že musel vzejít z této oblasti nebo z jiného místa střední Ameriky.“ Jiní, například William Bollaert (1870), měli za to, že „kodex pochází patrně z Mayapánu“, naproti tomu William E. Gann (1905) klade původ kodexu do oblasti severovýchodního Yucatánu, do Itzamalu. Herbert J. Spinden (1911) jej lokalizuje do blízkosti Uxmalu. Je pravda, že ve prospěch yucatánského původu, speciálně jeho východní části Chichén Itzá, mluví nejnovější výsledky (Sharer, 1994), založené na hledání a prokazování různých podob vlivu mexického: akcentování důležitosti boha deště Chaca, některé formy keramiky v typickém stylu mexického, případně toltéckého období Chichén Itzá, zobrazení boha Izquemillih (se zavazanýma očima).

– Jiní, vcelku však autoritativní mayologové jako bratři Carlos A. a Juan Antonio Villacortové (1930) hledají původ v guatemalském Peténu. Podobně Paul Schellhas (1926), který této otázce věnoval zvláštní studii, dospěl k názoru, že původ všech dochovaných mayských kodexů ukazuje na guatemalskou vysočinu, odmítnuv takto názory Hermanna Beyera, jenž v této souvislosti prohlásil, že *Kodex madridský* náleží do oblasti Yucatánu, kdežto *Kodex pařížský* s ohledem na komentáře v tzeltalštině mohl vzniknout pouze v Chiapasu. Důležitým krokem vpřed bylo zjištění Thomase S. Barthela, že Drážďanský kodex je kopií mnohem starší předlohy. Proslulý dešifrátor vyslovil na počátku padesátých let názor, že relevance kodexu spočívá v jeho starobylosti, a rozlišil dvě vrstvy: starší, vztahující se snad k jihozápadní oblasti vývoje klasické mayské kultury, a mladší, v níž lze pozorovat mexické vlivy. Je vhodné připomenout, že Barthel podrobně zkoumá přechod z jedné tradice do druhé, k němuž mělo dojít v devátém století, zkoumá rovněž, jak byly ve dvanáctém století sestaveny tabulky Venuše a zatmění, pozorované a registrované od osmého století. Starší tradice má svůj původ na guatemalském jihu, mladší na středním Yucatánu v oblasti Río Bec. Také Thompson se pokusil o určení místa původu. Na základě některých lingvistických údajů soudí na yucatánský původ, v kodexu se nachází několik glyfů, jež se objevují pouze v Chichén Itzá. Jak Barthel, tak

Thompson se pokusili i o chronologii kodexu s tím, že jeho vznik situují do třináctého století.

Codex Peresianus, známý též jako *Kodex Pérez* a především jako *Kodex pařížský*, se nachází v pařížské Národní knihovně. Dvanáct listů, z nichž sestává, je pomalováno po obou stranách ve stejném směru. Pokud jde o oblast vzniku, panuje zde rozmanitost názorů. V době nálezů Kodexu pařížského ve zmíněné knihovně v něm byl objeven papír s nápisem „Pérez“ a slova v tzeltalštině, a tak různí autoři jej umístili do Chiapasu. To byl i úsudek Gatese a bratří Carlose A. a J. Antonia Villacortů (1930). Toto umístění je v současnosti pokládáno za nepřijatelné a spíše se dává za pravdu Thompsonovu názoru (1972), podle nějž – na podkladě stylu a malby – náleží do oblasti Tulumu nebo Mayapánu. Kodex byl zhotoven někdy ve třináctém nebo čtrnáctém století. – I když se neví, jakým způsobem se hieroglyfický rukopis dostal do Evropy, existuje podezření, jež vyslovil J. F. Ramírez, že kodex byl koupen pařížskou Národní knihovnou od neznámého prodejce. Nejstarší zmínka o kodexu snad náleží J. M. A. Aubinovi (1848), ale byl to Léon de Rosny (1875, 1876), který kodex objevil a náležitě vyhodnotil. K nálezů došlo v roce 1859, jméno „Pérez“ možná odkazuje na Juana Pía Péreze, jednoho z klasiků filologického studia „věcí yucatánských“. Podle Thompsona je tento rukopis modifikovanou kopií předlohy původního klasického kodexu z let 300 až 900. Přes řadu vynikajících postřehů Thompsonových k obsahu kodexu se dnes spíše zdůrazňuje důkladnost studia G. M. Severina (1981), který se – rozděliv kodex do tří částí (katunové sekvence, nositelé roků, zvěrokruh) – pokusil jeho obsahu využít k vysvětlení kolapsu klasické mayské civilizace. Za první edici je pokládána série černobílých fotografií z druhé poloviny 19. století, v roce 1887 vydal Rosny kodex v barvách, po něm pak celá řada autorů, ale zdá se, že nejjemnější vydání bylo pořízeno ve Štýrském Hradci (barevně a ve formě leporela) roku 1968.

Třetím mayským kodexem je *Kodex madridský* (nepočítáme-li *Grolier*), nazývaný též „tro-cortesianský“. Jako celek sestává z 56 listů a je zřejmě nejobsáhlejší mayskou paleografickou památkou. (Připomeňme, že nejobsáhlejší epigrafickou památkou je hieroglyfické schodiště v Copánu.) Soudí se, že je spíše pozdního data, snad z 15. století, snad z oblasti Tulum, Tancah. Je tvořen dvěma částmi, dvěma fragmenty: „códice troano“ a „códice cortesiano“. První fragment byl publikován Brasseurem (1869–1870). V roce 1882 se objevuje první studie z pera Cyruse

Thomase. Roku 1888 získala kodex španělská vláda a byl uložen v madridském archeologickém muzeu. Pokud jde o druhou část, „códice cortesiano“, předpokládá se, že ji do Evropy přivezl sám Hernán Cortés. V roce 1875 byla Rosnym pořizena francouzská edice, o něco později se objevuje edice španělská (1892). Není bez zajímavosti, že tento kodex byl hned po svém objevení prohlášen za mayský, k čemuž bezpochyby přispěl Brasseurův nálezný Landovy *Relación*. Kodex bychom mohli stručně charakterizovat jako věstec-kou příručku (Alcina Franch, 1992).

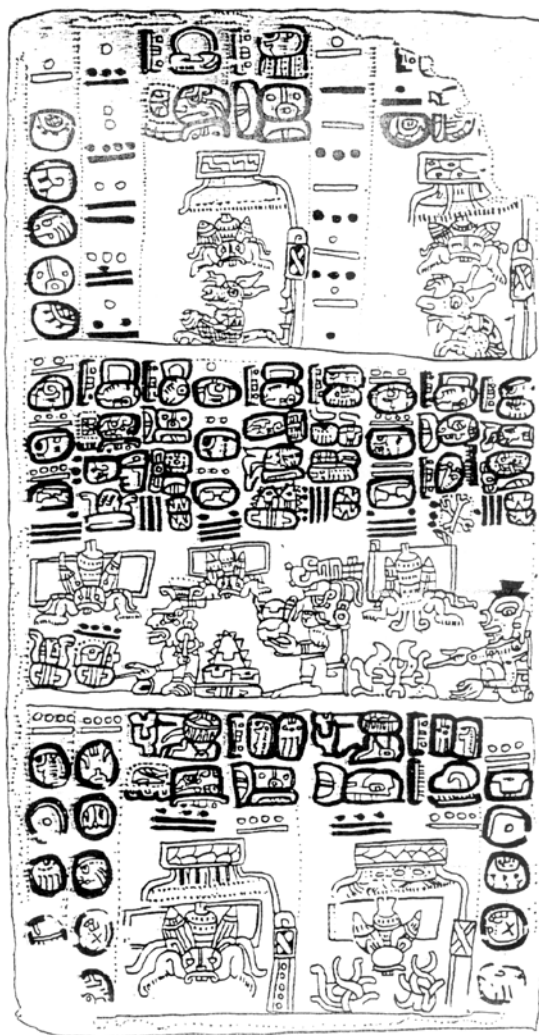
Všechny mayské kodexy sloužily zjevně jako obřadní knihy kněží. Představují jakousi encyklopedii, zachycující rozmanité stránky života starých Mayů. Jsou dokladem rituálně založeného úsilí o měření času a vypracování kalendáře, jakož i neobvyklých úspěchů v oblasti astronomické geometrie. Nacházíme v nich výčet obřadů, předpovědi spjatých s lokálním hospodářstvím (zemědělství, lov, rybolov, včelařství) a týkajících se všech vrstev obyvatelstva (kněží, vojáci, kupci, řemeslníci, zemědělci) s výjimkou otroků. V tomto smyslu jsou mayské kodexy – na rozdíl od quichéského *Popol Vuhu*, v němž snad lze najít určité rysy univerzalizmu – spíše „speciálními“, konkrétními doklady. To může znamenat, že jejich pochopení a výklad (za předpokladu úplné dešifrace) jsou vně kontextu, bez sumy znalostí etnologických a chronografických velice obtížné.

Všimněme si stručně obsahu a segmentace, jimž se věnovala celá řada autorů. S ohledem na Knorozovovu dešifraci celku kodexů bude vhodné přiblížit právě jeho tematizaci. Kodex drážďanský člení Knorozov do deseti kapitol či oddílů. První obsahuje výčet 260 denních cyklů, jež jsou spjaty s lidskou obětí a oděvy bohů. Druhý se vztahuje k obětování bohům. Třetí oddíl, zapuštěný rovněž do 260 denního cyklu, se zabývá manželstvím (lze připomenout i některé „erotičtější“ výklady), porody a ženami. Čtvrtá kapitola přibližuje pohyby planety Venuše, následující rovněž směřuje k astronomii a kalendáři. Šestá se týká toltécké conquisty Yucatánu, ač text je značně nejasný, následující popisuje činnosti boha deště, osmá si všímá nebeských znamení. Zatímco se devátá kapitola „vrací“ ke kalendáři a astronomii, vrací se poslední kapitola k bohu deště. Srovnatelnou segmentaci lze najít v Kodexu pařížském, jehož obsah je povýtce kalendářní s ritualistickým zázemím: rozhodující jsou předpovědi, vrací se téma činnosti boha deště. Kodex madridský je rozdělen do patnácti kapitol. Přestože obsahuje ně-

kteřá astronomická témata (například pohyby planety Marsu), dominují popisy činností jednotlivých božstev mayského panteonu, jak dokládá i naše ukázka (obr. 1). – Tyto činnosti jsou popisovány v přísném kalendářním rámci s přesností na jeden den. Data jsou zapisována číslicemi a znaky. Činnost bohů je stručně popsána v textu a kromě toho jsou současně zobrazení („scéna“). Často se ve scénách vyskytují různé vysvětlující symboly nebo slova. Takto do oddílu kodexu, jakési „kanonické struktury“, vchází kalendářní údaje, text a obrázek. Zatímco text nebo obraz mohou někdy chybět, kalendářní údaje jsou – pokud ovšem nejsou smazány – přítomny vždy. Všimněme si jich stručně. Na počátku oddílu či paragrafu nacházíme obvykle vertikální uspořádání znaků dní. Nad tímto sloupcem se nachází červené číslo týdne (1 až 13), kombinace třináctidenního cyklu a dvacetidenního měsíce vytváří dvěstěšedesátidenní cyklus, jemuž právě náleží rozhodující úloha v posvátných textech: je to tzv. tzolkin. Jak píše David Drew (Drew 2001, s. 245–246): „Tzolkin neboli posvátný almanach o 260 dnech (třináct čísel spojených s dvaceti jmény dnů) nesouvisel s žádným nebeským cyklem, ale byl to nejstarší a nejdůležitější kalendář v celé Mezoamerice a základní nástroj pro věštbu. Dodnes drží krok s cykly, které se kdysi dodržovaly v mayských měsících klasického období, přetrvává na Guatemalské vysočině a používají ho šamani čili ‚strážci dnů‘ při věštění pro své klienty. Současné šamanství je zřejmě zjednodušenou, přesto však srovnatelnou dochovanou formou velmi staré praxe. Používání 260 denního kalendáře je doplňováno řadou jiných věstec-kých pomůcek, jako jsou semena a krystaly, které se vrhají na stůl a pak se počítají a porovnávají s čísly a názvy dnů k sestavení věštby. Strážce dnů může být dotázán na svůj názor, zda je určitý den vhodný pro obchod nebo rodinnou záležitost, například je-li příhodnou dobou pro křtiny. U některých komunit může ovlivnit načasování zemědělských prací ... A svou roli v zajišťování mayského osudu mají jak dnešní křesťanští svatí, tak tradiční ‚vládcové země‘ spojování s přírodními silami a určitými prvky krajiny. Je důležité, že úlohou strážce dnů není jen předpovídat, co se může stát, ale i ovlivňovat věci tím, že určí správný čas pro jednání a vykonává určité účinné rituály, jako je zapalování svíček a kadidla, obětování pálenky vládcům země, občas zabítí kuřete, což je dnešní nejbližší obdoba dávných krvavých obětí. Stejně jako v dávných dobách, ani dnes není všechno předurčeno. Pomocí

rituálu, účinného obcování s posvátnem, mohou lidé doufat, že přizpůsobí osud svému přání“ (přeložil Jindřich Mandák).

Až dosud jsme se dívali na mayský hieroglyfický materiál spíše zvenku, méně tematicky. Je nesporné, že tematické členění hieroglyfického písemnictví není prosto konvenčnosti, která kolísá od autora k autorovi. Inspirováni Nikolaiem Grubem (1994) můžeme konstruovat trojstupňovou klasifikaci, jejíž první etáží je rozdělení textů do dvou základních skupin: registrační a narativní. V případě registrace jde o vlastnictví nebo o zasvěcení. Příkladem mohou být „texty“ typu *utup*, „náušnice toho a toho“ nebo *utz'ibnah y uch'ib*, „text na nádobě od ...“. Zasvěcovací nápisy najdeme nejen na keramice, ale i na stélách a nadpražích: *u tz'apwa*, „doba položení“. – Větší půvab má druhá skupina, narativní, již lze dále rozčlenit (dvoustupňovost) na texty komentující nějaké scénické zobrazení, jde tedy o doplňky k obrázkům (v této souvislosti je vhodné připomenout závažnost ikonografie a metaforiky) a na vlastní narativní texty (trojstupňovost), jejichž vztah k scénám a jejichž vzájemné vztahy mají rysy „polytypické“, poněkud „rozmyté“ (fuzzy). V souladu s hieroglyfickými texty, jež uvádíme v naší antologii, lze mluvit o textech historických (stéla 10 v Seibalu – obr. 5, nadpraží 41 v Yaxchilánu – obr. 4), a to v dvojím smyslu: zachycení událostí ryze historických, jež předcházely moment vzniku textu (obvykle na stélách, oltářích) nebo událostí „referovaných“, jež jsou současné s momentem svého vzniku, dále o textech mytologických (stéla C v Quiriguá – obr. 2), astronomických a věšteckých, respektive astrologických (M 103b – obr. 1), a nakonec o textech dedikačních, reinkarnačních, konmemorativních, stojících zřejmě nejbliže k tomu, co je možno chápat jako písemnictví (nádoba 27 – obr. 3), dá se v nich najít určitý rytmus, lexikální i fonetická opakování. Jiní autoři (například Borodatova, 1985) rozčleňují texty na mytologické a světské (memoriální), mytologické pak na antropomorfní a zoomorfní. Toto členění, vypracované původně na polychromní keramice, lze, jak se zdá, do značné míry zobecnit. Je celkem jisté, že žádné členění

Obr. 1. Kodex madridský (Codex Tro-cortesianus), snad z 15. století, mayská kultura, strana 103b, ukázka ze sekce věnované včelařství, naleziště: snad z oblasti Tulum, Tancah, Mexiko. Archiv Františka Vrhela.

Kodex madridský obsahuje 56 listů a je rozdělen do patnácti kapitol. Přestože obsahuje některá astronomická témata (například pohyby planety Marsu), dominují popisy činností jednotlivých božstev mayského panteonu, jak dokládá i naše ukázka.³

mayské hieroglyfiky není striktně sémantické (prolíná se totiž prakticky vždy s určitou „grafizací“ a je doplňováno „datací“), i když to o epigrafice asi platí v menší míře než o kodexech.

3.3. Mayská literatura nehieroglyfická

První z *transkribovaných* literatur, již je vhodné přiblížit, je mayská literatura nehieroglyfická, „útvár“ dosti různorodý; lze v ní spatřovat určitý komplement, nebo snad kontinuaci („pozáborovou“) mayské literatury hieroglyfické? Jinými slovy, ptáme se po *retenci* nativního prvku, po možnostech vést motivické paralely této v době *conquisty* a kolonie zapsané literatury a hieroglyfických textů. Ptáme se vlastně na míru „předkolumbovství“ této literatury. – Připomeňme však nejdříve, že tento typ písemnictví je znám pod generickým názvem „*manuscritos (mayas)*“, jež byly vypracovány a redigovány až v době španělského záboru, často v „kreolských“ jazycích a pochopitelně v dobové podobě kastilské ortografiky, doplněné některými speciálními grafémy pro hlásky s takzvaným *saltillem*, rázem. Tímto typem mayské literatury, do níž bychom mohli zahrnout projevy několika desítek mayských etnik nebo „národů“ obývajících mayský kulturní areál, rozumíme obvykle dvě literatury, a to yucatánskou (zapsanou v yucatánské *mayštině*) a guatemalskou (zapsanou v mayské *quichéštině*). Jádrem té první jsou *knihy Chilama Balama a Zpěvy z Dzitbalché*, jádrem té druhé *Popol Vuh*. Demetrio Sodi spatřoval v naznačené teritoriální rozdrobenosti, v níž každá oblast má své vlastní rysy, „jedinou zvláštnost mayské literatury“. Naopak shodný rys, jenž spojuje tuto literaturu s ostatními literaturami předkolumbovskými, se promítá v tom, že většina textů, navzdory svým potenciálním hodnotám poetickým, estetickým, je proniknuta náboženstvím, mytologií, profetismem a historií. Snad až na výjimky nebyly tyto texty psány s úmyslem „dělat literaturu“.

Po hispánské *conquistě* bylo hieroglyfické písmo mnichy zakázáno, staré původní knihy spáleny, literární tradice však přerušena nebyla. Indiáni přešli na latinku. Již v šestnáctém století byly sestavovány „*svody*“ *sui generis*, jež byly s postupem času doplňovány novým materiálem, někdy překládaným ze španělštiny. Rukopisy tohoto typu se konvenčně nazývají „*knihy Chilama Balama*“, údajně podle jména věhlasného proroka, jenž žil přibližně v době *conquisty* v yucatánském Maní. Alfredo Barrera Vásquez a Silvia Rendónová (1948) k názvu podotýkají: „*Balam*“ je příjmení, ale znamená také „*jaguár*“ nebo „*čarodějník*“ v přeneseném smyslu. „*Chilam*“ (původně „*chilan*“), „*ten, který je ústy*“, předpověděl v době záboru příchod bílých mužů, příchod nového náboženství, odtud jeho

věhlas. – První zmínky o tom, že Mayové vlastní takové knihy, sahají do sedmnáctého století. Prvním sběratelem i badatelem byl již zmíněný Pío Pérez, jehož souhrnná práce známá pod názvem „*Pérezův rukopis*“ či „*Pérezův kodex*“ (viz Carillo y Ancona a rovněž Solís Alcalá, 1949) částečně reprodukuje čtyři knihy Chilama Balama z Maní (dnes ztracené), Ixilu a Káuy. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století přibýly další. Za zmínku stojí nepochybně knihy z Chumayelu a Tiziminu (přeložené do angličtiny, první Ralphem Roysem roku 1933, druhá Maud W. Makemsonovou roku 1951). Odhadovaný počet kolísá mezi deseti a šestnácti. – Jako celek představují tyto knihy dosti heterogenní, ne-li chaotickou směs textů různého obsahu, stylu a původu, některé se tematicky vzato vztahují k době před *conquistou*, ale byly v té nebo oné formě přepracovány, najdeme v nich i části napsané až v době koloniální, mnohé texty se v různých knihách opakují, odkazující zjevně na společný zdroj. Klasifikace, například podle Salvadora Buena (1970), je souměřitelná s klasifikací hieroglyfických textů. Odlišné jsou pochopitelně projekce evropských vlivů. Pro pochopení těchto knih je nutné znát mayský kalendář, přesněji řečeno jeho mladší složku, nazývanou „*komplementární série*“ (*short count, cuenta corta*). Jeden fragment v knihách Chilama Balama dokonce přímo podává vysvětlení mayského kalendáře. Zmíněná série se na severním Yucatánu používala pravděpodobně od desátého století. Její název „*cuenta corta*“ souvisí s tím, že se její data opakují každých 260 let, a je pro ni příznačné, že numeruje a jmenuje *katuny*, tj. *cykly* o 20 letech formulí, v nichž číslo následuje za názvem dne; čísla následují v konstantní posloupnosti, data jsou relativizována v míře, v níž ubíhají *cykly*. Systém „*krátkého počtu*“ je jediný, jenž se v mayských dokumentech po *conquistě* objevuje. Není divu, že podle některých autorů je skutečným protagonistou knih Chilama Balama *katunový počet* či okruh („*u kahlay katunob*“), předkládající děje a historie na Yucatánu v kontextu víry v cyklickou povahu historie. Michel Boccara (1988), který se mezoamerickým konceptem *cykličnosti* speciálně zabýval, pojímá mayský přístup k času dokonce za extrémně *cyklický*, odtud: čas nebe je kvalitativně odlišný od času pozemského, jedné události v nebi odpovídá více událostí na zemi, mýtus aktualizuje nebeský čas v čase pozemském.

S tím souvisí i žánrová povaha: Boccara zdůrazňuje, že texty knih Chilama Balama stojí žánrově na půli cesty mezi mytologií a historií.

Ač je soubor knih Chilama Balama jádrovou památkou mayské literatury na Yucatánu, není památkou jedinou. K literatuře mají patrně nejbližší takzvané *Zpěvy z Dzitbalché* (*Cantares de Dzitbalché*), pocházející z Campeche, sestavené v osmnáctém století. Jde o soubor půldruhé desítky zpěvů vztahujících se k rituálům, ceremoniím nového roku, modlitbám, písním osiřelosti, přírodní lyrice a snubným dívkám, soubor, jenž se dostal do rukou Alfreda Barrery Vásqueze na počátku čtyřicátých let (Mercedes de la Garza, 1980). Nejlyričtějším prvkem těchto zpěvů jsou s největší pravděpodobností básně pojmenovatelné jako „kay nicté“: poněkud frivolní milostná lyrika, o níž do publikování zpěvů existovaly pouhé dohady dávných mnichů, kteří v ní spatřovali nepřístojné milostné projevy. Výraz „kay nicté“ může také označovat magický obřad, jež praktikuje vysvěcená žena, chce-li si získat přízeň milence, „nicté“ značí květinu či růži, ale také ženské pohlaví, necudnosti, eventuálně karnální neřesti, blízký je výraz „kam nicté“, přijetí květu neboli manželství. Je důležité podtrhnout, že v Kodexu drážďanském se v oddílech věnovaných ženám (D 12c a D15c) vyskytuje „kam nicté“ ve smyslu „vstoupit do manželství“ (Jeršová, 1985). Je zajímavé, že tento původní význam je v koloniálním období posunut směrem k lascivnosti. Básně nejsou chápány jako autonomní (Barrera Vásquez, 1965), ale spíše jako verbální doprovod k hudbě a tanci. Hudební fixace se nedochovala, zůstaly jen názvy hudebních nástrojů. Jako celek jsou „cantares“ dokladem některých archaických praktik na jedné straně (usmrcování vybrané oběti střelbou z luku) a lyrické metaforiky či rytmiky na straně druhé. Rytmikou verše „cantares“ se před lety zabýval R. V. Kinžalov. V jeho linii pokračující Jeršová upozorňuje na jednu zvláštnost, jíž je časté používání temporálních partikulí k' nebo ka k vyvolávání dojmu určité splývavosti: „tumen bincah c' kam c' niicte“ (verš 3 a 4 písně 4), „protože kráčíme vstříc přijetí květu“. V každém případě lze říci, že Dzitbalchéské zpěvy jsou unikátní položkou mayského neheroglyfického písemnictví.

V porovnání s autentickým „písemnictvím“ mayských kodexů nebo kodexů skupiny Borgia je *Popol Vuh* (cosi jako „Poradní kniha“) dílem sice „transkribovaným“, „latinizovaným“, ale s ohledem na jiné „zprostředkované“ památky nativní Ameriky představuje jak tematicky, tak

i esteticky zjevně dílo vrcholné. Zakotven prokazatelně v předkolumbovské tradici, byl sepsán kolem poloviny šestnáctého století a objeven na počátku osmnáctého století dominikánským misionářem frayem Franciscem de Ximénezem v guatemalském Chichicastenangu. Ximénez pořídil opis quichéskeho textu a souběžnou verzi španělskou. Rukopis se později dostal do rukou věhlasného amerikanisty Brasseur de Bourbourg, který roku 1866 poprvé publikoval quichéskou předlohu. Pro moderní výzkum Popol Vuhu jsou však směrodatné dvě bilingvní kritické edice: první z nich pochází od L. Schultze Jeny (1944), druhé od M. S. Edmonsona (1971). Podotkněme, že Popol Vuh byl přeložen do řady jazyků, češtinu nevyjímaje (Ivan Slavík, 1976). – K tematické či motivické stránce Popol Vuhu lze říci, že se vyznačuje rozmanitostí a v tomto smyslu je srovnatelný s knihami Chilama Balama. Vnitřní členění díla může kolísat podle různých editorů – tak Tedlock ve své autoritativní anglické verzi (1985) rozlišuje pět částí, ale obvyklé je členění do částí čtyř či čtyř „stvoření“, opatřených „Preambulí“. První část je věnována stvoření světa a pokusům o stvoření lidí, zničení nepodařeného lidstva a nepravých božstev. Druhá kniha vypráví o vítězství světla nad tmou a činech božských dvojčat v Xibalbě. Třetí část se týká doby prapředků, čekání na světlo a putování z pravlasti. Kniha poslední hovoří o vytvoření quichéske pospolitosti, podrobení kmenů ostatních a podává zprávu o pokolení vladařů. Je záhodno zmínit ještě soudobé motivické rozbory. Například Tatjana V. Gončarovová (1973), podle níž je Popol Vuh mytologickým eposem obsahujícím především výklad světa i lidské existence, eposem otevírajícím dávnou minulost, sféru prapříčin na jedné straně a sféru následků, tedy reálného historického bytí, na straně druhé, rozlišuje tři základní vrstvy: obecně mezoamerickou (v zásadě kosmogonické pomysly), quichésko-toltéckou (cyklus o dvojčatech) a nakonec vrstvu guatemalskou, již vyznačuje historický charakter. Do první vrstvy náleží mytémy jako „prvotní oceán“, „kosmické cykly“ či „kosmická slunce“ a rovněž specificky mezoamerický mytém jako „stvoření člověka z kukuřice“. Cyklus o dvojčatech Hunahpuovi a Ixbalanquému lze nazírat jako prototyp pohádkového vyprávění. Poslední vrstva je svým obsahem dosti důležitým historickým pramenem, připomínajícím díla řeckých logografů: migrace a války, zřizování těch či oněch institucí, výstavba chrámů a měst. Gončarovová upozornila i na možný filozofický smysl Popol Vuhu, jenž však není

úplně sourodý. Starší vrstvy zrcadlí onu „fatalistickou moudrost“, jež je příznačná pro řadu děl starověkého světa. Naproti tomu snaha osvětlit historický proces a lidskou roli v něm směřuje k zjištění, jež mohou být typická pro sakrální literaturu vůbec: pomíjivost všeho pozemského na jedné straně a hříšnost marné moudrosti, jež se zbytečně snaží prolomit fatálně vymezený kruh nesmyslnosti lidského bytí, na straně druhé. Popol Vuh, často nazývaný „guatemalskou biblií“, často chápáný jako dávný exponent toho, co Alejo Carpentier kdysi nazval „lo real maravilloso“, je tedy posvátnou esoterickou knihou, myticky pojatými dějinami světa. V jejich pozadí stojí pro většinu předkolumbovských kultur ona příznačná *katastrofická vize světa*: svět vznikl čtyřikrát a čtyřikrát byl zničen. Jednotlivé segmenty Popol Vuhu nemusí být v čase posloupné, nýbrž probíhají souběžně, společně podléhají témuž členění do čtyř kosmogonických epoch, směřující stále více od posvátného k světskému, od mýtu k historii (na možnou souběžnost snad poprvé upozornil Girard, 1954, srov. i Slavík, 1976 a zejména Rivera Dorado, 1986). – Co lze říci k estetické stránce Popol Vuhu? Nejen mytologičnost a historičnost, ale i literárnost, jež je ve srovnání s motivikou vypracována ve stupni nižším. Existující studie, jakkoliv nápadité a cenné, jsou spíše náznakové než analytické. Přesto si však zaslouží naší nejvyšší pozornosti. Podle Munra S. Edmonsona (1978) sdílejí jak Popol Vuh, tak některé knihy Chilama Balama, speciálně knihy z Tiziminu, typicky mezoamerickou literární strukturu (již nacházíme rovněž v poezii nahuaské), jež je současně klíčem i překážkou jejich objasnění. Jde o týž systém formálního typu, jehož jádro tkví v „difrasismu“, ve vytváření sémantických kupletů, dvojverší, v obecné rovině jde o známou figuru „paralelismu“. V oblasti předkolumbovských literatur se o difrasismu mluví od dob Garibayových (1953) – použití dvou verbálních výrazů k označení třetího, nejednou dosti odlišného. Podobné užití známe i z jiných částí světa, postačí snad uvést anglosaskou epickou tradici (známé jsou obzvláště staroislandské kenningy). Edmonson soudí, že množství difrasismů v Popol Vuhu pochází z nahuatlu, jiné jsou původní mayskou figurací. Příkladem mohou být spojení typu „narozen a zplazen“, což je označení „šlechtictví“, urozeného původu, oproti „sirotek matky a otce“, což označuje původ prostý, vesnický. V Popol Vuhu, soudí Edmonson, můžeme najít téměř nekonečné množství difrasismů jako t'zaqol, b'itol, „tvůrce“, alom, k'aholom, „zploditel“ nebo v knize Chilama Ba-

lama z Tiziminu „syn Quetzala“, „syn holubice“, výraz, jenž se vztahuje k urozenému původu. Srovnajme doslovný a interpretovaný překlad následujícího úryvku ze zmíněné knihy z Tiziminu:

Mayapán byl tou tváří – Změny katunu – Ke slunci – Sestupu – Syna Quetzala – Syna holubice – Ke slunci – A luna – Narozených – A zplazených (doslovný).

Nový katun – Vymyšlený v Mayapánu – Počátek – Pádu – Toltéckých matrilineí – V epoše – Mayské – Elity (interpretovaný).

Potud náznak difrasistického uspořádání. Lze snad ještě dodat, že vcelku je verbální symbolismus yucatánských textů složitější, ornamentálnější, nežli je tomu v případě textů quichéských. V osmdesátých letech se Dennis Tedlock (například 1983 a 1988) pokusil ukázat, že nejde jen o hru „kupletů“, dvojverší, příznačných pro mezoamerické texty, nýbrž i o formy „tripletové“, jež se s difrasismy v různých textech různě kombinují. Prostě veršové uspořádání textů ukazuje na prolínání obou forem, například v knize Chilama Balama z Chumayelu:

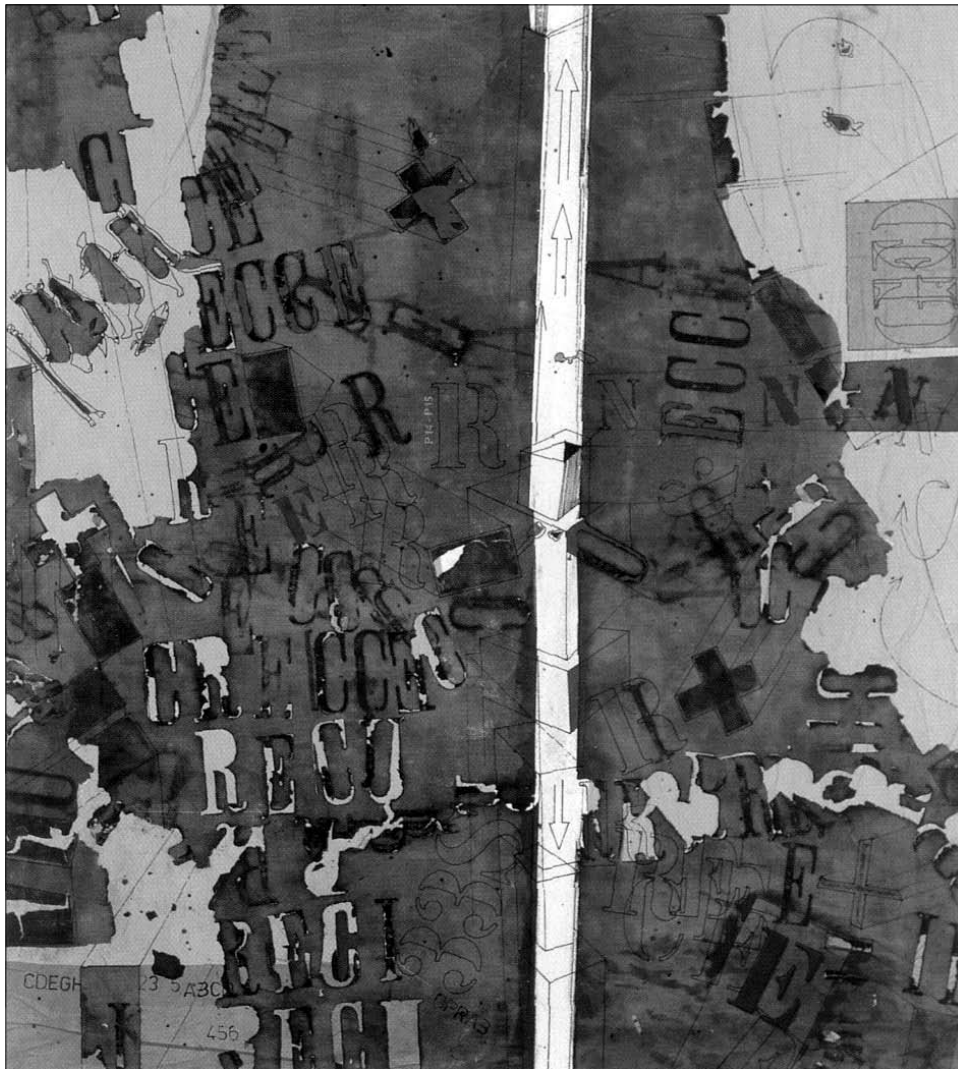
V den 3 Ben stvořil všechny věci,
Všechny věci, co jich je na světě,
Věci na nebesích,
Věci v moři,
Věci na zemi.

Jak je zjevné, nelze tedy měřit všechny mayské texty jediným standardem kupletu. Můžeme-li věřit Milanu Kováčovi a jeho práci o binárních opozicích v náboženských strukturách staré Mezoameriky, lze jím akcentovaný protiklad stvořitelských prabožstev v Popol Vuhu chápat nejen binárně, ale i ternárně, ba tetrachoricky. Je možné položit si otázku, nakolik korespondují zjištění religionistická se zjištěními literárními.

S duchem Popol Vuhu jsou v souladu i některé další památky mayské literatury v Guatemale, ač jeví spíše prevalenci historickou či genealogickou. To je případ *Cakchiquelských letopisů* (*Anales de los Cakchiqueles*, *Memorial de Sololá*, *Anales de los Xahil*), zapsaných v mayské cakchiquelštině a objevených roku 1844 v archivu kláštera svatého Františka v Guatemale. V zásadě jde o právní spis, v němž rod Xahilů předkládá historická, chronologická, genealogická svědectví, vznášeje nárok na pozemky, které byly rozděleny mezi spojence dobyvatelů.

Mayská literatura v Guatemale však zachovala i jiné unikátní dílo předkolumbovské Ameriky. Je jím drama, nejčastěji uváděné pod názvem *Rabinal Achí* (*Muž z Rabinalu*). Je zajímavé, že inscenace dramatu pokračovaly i po conquistě snad po dobu tří století, až do roku 1820. O třicet let později poslední z těch, kteří znali dílo na podkladě orální tradice, Bartolo Zis, pocházející ze San Pablo de Rabinal, zapsal dílo údajně pro své potomky. Byl to neúnavný Brasseur de Bourbourg, jemuž se dílo podařilo získat, roku 1862 je přeložil a vydal. Od té doby je známé. Zdá se však, že představa o původu dramatu byla v nové době zproblematizována, především v pracích Reného Acuña, který je autorem rozsáhlého úvodu do díla (1975). Acuña se v první řadě pokusil dokázat, že historický Bartolomé Sis splývá s Bartolem Zisem, popsaným Brasseurem v jeho dopisech, knihách a článcích uveřejňovaných v šedesátých letech předminulého století. Acuña v této souvislosti podtrhuje, že Sis byl „holpop“, jakýsi oficiální ochránce rituálních projevů v Rabinalu. Jinými slovy to znamená, že Sisův podíl na textu dramatu mohl být sotva náhodný: zachoval text z titulu svého úřadu. Základní problém celé historie díla *Rabinal Achí* tkví zřejmě v rozporných svědectvích, jež o něm vydal

sám Brasseur. Na jedné straně byl text získán „přímo“ z orální tradice, na druhé straně se dostal k textu, který byl již fixován a který byl v Sisově držení. – Námět je přibližně tento: muž z Rabinalu, syna pohlavára Ahau-Hobtoje, přemůže v boji Caveka Quiché Vinaka a poté, co ho zajal, předvede jej před svého otce, který zajatci prokazuje různé pocty, dříve než je poražený rituálně obětován. V tomto smyslu lze mluvit o rituálním dramatu s lidskou obětí, obřadu velice rozšířeném v celé Mezoamerice. Dílo je doprovázeno tancem a zpěvem. Proto se též používá termínu „balet-drama“. Jak termín „rituální drama“, tak termín „balet-drama“ mají své oprávnění, ač se zdá, že nejnověji se akcentuje rituální stránka díla, jež je v souladu s názory některých autorů spjata s plodností a vodou. Ač je drama v některých vydáních členěno do čtyř dějství, bylo by zřejmě omylem domnívat se, že jeví rysy srovnatelné s divadlem evropského typu. Pedro Henríquez Ureña k tomu napsal, že „pokud jde o stavbu dramatu ‚Rabinal Achí‘, není v něm podobnosti s divadlem evropského typu, jež v Novém světě prosazují španělské duchovní, ani s divadlem ‚zlatého věku‘ španělské literatury“. K estetické stránce díla lze uvést studii F. Ceruttiho z roku 1976.

Eduard Ovčáček, *Bez názvu*, 1984, propalovaná koláž, plátno, 80x70 cm.

4. Nahuaská literatura

Použijeme-li evropských literárních měřítek na indi-
genní písemnictví Ameriky, zdá se, že „nejliterárněji“
se bude jevit literatura nahuaská či lokálněji řečeno
„aztécká“. Svědčí o tom nejen určitá žánrová diferenciac-
e, ale i skutečnost, že tato literatura – alespoň podle
tradičního výzkumu – uchovala i jména autorů, byť
v míře spíše skromné, což ji právě odlišuje od ostat-
ních autochtonních literatur Ameriky, v nichž jméno
tvůrce, pokud lze soudit z dosavadních výsledků bá-
dání, nefiguruje. Není tedy úplně náhodné, že právě
v oblasti nahuaské literatury dospěl výzkum nejdále
(ve smyslu zkoumání literárnosti). Jeho kontinuitu
lze pozorovat od čtyřicátých let minulého století, pře-
devším v dílech zakladatelské osobnosti aztékologie
Ángela M. Garibaye Kintany. Badatelskou výhodou je
ovšem také fakt, že nahuaské písemnictví je ze všech
nativních projevů zaznamenaných písemně nejroz-
sáhleji dochováno. – Možná je vhodné připomenout
základní pramen (necháme-li stranou „sémantickou
potenci“ nahuaských piktografických kodexů) pro
poznání nahuaského světa: je jím *Obecná historie
věcí Nového Španělska (Historia General de las Cosas
de Nueva España)* od fraye Bernardina de Sahagún
(1500–1590), který jako jeden z prvních Evropanů
obhájuje slovesnost Indiánů Mexika. Je příznačné,
že své dílo napsal nejprve v nahuatlu, později sám
přeložil do španělštiny. „Historia General“ je právem

pokládána za jakousi encyklopedii nahuaské kultury.
Františkánský mnich Sahagún byl žákem fraye And-
rése de Olmos (zemřel 1571), autora první gramatiky
nahuatlu. – Z pramenů, jež mají bezprostřední vztah
k literatuře, je třeba na prvním místě uvést *Colección
de Cantares Mexicanos* (kritické vydání pořídil v šede-
sátých letech Garibay, kritické vydání s konkordanč-
ním slovníkem připravil roku 1985 John Bierhorst),
jež je s největší pravděpodobností nejdůležitějším ru-
kopisem aztéckého písemnictví. Jeho celkem jedena-
devadesát básní *Cantares* poskytuje nejúplnější obraz
staromexického básnictví. Druhým důležitým dokla-
dem je *Manuscrito de los Romances de los Señores de
la Nueva España*, dílo publikované v prvním svazku
Garibayova korpusu „poesía náhuatl“, 1964. Rukopis
„romances“ obsahuje celkem 60 básní, některé jsou
anonymní, většinu Garibay připisuje konkrétním
osobnostem, nejvíce (celkem 28) pak tezcocockému
vladaři Nezahualcoyotlovi. Tematicky je tento ruko-
pis úzce spjat s „cantares mexicanos“; León-Portilla
(1999, s. 20) k tomu podotýká: „Jak ukázal Ángel
María Garibay, v obou rukopisech se značný počet
písní opakuje, byť s určitými variantami. Vzhledem
k nezávislému původu obou sbírek mluví tato shoda
ve prospěch jejich pravosti (...) Je pozoruhodné si
všimnout, že k opakování písní dochází v obou ruko-
pisech i u skladeb přičítaných známým osobnostem,

jako je Nezahualcoyotl, Cuacuauhtzin a Tlaltecatzin.“ Konečně třetím důležitým zdrojem pro bezprostřední poznání písemnictví v jazyce nahuatl je *Veinte Himnos Sacros de los Nahuas (Dvacet posvátných hymnů Nahuů*, kritické vydání Garibay, 1958). Text, čítající 329 veršů, není příliš rozsáhlý, je však neúplný. Podle Garibaye shromáždil příslušné texty Sahagún někdy kolem poloviny šestnáctého století. Zachovaný rukopis není původní, jde o kopii, poprvé uveřejněnou klasikem severoamerické indianistiky Danielem G. Brintonem roku 1890.

Klasická nahuaská literatura je komponována dvěma základními žánry: poezií a narací (viz zejména León-Portilla, 1983). Prvním z nich je *cuicatl*, „píseň“. S ohledem na předpokládanou existenci metra lze říci, že odpovídá tomu, co je v Evropě tradičně chápáno jako poezie. Materiálem aztécké poezie *in xochitl, in cuicatl*, „květ a píseň“, byl kultivovaný jazyk vyšších vrstev, tzv. *tecpilatolli* (fixován v první polovině šestnáctého století kastilskou grafikou, konvenčně se mluví o klasickém nahuatlu). Jejím nejnápadnějším rysem, jak již nepřímě naznačeno, je *difrasismus*: táž myšlenka se opakovaně vyjádří dvěma výrazy, jejichž významy se mohou doplňovat, někdy to mohou být synonyma, jindy tvary (ač nikoli nutně) významově blízké. Příkladem může být sám název „poezie“ nebo verš „choquiztli moteca, ixayotl pixahui“ (nářek se rozplývá, slzy kanou). Difrasismus měl možná formálnější základ v parataktické inklinaci nahuatlu, dodává poezii příděch konkrétnosti, snad i metaforičnosti. Stálo by za úvahu srovnat nahuaský verš s verši jazyků polysyntetických jako čínština nebo některé jazyky austronéské. – Pokusy o vymezení jednotlivých žánrů aztécké poezie jsou dosud v počátcích. Nejlépe je patrně rozpracována klasifikace tematická (méně kontextová, jejíž naléhavost je dána *bytostnou spjatostí* *cuicatl* s hudbou a tancem). Její nejvýraznější verzi předložil právě León-Portilla, rozlišující pět skupin poetických žánrů: *teocuicatl*, písně oslavující božstva, *yaocuicatl*, *cuauhcuicatl*, *ocelocuicatl*, válečnické písně, připomínající vítězné aztécké výboje a války, *xopanucatl*, písně zeleného času, jara, v podstatě přírodní lyrika, *icnocuicatl*, písně odříkání, meditace, filozofického hledání, jež jsou asi nejlepším dokladem o duchovním horizontu starého Mexika (zachovala se jména půl druhé desítky básníků pěstujících *icnocuicatl*, nejvýznačnějším byl nepochybně Nezahualcoyotl), posledním žánrem byly *ahuilcuicatl*, *cuecuexcuicatl*, písně rozkoše, erotismu, kontrastu radosti

a smutku. Studium metriky dosáhlo zatím výsledků předběžných, předpokládá se, že nahuaský verš, běžně heterometrický, směřuje k těm stopám, v nichž je těžká doba na počátku (trochej, daktyl).

Druhý základní žánr představuje *tlahtolli*, „slova“ či „promluvy“. Odpovídá tomu, co je v Evropě tradičně chápáno jako próza. Do této dosti heterogenní kategorie, ne vždy jasně odlišitelné od epické poezie, jsou zahrnovány rozmanité texty: mýty, legendy, anály, kroniky, historie, vyprávění. Podle León-Portilly existují dvě základní třídy: *huehuetlatolli*, stará slova vyznačující se výkladem tradičních náboženských doktrín, morálky a chování (nejobsáhlejší soubor najdeme v knize VI „Florentinského“ či „Florentského“ kodexu), a *tlaquetzalli* (vyprávění, příběh), jež lze klasifikovat do tří skupin. První tvořily *teotlahtolli*, etiologická vyprávění na způsob posvátných knih, jež nacházíme i v jiných starých kulturách (svět, božstva, kulturní hrdinové), druhou byly *in ye huecauh tlahtolli*, vyprávění o starých věcech historického nebo etnogenetického charakteru, třetí *zazanilli*, jež se objevují v kontextu *huehuetlahtolli*, méně často v kontextu *teotlahtolli*, jsoucne vázány na historicko-legendární témata, vyznačující se ornamentálností, obrazotvorností a evokativností. Lze je pokládat za předchůdce vyprávění, jež jsou hojná v narativním folkloru současných nahuaských komunit. Zvláštní místo v rámci *tlahtolli* přísluší věšteckým projevům *in tonalli in tlatlahtollo* („slova o osudech“) a magickým projevům *nahuallahtolli* („slova kouzelná“). Tyto projevy lze sotva pojímat jako literární výtvoř v evropském slova smyslu. Stejně jako ostatní žánry jsou *tlahtolli* hluboce zakořeněny v nahuaském obrazu světa (León-Portilla, 1956, česky 2002), lze je najít v řadě mexických kodexů (Boturini, Aubin, Aztatlán, Florentinus, Madritensis del Real Palacio, Madritensis de la Real Academia), většinou vydaných tiskem na přelomu devatenáctého a dvacátého století.

Pokud má nahuaská literatura nějakého protagonistu, je jím nepochybně *Quetzalcoatl*; najdeme jej v „*Cantares Mexicanos*“, ovšem i v epických cyklech *tezcocockých* nebo *aztéckých*. Kořeny komplexu zvaného „opeřený had“, stejně jako kořeny legendy o pěti kosmických sluncích, sahají do mezoamerického klasiku, do kulturního dědictví Teotihuacánu (Oswaldo Silva Galdames, 1971, Richard E. W. Adams, 1991). *Quetzalcoatl*, kulturní hrdina, náboženský reformátor, panovník (Bierhorst, 1974), objevující se v páté kosmické éře, je pojímán jako zakladatel

ská osobnost toltéckého národa. Historicky však je situace dosti složitá. První Chichimekové okupují Teotihuacán snad kolem poloviny sedmého století n. l. Po vypjatých srážkách se usazují ve městě, mísíce se s přeživším obyvatelstvem. Postupně se stávají Toltéky, tedy civilizovanými Chichimeky. Otevírá se nová éra, spjatá s mýty a legendami, jež jsou odvozovány z teotihuacánské tradice. Toltécké prameny naznačují, že počátky „toltecatoytl“ je dlužno hledat v Teotihuacánu, kde se roku 751 zrodilo slunce. O rok později nastupuje na trůn první toltécký vládce, jímž se ustavuje toltécké panství. Vystává otázka: jaký je vztah Teotihuacánu a Tuly? Zřejmě první „Tollán“, to je Teotihuacán, kde se Chichimekové mění v Toltéky. V devátém století snad zakládají nový „Tollán“, Tulu, jež se zdá být skutečným dějištěm toltécké historie, trvající snad do poloviny jedenáctého století. Legendárně vzato se konflikty mezi dvěma tradicemi, teotihuacánskou a chichimeckou, promítají do srážky božského Quetzalcoatl a chichimeckého Tezcatlipocy, v níž je dokonce první sveden k hříchu, a tedy zahanben natolik, že začne hledat spásu ve vlastní oběti. Doprovázen svou skupinou, odchází z Tuly směrem k pobřeží, kde se upálí. Jeho popel vstoupil na nebesa a změnil se v planetu Venuši, zvěstující úsvit. Jiná varianta mluví o tom, že odplul po moři; tato verze, jež byla v době vlády Aztéků rozšířenější, praví, že Topiltzin Quetzalcoatl, vzdaluje se po moři, dodal, že se jednoho dne vrátí a uchopí opět vládu do svých rukou (zjevné mesianistické prvky). V souladu s tradicí se každých 52 let, kdy se dovršuje cyklus, v němž se události měly opakovat, očekával návrat boha a vladaře. Ironií osudu nebo podivuhodnou souhrou okolností spadala jedna z těchto příležitostí vjedno s prvními zprávami o vylovení Španělů. Vousatí muži, kteří přišli po moři od východu, ve směru, jímž Quetzalcoatl odešel, nemohli být nikým jiným než Quetzalcoatlem, který se vracel se svými průvodci, aby opět převzal moc, reprezentovanou v té chvíli Moctezumou. A tak se Cortésovi dostalo přijetí, v něž nedoufal, a darů panství, jehož vznik a existence byly původně dílem Quetzalcoatlovým, toho, který se zrodil „tam v Teotihuacánu“ (viz i Román Piña Chan, 1977, David Carrasco, 1972).

Expozé aztécké literatury je vhodné uzavřít poukazem na tu skutečnost, že se pojem nahuaské poezie, „in xochitl in cuicatl“ – badatelsky vzato – v posledních desetiletích poněkud „zkomplikoval“. Co to znamená? Snad to, že se zrelativizoval a snad i zjemnil. Jádrem sváru se stala otázka *statutu* této poezie. V soudobých

pohledech lze podle mého názoru rozlišit tři pohledy na celek této poezie.

Tradiční pohled, zastoupený převážně mexickými aztékology, především Ángelem M. Garibayem a Miguelem Leónem-Portillou, a některými evropskými, například Georgesem Baudotem, hájí koneckonců tezi o „samozřejmosti“: existuje vzájemná propustnost, sémantická a tvarová korespondence nahuaských literárních kategorií na jedné straně a západních literárních kategorií na straně druhé. Tento vlastně klasický pohled nepokládá kulturní relativismus, ať už má jakoukoliv podobu, za nepřekonatelný: nativní kategorie, artikule postklasického Mexika lze adekvátně převést do tradic evropských, do tradic evropských literatur. Tento pohled, snad nebudu příliš přehánět, může připomenout ony grekolatinské matrice příznačné pro misionářské gramatiky. Nepracuje snad „Arte de la lengua mexicana“ Rafaela Sandovala (cituji podle vydání z roku 1965) s pěti (latinskými?) deklinacemi?

Druhý pohled, jenž se snad poprvé objevuje v osmdesátých letech, bychom mohli charakterizovat jako netradiční nebo specifikující: je to pohled, který relativizující zřetele pokládá za závažné. Je, pokud mohu rozlišit, zastoupen dvěma stanovisky. – To první předkládá John Bierhorst (zejména 1985), podle něž „in xochitl in cuicatl“ není jen označením poezie, nýbrž také označením „persony“, „zesnulé osobnosti“, „ducha“, „přeludu“, ať už válečníka nebo panovníka. Odtud „Mexické zpěvy“ nejsou více nebo méně autorizovanou poezií, nýbrž anonymními *invokacemi* zesnulých osobností v kontextech hudebních, dramatických, náboženských. Není separovatelné, „substantivní“ poezie, jak dokládají Bierhorstovy – nikoli nepřesvědčivé – analýzy nahuaského básnictví. Nezapomeňme na problém historičnosti aztéckých literárních textů. Obecně platí, že velká literatura, ať už jakékoliv epochy nebo země, má tu schopnost, že nás „vytrhuje“ z času. V případě básní v nahuatlu dochází k jevu naprosto jedinečnému: jak španělští mniši, tak i jejich indigenní informátoři rekonstruuji aztéckou literaturu, jako by měla vzniknout synchronně, bez vztahu k dějinám, jedním rázem a navždy. Odtud jakýsi nehybný kulturní odkaz, v němž prakticky chybí jakákoliv historická perspektiva. Druhý problém, vztahující se k sémantické povaze básnictví v nahuatlu, se týká topičnosti v tom smyslu, jak byl pojem literární topiky zaveden E. R. Curtiusem. Topičnost je možno konstatovat u difrasismů, paralelismů, ve výrazech jako „tlalticpac“ (na-zemi) nebo „ipalnemohuani“ (ten-skrze-něhož-se-žije), ve stereotypně pokládané

otázce po konci života, po opravdovosti poezie, v obrazech kulturních hodnot jako nefrit, obsidián, quetzalí péra. Topičnost nahrává spíše Bierhorstovu, řekněme kontextem relativizovanému pohledu. – Druhé stanovisko specifikujícího pohledu lze kvalifikovat jako variantové: i ono je spíše korelovatelné s Bierhorstovou invokační maticí. Jádrem tohoto stanoviska, předloženého roku 1980 Frances Karttunenovou a Jamesem Lockhartem, je pojem „intruzivní slabiky“, pojem, jenž ostatně odpovídá inkorporačním sklonům aztéckého slovesa. Jde o vkládání nelexikálních prvků do významových jednotek v aztéckých verších, jev obecně vzato dosti neobvyklý. Například „tihualychocaz“ – zapláčeš, „xiyahuelipohua xiyahuelicuica“ – začni, zpívej. Podob-

ně vstup do kompozit „in atl in tepetl“, město se mění na „atl oya n tepetl“. Jaká může být funkce intruzivních slabik? Zajišťují snad syntaktickou pravidelnost verše? Koneckonců pevný, topický slovník, součinnost prvků lexikálních s prvky rytmickými, to vše je jistě plně pochopitelné v rámci čisté orální tradice.

Třetí pohled, jež bychom mohli charakterizovat jako určitý kompromis, zastupuje v devadesátých letech nejlépe Amos Segala, podle něhož lze v naznačených, do určité míry protichůdných pohledech, spatřovat komplementárnost. Právem podotýká, že obě hlediska – v tomto ohledu ekvivalentní – jsou zatížena jednoznačným pojetím „in xochitl in cuicatl“. Možná toto básnictví vyznačuje nejspíše polysémie.

5. Incká literatura

Jádrem incké literatury je nepochybně *poezie*. Ač možná méně vypracovaná než srovnatelná „transkribovaná“ literatura aztécká, má s ní řadu styčných prvků. Mluvíme-li o „incké poezii“, máme na mysli básnické projevy předhispánských Inků, postklasické civilizace centrálních And, projevy zapsané latinkou v jazyce quechua po evropské conquistě. Jako celek se incká poezie jeví poněkud rozporně. Na jedné straně lze pozorovat výraznou spjatost s veřejným životem, rituálem, prací, válkou, na straně druhé vypjatý smysl pro intimitu (často je výrazem milostného rozčarování). Jazyk je úsporný, jednoduchý, až strohý. – Pokusy o vymezení jednotlivých žánrů mají spíše provizorní charakter, stávající klasifikace mají výlučně tematické základy. Následující Georse Baudota (1976), můžeme rozlišit tři základní skupiny básnických druhů. První z nich tvoří tzv. *jailli* (vítězství), triumfální píseň, jde o skladby invokativního, oslavného založení: božské hymny, heroické zpěvy. Druhou skupinu představuje šest žánrů profánního charakteru: *arawi*, obvykle básně elegické povahy, *wayñu*, často doprovázené hudbou a tancem, zpravidla jsou výrazem milostného citu, úzce spjatého s opěvováním přírody, *urpi* (holubice), krátké básně s námětem milostného utrpení, *wawaki*, žánr galantního ražení, obvykle ve formě dialogu, *qhashwa*, připomínající evropskou anakreontskou poezii, *taki*, písně rozmanité tematiky, nejčastěji sentimentální. Třetí skupina sestává

ze dvou žánrů: *aranway*, básně humorného zaměření, analogie evropské bajky, jež jsou někdy pojmány jako incká podoba komedie, a *wanka*, již lze chápat jako dramaticky pojatou elegii, někdy je považována za inckou obdobu tragédie. Jako *wanka* bývá charakterizováno i drama „Ollantay“. Autory, snad s výjimkou inky Pachacuteca, neznáme, i když víme, že v incké říši existovaly dva druhy „tvůrců“: „amautové“ (mudrci, učitelé), jimž bývají připisovány triumfální písně (Jesús Lara, 1961), někdy i dramatické skladby (*wanka* a *aranway*), a „arawicové“ (básníci), jimž se obvykle připisují díla světského charakteru. Dosavadní studium quechujské metriky přineslo výsledky spíše prozatímní: lze říci, že dominoval pětislabičný verš, zřetel k rýmu lze pokládat za druhořadý, což je možná podtrhováno i povahou jazyka, vysokým stupněm synonymie. – Druhý vrchol inckého písemnictví lze zřejmě spatřovat v *Apu Ollantay* či Ollantovi nebo Ollantayi, v němž je někdy – podobně jako v mayském „Rabinal Achí“ – sledován doklad existence předkolumbovského dramatu. Námětem díla (existuje řada překladů, kritické vydání pořídil poprvé J. J. von Tchudi roku 1875), jehož obsah podle různých verzí kolísá, jsou milostné vztahy princezny Cusi Qoyllur, dcery inky Pachacuteca, a Ollantaye, vojevůdce a nejvyššího správního úředníka provincie Antisuyu, vztahy, jež přes všechny překážky, zvláště stavovské, dojdou šťastného konce: Ollantayovi se

dostane odpuštění a s ním i ruky princezny, je dokonce povýšen na Inkova zástupce. Dílo se obtížně kvalifikuje v evropských kategoriích. Jak naznačeno, je nejspíše wankou, akcentující milostné útrapy, je neobvyklé, že se milenci scházejí až na samém konci dramatu. První zmínky pocházejí až z druhé poloviny osmnáctého století. Je důležité připomenout, že se – obecněji vzato – názory o původu a charakteru díla

rozcházejí, nejpravděpodobnější se zdá jakási kompromisní teze: drama bylo složeno až v době conquity a jeho základem byla docela přirozeně domorodá tradice. Existují i určité podobnosti se scénickými pravidly používanými v dobovém španělském divadle, současně je známo, že první misionáři, kteří přišli do Peru, skládali dramata v nativních jazycích, opírajíce se materiálově o lokální tradice.

6. Závěr

Závěrem je možná důležité připomenout, že „literární“ doklady, jež nám skýtá předkolumbovská Amerika, ba jejich kontinuační, ať už mají podobu novomayskou, novonahuaskou či quechujskou, odhalují – s výjimkou hieroglyfických textů – široký akulturační rejstřík, jehož jednou úvrátí jsou původní projevy, jejichž esence leží spíše v kosmologii a etice, zapuštěných do tragického fatalismu: děs z osudu, záhuba, bída, destrukce, cyklický katastrofismus, což platí především o mezoamerickém kulturním areálu. „Chřestění, rolničky smrti, takový je řád věcí: pohromy“, jak se praví v *Drážďanském kodexu*. Naproti tomu postoj Inků se zdá být optimističtější, někteří autoři mluví v této souvislosti o „stoicismu“, například Luis Valcárcel a Jorge Llosa, který se inckým

obrazem světa zabýval dosti intenzivně. Druhá úvrátí bývá charakterizována jako „syntéza“ ve smyslu vysokého stupně amalgamování prvků nativních s prvky superstrátovými, jdoucí až po nerozlišitelnost. Ale složitost *indošpanělské transkultury* nabývá někdy velmi jasných podob, například proměny původních bohů v ďábly. Předkolumbovská nativní lyrika možná předkládá i závažnou otázku subjektu: je snad někdejší *aborigenní subjekt* vůbec srovnatelný s onou „res cogitans“, již kdysi v Descartesovi objevil evropský kulturní okruh? Je poněkud paradoxní, že právě texty nejdiferencovanějších kultur staré Ameriky jeví často sice nejvyšší stupeň akulturace, ale současně i nejvyšší míru estetického vypracování, k níž dávná Amerika dospěla.

Eduard Ovčáček, *Ex voto*, 1979, akryl, olej, plátno, 60x50 cm.

7. Zaostření problému

7.1. František Vrhel: *Mayské hieroglyfické texty*

7.1.1. Úvodní slovo k výboru

Předkládané texty, jen nepatrný fragment stále se zvětšujícího korpusu mayských hieroglyfických textů epigrafických, mohou – a zjevně právem – připomenout starověké texty, ať už klínopisné, staroegyptské nebo staročínské. Tato „univerzalistická“ paralela má své zdůvodnění v *logosylabické* povaze hieroglyfických textů (Švarný, 1980, Lacadena García-Gallo, 1995), jež je *doložitelnější* než případné kontexty, jejichž generalizace by nás mohla nebezpečně přiblížit klasickému unilineárnímu evolucionismu a jeho paralelistické propozici, že stejná stadia, stejné podmínky plodí stejné jevy, stejné důsledky.

Naše poslání je však mnohem skromnější: naznačit, načrtnout tematickou pestrost předkládaných textů: na jedné straně přiblížit text historický (stéla 10 v Seibalu a nadpraží 41 v Yaxchilánu) a mytologický (stéla C v Quiriguá) a na druhé straně „méně narativní“ texty profetické (Kodex madridský 103b) a konmemorativní, reinkarnační či prostě registrační (nádoba 27) texty, jež však nejsou prosty určitých poetických prvků, určitých *zášlehů poetična*, jak dovozuje četba a interpretace Galiny G. Jeršovové v případě

polychromní nádoby 27 z oblasti jižního Campeche. Možná že základní problém, jež rozluštěné texty předkládají, je vztáhnutelný ke kontextu: lze naše texty vůbec pochopit vně kontextů a okolností, za nichž vznikaly, lze tyto texty bez znalosti grafemického kódu, ikonografie a jazyka vůbec pochopit? Nezapomeňme však, že studium *Mayů, klasických, pozdně klasických*, je data zcela nedávného a s tím nepochybně souvisí i stupeň vypracovanosti, tradice souvislostí. Přesto pokládám naši „sugesci“ pestrosti za smysluplnou: je cestou k *autentické* mezoamerikanistice.

Poznámka k transkripčním konvencím. Glyfika je záležitostí dosti komplikovanou. Řekněme (nikoli bez určitých zjednodušení), že glyf je neredukovatelný znak s vlastním významem nebo zvukem. V podstatě všechny mayské glyfy mají „zaokrouhlené“ rohy. Epigrafikové rozlišují mezi *hlavními glyfy* a *afixy*, jež se mohou kupit kolem hlavních znaků. Takto dochází k vytváření „reálných“ hieroglyfů, „kompozit“ (Houston, 1989), „glygerů“ (Kelley, 1976) či „kolokací“ (Brickerová, 1986) – neboli jednoduše řečeno: z hlavních znaků a afixů jsou skládány hieroglyfické bloky či kartuše, čtené zleva doprava a shora dolů. – Také transkripční konvence jsou dosti složité a kolísají

podle autorů. V zásadě (ovšem opět poněkud zjednodušeně) lze mluvit o trojím typu transkripce: první z nich je *numerická*, v níž jde o „přiřazení“ hieroglyfických prvků, ať už hlavních znaků, portrétů nebo afixů, ke katalogu, obvykle Thompsonovu (1962). Zbývající dva typy jsou *lingvistické*, jednak transkripce *fonetická*, jednak *morfologická*. Fonetická transkripce (někteří autoři mluví o „transliteraci“, například García Campillo, 1995) sestává z převodu mayských hodnot – logografických a fonetických – do naší abecedy. Logogramy se převádějí někdy velkými písmeny, fonetické znaky malými a podtrhují se. Naproti tomu morfologická transkripce je v podstatě interpretace (segmentace do

významových jednotek), jež je prováděna na základě zmíněných hodnot s cílem najít odpovídající formy v – řekněme – mayských jazycích; jak naznačeno, interpretace nemusí být jednoznačná s ohledem na podkladový jazyk (již jsme zmínili v našem úvodu studii Houstona, Robertsona a Stuarta, 2000, věnovanou otázce podkladového jazyka, jímž je podle těchto autorů jediný jazyk tzv. Classic Ch'olti'an).

Naše ukázky nejsou důsledné, v zásadě ovšem tyto konvence respektují, i když je poněkud zjednodušují v tom smyslu, že nezachovávají některá speciálnější rozlišení a také v tom smyslu, že nikoli vždy uvádějí všechny transkripce.

7.1.2. Transkripce, překlady

7.1.2.1. Kodex madridský (strana 103b)

Kodex madridský (Codex Tro-cortesianus), strana 103b, ukázka ze sekce věnované včelařství (obr. 1). Transkripce, překlady: podle Roberta J. Sharera (Sharer 1994, s. 624–625) a podle Jurije V. Knorozova (Knorozov 1975, s. 214).

Sharer (1994, s. 624–625)

Scéna 1: Včela sestupující z úlu nad sedícího boha Itzamnu a obětiny neurčeného zvířete a nějaké podoby kukuřice (pražené?). Číslo „9“ nad kukuřicí patrně znázorňuje nebo udává počet obětovaných položek.

Text 1:	a	b	c	d
glyph	u-pa-cha	u-pa-cha	Itzamna-na	Ahau-il-il
jazyk	u-pach	u-pach	Itzam-na	Ahau-l-il
význam	bere	bere	Itzamna	pán
	e	f	g	h
glyph	3-oc-wa	h-ha'-il	(obětina)	15-(obětina)
jazyk	noh-oc-wah	ha'-il	?	15?
význam	velký svátek	děšť	(obětina)	15 (obětina)

„Epizace“: Pán Itzamna bere svůj med, velký svátek (a) děšť (jsou v dohlednu)? A 15 je obětina? Poznámka: Ve skupině glyfů *b*, „u-pa-cha“ je zjevně písařský omyl za správné „u-ka':b-ba“ (jeho med), podobně v textu 2 a 3; v yucatánštině „3“ a „9“ používány metaforicky pro „velký“, „mnoho“, viz i skupinu e.

Scéna 2: Sestupující včela, sedící bůh Chac, obětování kukuřice, v ruce kukuřice s ještěrcím symbolem na nádobě.

Text 2:	a	b	c	d
glyph	u-pa-cha	u-ka':b-ba	Cha-ci	? (voda-kukuřice)
jazyk	u-pach	u-ca':b	Chac	? ha' – kan
význam	bere	svůj med	Chac (bůh deště)	? voda-kukuřice
	e	f	g	h
glyph	tu-?-na	ah-po/ahau-le	(kukuřice, ještěrka)	19 (obětina)
jazyk	t-u-?	ahau-le	kan, hu:h	19-?
význam	v jeho	smyčce?	kukuřice, ještěrka	19 (obětina)

„Epizace“: Chac bere svůj med, ? voda a kukuřice, v jeho (oprátce) jsou věštby, kukuřice, ještěrka a 19 (jsou obětiny)? Poznámka: Glyf pro den „Kan“ je používán v kodexech pro kukuřici, tak je tomu v případě skupin *d* a *g*, někdy se sufixem T 130 (wa), snad jako „kan wah“, žluté jídlo, předpokládaně metafora pro kukuřici (imix).

Scéna 3: Včela (bez hlavy) sestupující, sedící bůh smrti před hořícími zkríženými kostmi.

Text 3:	a	b	c	d
glyph	u-pa-cha	u-ca:b-ba	(bůh smrti)	tu-smrt
jazyk	u-pach	u-cab	cisin	t-u-(cim-il?)
význam	bere	svůj med	Cisin	ve své smrti

	e	f	g	h
glyph	u-muc	h-ha/ (změna)-il	3(hořící kosti)	16(oběťtina)
jazyk	u-muc	ha'-il (změna)	3 ?	16 ?
význam	jeho zna- mení	změna (od)deště	3(mnoho) hoří- cích kostí	16 obětín

„Epizace“: Cisin bere svůj med, smrt (je) jeho znamením, dešť (ustává?), mnoho hořících kostí (a) 16 jsou oběťtina? *Poznámka*: Glyph pro dešť má infigován znak podobný svastice, glyph „hel“ značí změnu.

Knorozov (1975, s. 214)

I. VII Čib, VIII Čab, IX Etz', 17		VII Kib, VIII Kaban, IX Etz'nab, 17 (dnů)
u-pa-ka	u-chab-bu	bere dary včel (bůh nebe)
Itz-am-kit-nga	um-la-um	Itzamna, vládce nebes
III-xic-aan	lich-xoy-um	dlouho očekávaný, když navštívuje
Aak-hà XV-k'i-k'i		oběti želva, 15 kuliček smůly

Scéna: Včela v úle, dole sedí bůh nebe Itzamna, zvedl ruku k obětování: oběťtina: želva, bolon- ... -te.

II. I Čib, II Čab, III Etz', 17	I Kib, II Kaban, III Etz'nab, 17 (dnů)	
u-pa-ka	u-chab-bu	bere dary včel (bůh deště)
k'ax-ix	ooch-hà-in	K. (dávající) živné zrno
lich'-k'ing-um	le-ben-tzil	dobu mletí nyní
huh-hà XIX k'i-k'i		(oběti) ještěrka, 19 kuliček smůly

Scéna: Včela v úle, dole sedí bůh deště K'axix s glyfem oběti (2 zrna potravy a nejasné symboly) v ruce. (Oběť): ještěrka.

III. VIII Čib, IX Čab, X Etz', 17	VIII Kib, IX Kaban, X Etz'nab, 17 (dnů)	
u-pa-kà	u-chab-bu	bere dary včel (bůh smrti)
Yum-tzek'	ye-cham-el	Yum-tzek' hrozící záhubou
u-k'as-ak	lich-xoy-um	neštěstí, když navštíví
III...XVI- k'i-k'i		(oběti) pečené?, 16 kuliček smůly

Scéna: Včela bez očí (mrtvá) v úlu, dole sedí bůh smrti, zvedl ruku k obětování. Oběťtina: zkřížené kosti v tečkovaném oválu ... na ohništi / ohniště.

Komentář

Mayská apikultura je výrazným motivem *Kodexu madridského*. Mayové se od nepaměti zabývali sběrem medu divokých včel, *ngom-chab*, ve staré mayštině *ah'hòm*

kab, doslova „včely žijící v prohlubních“ (M 109–110b). Domácí včely se chovaly v dutých kmenech s bočním otvorem. Při sběru pláství (*chab-chab-ku-ul*, M 108a, *chab-ku*, M 104a, M 104c, M 108–110c, ve staré mayštině *kab-kuul*) používali hůlky (111a, M 104c), tekutý med shromažďovali do nádob, pak vařili, aby zhoustl (stará mayština *mom*, M 108a). K oddělení včelího roje používali vykuřování (M 112b, M111c). – Pán včel *cha-lu chab* (ve staré mayštině *kolel-kab*) byl zobrazován s ženským tělem, ale s hlavou včelí a stejně tak křídly (M 109a, M108b). Včely uctívali v chrámech soškou chřestýše s třemi ocase (M 106a, M 111b). Existovaly speciální obřady, jež měly zabezpečit včelám dostatek medonosných květin (M 110a). V šestnáctém století v první den měsíce Sec (14. 10.) byly pořádány slavnosti k počtu včelích božstev – Bakabů a Chaků –, jejichž idolům Mayové přinášeli potravu ve formě pláství s kuličkami smůly. Druhý svátek (s cílem, aby božstva zásobila včely květy) se konal v žresem určený den (podle mystického cyklu) měsíce Mol (13. 12.–1. 1.).

V našem úryvku se objevují tři bohové mayského panteonu. Je to především tzv. Bůh *D*, *Itzamna*, jehož v mayských kodexech nalézáme asi 125krát. Je to bůh „tvůrce“. Účes viditelný na některých zobrazeních, slzní váčky, zahnutý nos, vpadlé tváře přiřazují tohoto boha k staré generaci bohů. Itzamna byl uctíván již v klasickém období. Jeho obraz nacházíme poměrně často na polychromních vázách z peténské oblasti. Pro zajímavost: jméno „Itzamna“ bývá překládáno jako „Ještěrčí dům“ (*itzam* a *nah*). Thompson přišel kdysi s názorem, že se toto jméno vztahuje k představě Mayů o zemi ležící na zádech ještěrky a nebi jakožto jejím vyklenutém bříše. Je pravda, že slovo *na(h)* může znamenat celý vesmír.

Bůh *B*, *Bůh deště*, se vyskytuje v kodexech nejčastěji. Charakteristickým atributem je dlouhý chobotovitý nos s červovitými výrůstky nad kořenem nosu. Rovněž bůh *B* je příslušníkem staré generace bohů. Většinou má na hlavě jakýsi turban, bývá spojován s vodou, zemědělskými scénami a řadou nebeských končin. Jak známo, jméno boha deště u dnešních Mayů je „Chac“, „Chak“. Hieroglyfický zápis je dvoučlenný: hlavní znak a afix. První z nich předkládá obrázek ruky s palcem vpravo nahore, do níž je vetknut obličej. Oko má tvar písmene „T“ a je známo jako symbol pro „ik“, vítr. K hlavnímu znaku dosud neexistuje výklad, Grube navrhuje četbu „cha“. V mayské mopánštině, v yucatánštině, chontalštině, tzeltalštině, kanjobalštině je *cha* nebo *chà* kořenem slovesa „vzít“. Ani výklad afixu není jednoznačný.

Také bůh A, *Bůh smrti*, má v kodexech vysokou frekvenci, vyskytuje se celkem 88krát. Černé skvrny na těle znamenají rozklad, kolem krku má „límeč mrtvých“. Identita boha A je vzhledem k bohaté symbolice smrti a podsvětí dosti jednoznačná. Hlavním znakem hieroglyfu jména boha A je lebka, interpretace odkazuje na výrazy jako „cimi“ v yucatánštině nebo „camel“ / „chömel“ v cholských jazycích. V našem kodexu je bůh A nazýván „Cisin“ či „Cizin“, tedy „nadýmající“, „plynatý“, což je v dnešní yucatánštině obecným označením pro ďábla (srovnatelné jsou i názvy jako „Ah Puch“, „Yum Tzek“, „Yum Cimil“, Vládce lebek, Pán smrti).

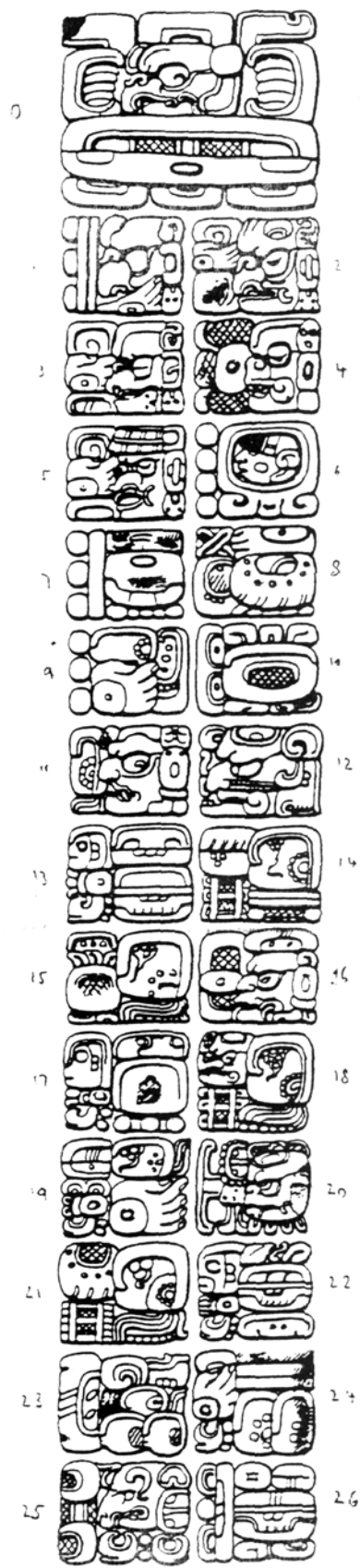
7.1.2.2. Stéla C (Quiriguá)

Stéla C, východní strana, mytologický text: pasáž o stvoření světa, mayská kultura, naleziště: Quiriguá, Mexiko (obr. 2).

Úvodní glyf (0.) s patronem měsíce Kumk'u. Prvních sedm bloků přináší kalendářní údaje: 4 Ahau 8 Kumk'u, tedy nulový bod, tj. 10. srpen 3113 př. n. l., respektive 3114. Na jiné straně stély C z Quiriguá se uvádí založení/vztyčení monumentu: 775.

Četba, transkripce: José Miguel García Campillo (García Campillo 1995, s. 623–624) a Linda Schele – David Freidel (Schele – Freidel 1990, s. 64–68).

Transkripce	García Campillo (1995, s. 623–624)	Schele – Freidel (1990, s. 64–68)
8.	hal(a)l y ebal	hal köhba
9.	...ah ox tun	ox tu tzukan
10.	u ts'apaw	u tzapwa
11.	tun...	tun
12.	(Stingray Paddler)
13.	uti nahokaan	utiy na-ho'-chan
14.	hix amay tun	(Jaguar throne stone)
15.	uts'apaw tun	u tz'apwa tun
16.	ik' yax...	EK'-Na-Chak??
17.	uti kab	utiy kab??
18.	ayin amay tun	(Serpent Throne Stone)
19.	i uti...tun	iwal utiy
20.	na itzamnah	Na Itzamhi
21.	hay amay tun	(Waterlily throne stone)
22.	uti k'a kaan	utiy ch'a'-chan
23.	yax oxtunal	Yax-Ox-Tun-nal
24.	u homi 13 pi(h)	(13 bak'tuns)
25.	u kahi	(it was his action)
26.	wak kaan ahau	Wak-Chan-Ahaw

Překlad

García Campillo	Schele – Miller
objevilo se schodiště	objevil se, obraz
byly umístěny tři kameny	byly umístěny tři kameny
vztyčují	založili
kámen	kámen
...	Pádající jaguár/rejnok
nastal Nahokaan	událo se v prvním-Pět-Nebe
čtvercový kámen jaguár	kamenný jaguáří oltář/trůn
vztyčuje kámen	položil kámen
Ik' Yax	Černý-První-Červený??
nastala země	událo se na zemi
čtvercový kámen krokodýl	hadí trůn, oltář
tehdy nastalo, že umístil kámen	a tak se stalo, že byl položen kámen
Na Itzamnah	Na Itzamhi
čtvercový kámen voda	leknínový trůn
nastalo ká nebe	stalo se v dolním nebi
místo prvních tří kamenů	místo prvních tří kamenů
skončil cyklus 13	bylo dovršeno 13 baktunů
to učinil	tak učinil
Pán šestého nebe	Nebeský pán

„Epizace“:

V den 4 Ahau měsíce Kumk'u se objevilo schodiště a byly položeny tři kameny. (Bohové) ... vztyčují (první) kámen v místě zvaném Nahokaan, páté vrstvě nebe, (to byl) kámen, trůn jaguára. Bůh Ik' Yax ... vztyčuje (druhý) kámen na zemi, (to je) kámen, trůn, oltář krokodýla, hada. (Nakonec bůh) Na Itzamnah položil (třetí) kámen, vodní, leknínový trůn. Došlo k tomu v nebi ... místě tří prvotních kamenů. Naplnil se 13. cyklus, 13 baktunů pod egidou Pána Šestého Nebe, Nebeského pána.

Komentář

Transkripce a překlad José Miguela Garcíi Campilla se opírají o studie Barbary MacLeodové. Neznáme jména bohů, kteří vztyčují první kámen, neznáme ani druhé božstvo (nebo jen částečně), jež pokládá druhý kámen. Nejasný je rovněž smysl výrazu *ká chaan*, *ká kaan*, „nebe ká“, blok 22. – Stejně jako jiné mýty o původu věcí, ani mýtus přítomný nepostrádá jistě

← Obr. 2. Stéla C, východní strana, mytologický text: pasáž o stvoření světa, mayská kultura, naleziště: Quiriguá, Mexiko. Archív Františka Vrhela.

Stéla C byla v Quiriguá vztyčena roku 775 n. l. v době Cauaca Chana („Dvounohého nebe“), který tam vládl v letech 724 až 785.

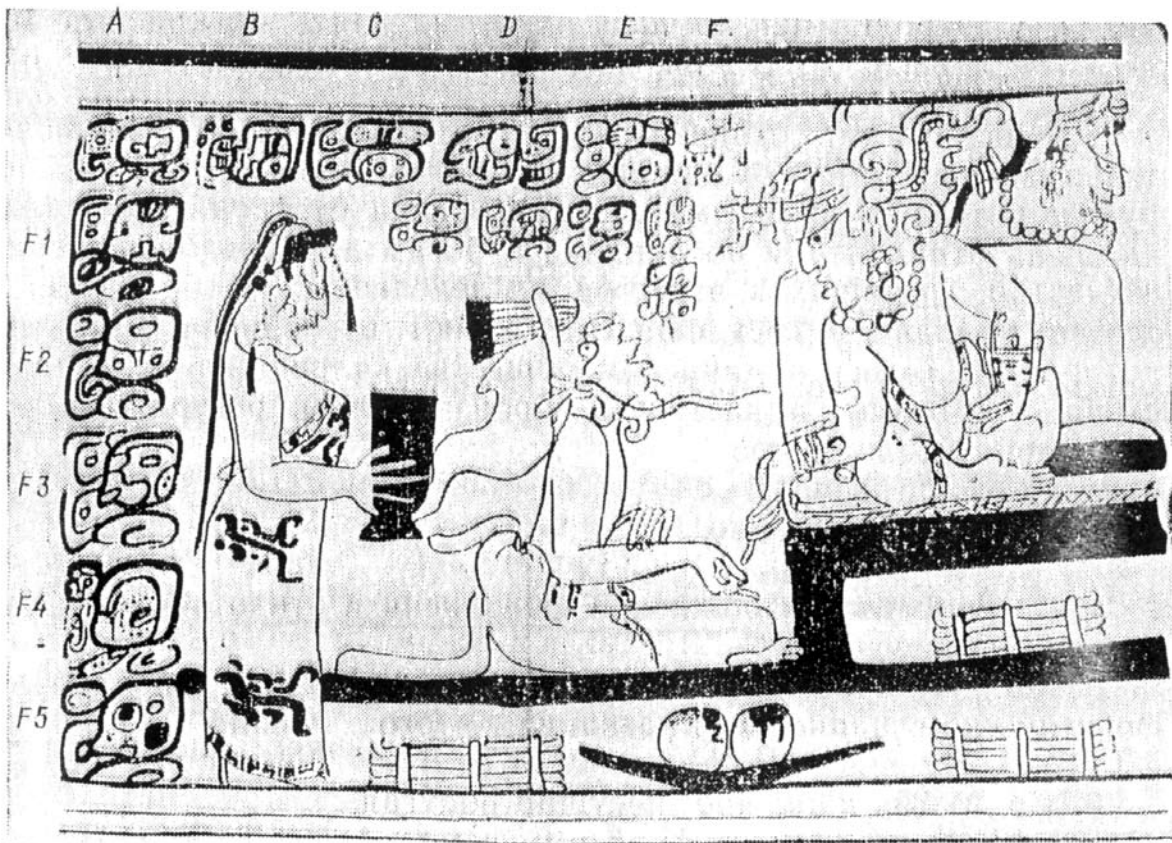
literárnosti, lze snad zahlédnout jeho slavnostní styl. – Jen málo je možno dodat k vyprávěným událostem. Nebe zjevně existovalo předchůdně, je možno konstatovat, že se vytvořilo určité spojení, komunikace v podobě schodiště mezi orbitem stvořeného a tím, co bylo ještě ke stvoření, a že univerzum takto vytvořené bylo podepřeno, založeno třemi kameny. Ty asociují s elementárními okruhy: první náleží jaguárovi, jenž je zjevně spjat s oblohou, druhý okruh je spojen s krokodýlem či hadem neboli s pozemskostí, třetí pak zřejmě s vodou, vodním živlem či životem. – Nakonec nelze přehlédnout, že i když uvedená epizoda může být nazírána jako prvotní, splývající s počátkem takzvaného dlouhého počtu mayského kalendáře, je také koncem cyklu předchozího (jak naznačuje závěrečná formule, neboť je zaznamenáno, že uplynulo 13 baktunů), který se započal někdy kolem roku 8238 př. n. l., tedy před více než 5000 lety od nulového či počátečního bodu, jak odpovídá rozsahu 13 baktunů. Stvoření je zde tedy vyjádřeno jako završení předchozího cyklu, snad cyklu mytologické epochy. Konec současného baktunového cyklu je blízko a má nastat v roce 2012 n. l. Potom se baktunový počet posune z třinácti na nulu a začne další nová epocha. Takto není překvapující, že stvoření světa, jež si „můžeme přechíst“ na východní straně stély C, není leč další stopou, poslední v sérii kosmogonických epizod mayské mytologie. – Jak naznačeno, stéla C byla v Quiriguá vztyčena roku 775 n. l. v době Cauaca Chana (Dvounohého nebe), který tam vládl v letech 724 až 785. – Není bez zajímavosti, že tři kameny stvoření jsou symbolickými prototypy pro kameny domácího krbu, používané již tisíciletí v mayských domácnostech, a že v „klasických textech“, stejně jako v „Popol Vuhu“, není stvoření dílem osamocené bytosti, ale naopak velkým úsilím mnoha činitelů, plánujících, diskutujících, rozmlouvajících a jednajících společně.

7.1.2.3. Polychromní nádoba (jižní Campeche)

Polychromní nádoba (Coe 1973, číslo 27), mayská kultura pozdně klasického období, naleziště: jižní Campeche, Mexiko, uloženo: soukromá sbírka, New York, USA (obr. 3).

Četba, transkripce: numerická podle J. E. S. Thompsona (Thompson 1962), morfologická a překlad podle Galiny G. Jeršové (Jeršova 1983).

Horizontální nápis pod horním okrajem. Formule reinkarnace.

Obr. 3. Polychromní nádoba, mayská kultura pozdně klasického období, naleziště: jižní Campeche, Mexiko, uloženo: soukromá sbírka, New York, USA. Archiv Františka Vrhela.

12.G. 130.758:511	aan och choo	Přichází opojení
13.H. 181.528.54	haa cu choo	v domě je opojení
14.I. 122	tooc toh choo	opojení ohnivého proudu
15.J. 181.558.24	ha bu-um	má sílu
16.K. 59.202:511	ti hool choo	opojení v hlavě

1.A. 138.39 (Coe:X):126	ach-xa-ngi	Prošla, aby zůstala,
2.B. 331.843.601	itz eb	po chladném schodišti
3.C. 1.563:585	u poc av	do místa očištění
4.D. 1000.181	ch'up haa	někdejší manželka
5.E. 61.585	lich xik av	nyní odletěla do místa
6.F. 51.96.:1026	lam ich ch'up	uvnitř ženy

Palácová scéna. Vertikální nápis.

7.F1 181.521:24	haa ki-um	Aby se zpívalo
8.F2 130.534.577(Coe:X)	aan la ul	Jest (očekávat) vládcův příchod
9.F3 1016: 577 (Coe:X)	u ngom ul	bude příchod
10.F4 229.528:149(Coe:X)	a cu xot	v náležitou dobu
11.F5 130.758 (Coe:X)	aan och-um	bude návštěva

Palácová scéna. Horizontální nápis mezi „básníkem“ a vládcem.

Komentář

Je důležité podtrhnout, že druhé dva nápisy, bloky, jsou, jak soudí Jeršovová, vypracovány veršovým rozměrem, a to trochejem. – Připomeňme rovněž, že délka vokálů se v tradiční misionářské transkripci vyjadřovala zdvojením hlásek. – Poslední, třetí text je možná výrazem určité nostalgie, výrazem čehosi nevratného. Nápadná jsou v této souvislosti opakování. Zdá se, že básnické prostředky slouží svému účelu: tvorbě konmemorativního poetického textu, odrazu mystického, vytrženého stavu myslí vladaře, jenž truchlí nad smrtí své choti, která sestoupila po „chladném schodišti“ do podsvětí.

Polychromní nádoby byly součástí zádušního obřadu a nápisy na nich – možno říci – byly standardizovány. Existují však výjimky, to je případ nádoby 27, která naznačuje určitou individuálnost a vroucnost. Je příznačné, že nádoby této kategorie jsou věnovány

zpravidla ženám. O reinkarnačních formulích pak můžeme konstatovat, že se objevují po několik století klasického období, jsouce odrazem představ starých Mayů o záhrobním životě, o záhrobním světě, o smrti. Podle Jeršovové Mayové rozlišovali dvojí duši: duši ve smyslu „dechu“ a duši ve smyslu „stínu“. První z nich je docela „přirozeně“ spjata s dechem a tlukotem srdce; bývala zobrazována jako pták, motýl, ale i jako hvězda. Naproti tomu duše jako stín přízračnosti zachovává vzezření živého člověka. Přízraky obývaly „osadu“ přízraků nebo podsvětí, ale mohly navštěvovat svět živých. V souladu s epigrafikou a dochovanými kodexy lze říci, že přízraky sestupovaly po chladném schodišti, jež synekdochicky označuje podsvětí. Tak v *Popol Vuh* sestupují mytická dvojčata do podsvětí, *Xibalby*, po velice strmých schodech. Ve skutečnosti je „typologie duše“ mayských etnik, jak dovozuje například Linda Schele, dosti složitá, ale v naší souvislosti musíme připomenout, že představa o věčné, byť „poškoditelné“ duši (ch'ul), jež je schopna reinkarnace, existuje.

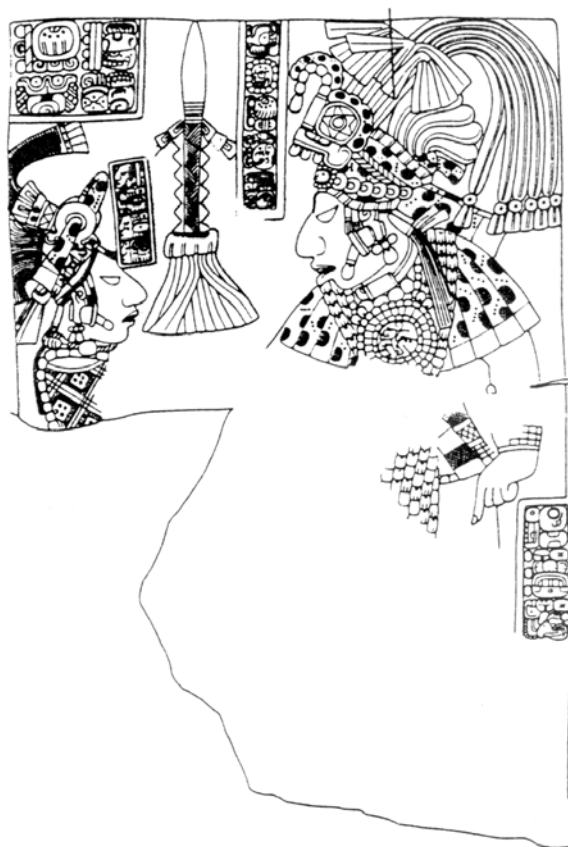
7.1.2.4. Nadpraží 41. chrámu (Yaxchilán)

Nadpraží (překlad), 41. chrám (objekt) 42, mayská kultura, naleziště: Yaxchilán, Mexiko (obr. 4). Objekt, napadný svými rozměry, nezaujímá v komplexu centrální postavení. Soudě podle textů a zobrazení na nadpražích 41 a 43, chrám mohl být rezidencí ženy nejvyššího vládcce (Yaxchilán, Mexiko).

Četba, transkripce: numerická podle Johna E. S. Thompsona (Thompson 1962), konkretizována četbou Galiny G. Jeršové (Jeršova 1985, s. 121–124). Četba: Linda Schele – David Freidel (Schele – Freidel 1990, s. 297), Nikolai Grube (Grube 1994, s. 412).

Okraj. Nápis vlevo nahoře

	Jeršovová	Grube
1.A1	VII.501:19.534.19 VII In mu-la V den 7 Imix	V den 7 Imix
2.B1	XIV.25:520 (Barthel 583) inverze, opač. slovosled XIV Cee-ka 14 (č. měsíce)	Ceh 14 Ceh (Sek, Zec)
3.A2	510:251.575.251 ech' ho-ab	východ hvězdy Venuše se objevila nad
4.B2/1	19.524.25:507-585a mu-la-ka hetz'-av	znásobena v osadách (Toponym)
5.B2/2	136 (morf. v zákl. tvaru) k'a-aak	hojnost (Grube čte jako 4 bloky)

Obr. 4. Nadpraží (překlad), 41. chrám (objekt) 42, mayská kultura, naleziště: Yaxchilán, Mexiko. Archiv Františka Vrhela. Scéna. Nápis před hlavou ženy.

6.D1.	171 Knorozov 487.VI	ch'up t'ak-uac	žena na trůně vysoce postavená	paní Wak
7.D2.	181.74.561/584.667 inv.	haa-ma chah'-been-tzil	nejjasnější	Halam Chan Ahaw
8.D3.	171.1026.503/584.667 inv.	ch'up-ch'up ik'-been-tzil	důstojná paní	žena z Motulu de San José
9.D4.	171.1026.558.25:501	ch'up-ch'up bu-ka-in	ochránkyně	Paní Bakab

Nápis před hlavou mužské figury.

10.C1	601:25.181	chu-ka-aah	zajat	Byl zajat
11.C2	582-1047	Mo Tzek'	M. T.	Klenoty-Posázená-Lebka
12.C3	1.558:102	u-bu-ix	vojevůdce (syna)	Zajatec
13.C4	126.236:751	Ngi-un Bol	Jestřábice a Jaguára	Yaxun Balama
14.C5/1	1.21.I.602:764	u T'an Nga Chan	Velkého domu hada	Strážce
15.C5/2	12.I:528	ah' u-ku	vládce	z Ah Ku

Za mužskou figurou dole.

16.E1	299.687.11	a-haa baak	Vzav zajatce (Grube nečte)
	III 25.528		
17.E2	inv. dekorativ. III ku-ak tun- zdvojení584/ 584.667 inv.	-been-tzil	(necht' vládně) mnoho dvacetiletí
18.E3	534:32.747/ 584.663 inv.	la xa ti-been- -tzil	v příznivou dobu
19.E4	(Blok setřen)		

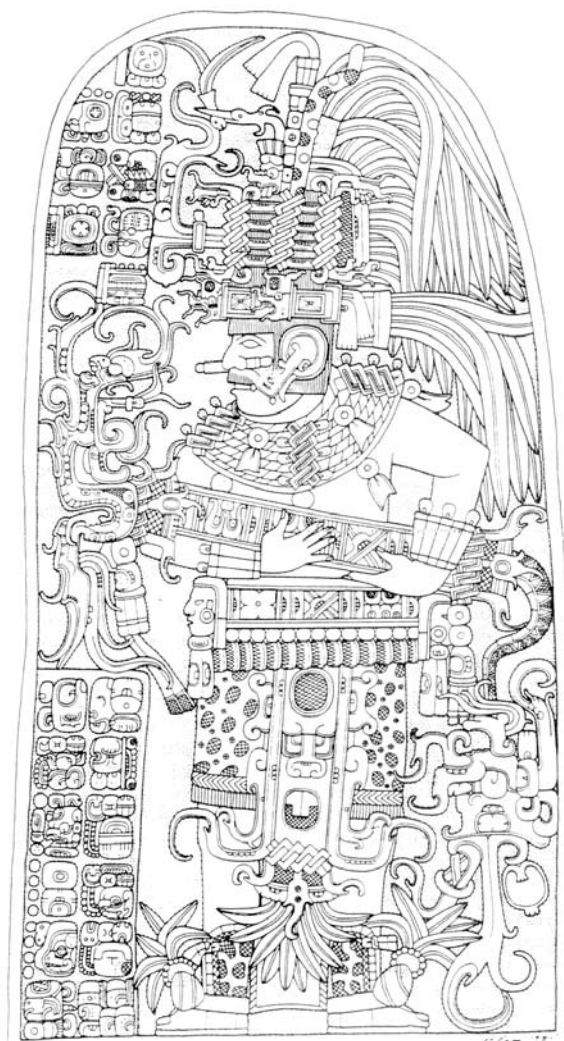
Komentář

Podle S. G. Morleye a T. Proskouriakoffové je datace 9.16.4.11, tj. 9. května 755. Podle Luštění Lindy Scheleové: Paní Šest-nebe-Ahau z Motul de San José, jedna ze tří panovníkových žen, stojí před vládcem Ptákem Jaguárem (Yaxun Balam, vládl v letech 752 až 768, vlastně Yaxun Balam IV., syn Itzama Balama, Štítu Jaguára (který vládl v Yaxchilánu v letech 681 až 742), jenž má na sobě válečné odění. Zjevně mu pomáhá, soudí Scheleová, při stejném typu rituálu, jež je možno pozorovat o 31 let dříve u dvojice: jeho otce Itzama Balama a Ix Xoc (Paní Žralok), jak dokládá onen proslulý triptych, nadpraží 24, 25 a 26, rovněž z Yaxchilánu. – Grube dodává, že ač nadpraží 41 vzniklo v době vlády Yaxuna Balama, jeví vlastnosti příznačné pro skulptury vzniklé v době panování jeho otce Itzama Balama. Je zajímavé dodat, že stejné datum jako naše nadpraží nese i nadpraží 8 z chrámu 1. Scéna implikuje dvě časové roviny. Zatímco obrazové znázornění ukazuje oblékání Yaxuna Balama jako součást přípravy na válečné tažení, popisuje hieroglyfický text bezprostředně následující srážku. Yaxun Balam bere do zajetí Klenoty-Posázenou-Lebku, o níž se mluví rovněž v nadpraží 41.

7.1.2.5. Stéla 10 (Seibal)

Stéla 10, mayská kultura, naleziště: Seibal, Mexiko (obr. 5). Transkripce, překlad: podle José Miguela Garcíi Campilla (García Campillo 1995, s. 611–613). Nápis vlevo nahoře.

B1	HO-AHAW	ha ahau	5 Ahau
A2	OX-K'AN-a-y(a)	ox k'anasi	3 k'anasi
B2	u-HUN-TAL-(la)	u hun tal	jeho první
A3	wi-HAB	wihab	„katun“
B3	u-CHOK-ko(wa)	u chokow	on to rozlévá
A4	a-HUN-K'IN-(ni)	a hun k'in	Ah Hun K'in
B4	K'AK'	k'ak'	k'ak'
B5	a-BOLON-HAB-ta	ah bolon habta	Ah Bolon Habta

Obr. 5. Stéla 10, mayská kultura, naleziště: Seibal, Mexiko. Archiv Františka Vrhela.

Nápis vlevo dole.

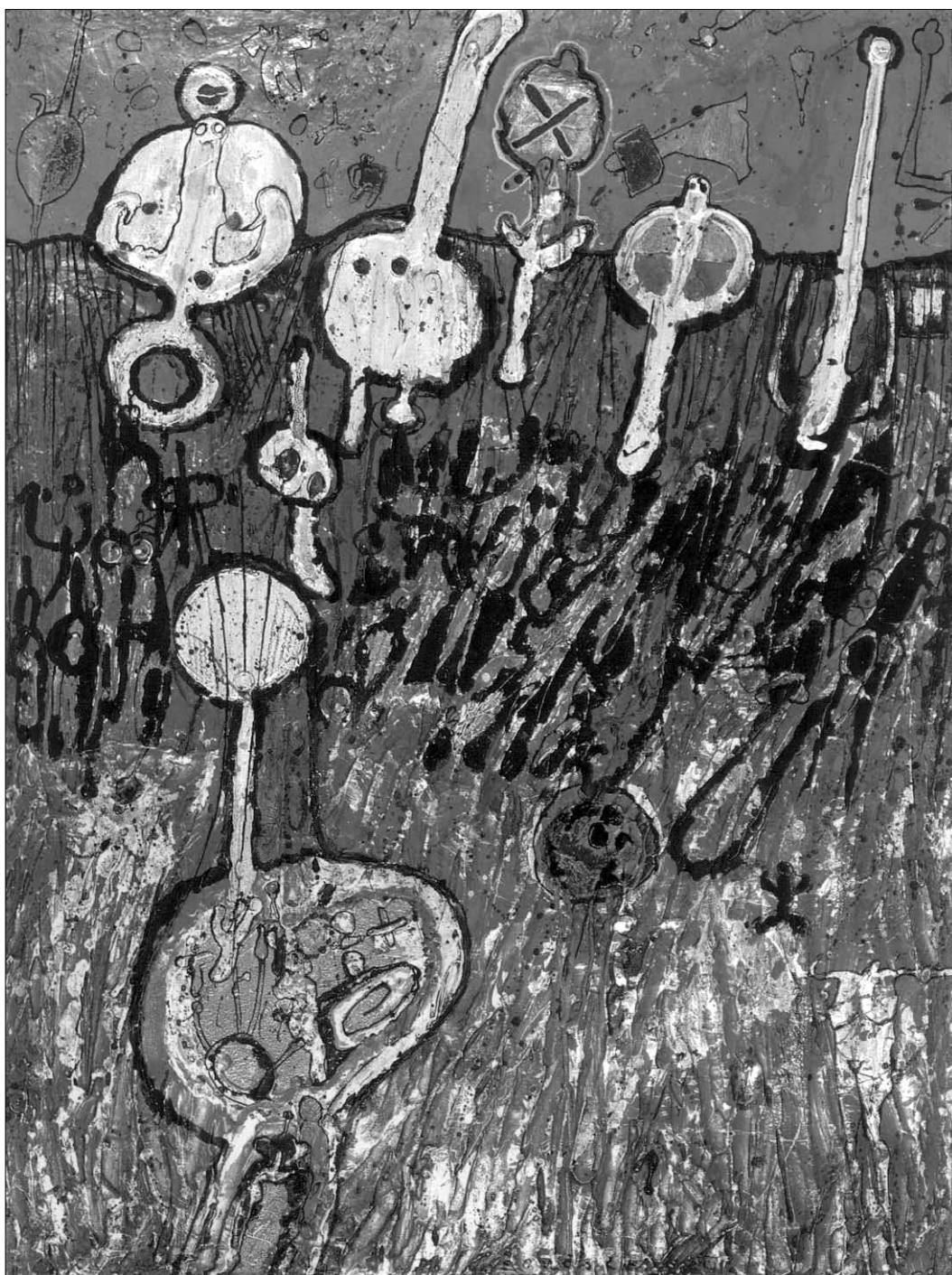
C1	wa-t'u-l(u)	wa'tul	Wa'tul
D1	k'a-te-l(e)	k'atel	K'atel
D2	IL-(la)-(a)	ila(h)	byl viděn
C3	HUN-NAL-(la)- -K'AWIL-(li)	hunal kawil	Hunal Kawil
D3	K'UL-MUTUL-AHAW	k'ul mutul ahaw	posvátný vládce z M.
C4	KAN-PET-(te)	kan pet	Kan Pet
D4	K'UL-(ka)-KAN- -AHAW	k'ul kan ahaw	posvátný vládce z K.
C5	KAN-e-k'(e)	kanek'	Kanek'
D5	K'UL-NAL-AHAW	k'ul nal(a) ahaw	posvátný vládce z Naly
C6	u-ti-(ya)	uti	událo se
D6	TAN-(na)-OXTUN	tan oxtun	v centru Oxtunu

„Epizace“: 30. listopadu 847 se dovršil první katun, a proto obětuje kapky Ah Hun K'in K'ak' Ah Bolon Habta Wat'ul K'atel, posvátný vládce z Oxtunu. Ceremonii byl přítomen Hunal Kawil, posvátný vládce z Mutulu, Kan Pet, posvátný vládce z Kanu, a Kanek', posvátný vládce z Naly. Událost proběhla v centru Oxtunu.

Komentář

Jde zřejmě o konmemoraci plynutí času, výročí oslavené rituálem, obvykle veřejným, jak patrně z bloku B3 „obětovat“, „rozlévat kapky“. Ceremonie není přesně známa – na počest úrody?, voda nebo krev? Zajímavá je přítomnost sousedů: Mutul je „dnešní“ Tikal, Kan je Calakmul a Nala je Motul de San José. Identifikace jako celek však není úplně jednoznačná, podle Joyce Marcusové (1973) ukazují emblémové glyfy na Seibal, Tikal, Calakmul, ale to, co čte García Campillo jako „Nala“ alias Motul de San José, nebylo bezpečně určeno; hlavním znakem je „Ik“, což sice odpovídá Motulu de San José, ale pochybnost tkví v tom, zda emblémy jsou jednoznačně jmény míst, neboť existuje celá série míst, která jich mají více, může jít i o názvy oblastí, klanů či kmenových pojmenování.

Přítomná stéla 10 je jedna z pěti, jež nechal vztyčit v roce 849 někdejší vládce města Seibalu v údolí řeky Pasión. Není bez zajímavosti, že portrét vládce vykazuje rysy obličeje nápadně odlišné od konvenčních portrétů mayských vládců. Má totiž kulatou hlavu bez jakýchkoliv náznaků oné vzhůru směřující prodloužené deformace lebky, která je běžně k vidění u klasických Mayů a jež vznikala tak, že se dítěti upnula hlava mezi dvě destičky (Drew, česky 2001). Tato skutečnost je od dob Thompsonových (*Maya History and Religion*, 1970) spjata s takzvanými Putuny nebo Olmeca-Xicalancy (podle aztéckého pojmenování). Jde o chontalsky mluvící „militarizované obchodníky“ ovládající mezi rokem 750 a španělskou conquistou přímořský obchod kolem Yucatánského poloostrova. Ostatně jak dokládají dynastické dějiny pozdně klasických Mayů řada vládců, ač nikoli „lžidimitriové“, byla původně cizinci. Proskouriakoffová v posmrtně vydané *Maya History* uvažuje na jedné straně o antropologických proměnách či modifikacích v populaci, na straně druhé připouští pouhou proměnu uměleckého stylu.

Eduard Ověčáček, *Archetypy*, 1991, lak, akryl, 123x92 cm.

8. Rozvolnění problému

8.1. Jorge Luis Borges: *Boží nápis (La escritura de Dios)*

(ze sbírky *El Aleph*, Buenos Aires 1952, česky *Zrcadlo a maska*, Praha 1989)

Jorge Luis Borges (1899–1986), argentinský spisovatel, básník a esejista, náleží k eminentním představitelům moderní světové reflexivní literatury. Českému čtenáři byl poprvé představen v časopise *Světová literatura* (1964). Klíčové soubory *Fikce a Alef* vyšly česky v roce 1969; následovaly *Brodiova zpráva* (1978), *Fantastická zoologie* (1988), *Zrcadlo a maska* (1989) a *Obecné dějiny hanebnosti* (1990). V devadesátých letech byl publikován celek českých překladů pod názvem *Nesmrtelnost*.

Protagonista uváděné Borgesovy povídky *Boží nápis (La escritura de Dios)* Tzinacán je mágem Qaholomovy pyramidy. Ač pro jeho pojmenování zvolil

Borges aztécké jméno „tzinacán“, značící „netopýr“, je historicky vzato zajímavé, že „Tzinacán“, totiž Ahpotzotzil („netopýří král“ či „strážce netopýří rohože“) byl cakchiquelským panovníkem v Iximché a zmiňuje se o něm dokonce i *Popol Vuh*, jehož vizionářské obrazy se tak trochu vznášejí nad Borgesovou povídkou. Zdá se však, že bezprostředním zdrojem k pojmenování Borgesova protagonisty, je tato poznámka Adriána Recinose, jednoho ze znalců a překladatelů *Popol Vuhu*: „Ahpotzotzil a Ahpoxahil byla jména cakchiquelského panovníka a jeho dědice. Španělé dali prvnímu z nich, jenž vládl v roce 1524, jméno ‚Sinacán‘ z aztéckého tzinacán, jenž značí ‚netopýra.‘“

Boží nápis

Je to hluboké, kamenné vězení. Má tvar téměř dokonalé polokoule. Podlaha (rovněž kamenná) je ovšem o něco menší než obvod největšího kruhu, čímž se nějak zesiluje pocit útlaku a rozlehlosti. Vězení je uprostřed rozděleno zdi. Je velmi vysoká, ale přesto nesaží až k vrcholu klenby. Na jedné straně zdi jsem já, Tzinacán, mág Qaholomovy pyramidy, zapálené Pedrem de Alvaradem. Na druhé straně je jaguár,

jenž skrytými, rovnoměrnými kroky odměřuje čas i prostor zajetí. Těsně u podlahy je ve střední zdi dlouhý okenní otvor s mřížemi. V hodinu bez stínu [poledne] se ve výšce otevře poklop a žalářík, jehož léta postupně smazávala, nám na provaze spustí džbán vody a kusy masa. Pod klenbu vnikne světlo. V tu chvíli mohu spatřit jaguára.

Nevím, kolik let už takto ležím v temnotě. Kdysi jsem byl mladý a mohl jsem přecházet po vězení. Teď jen očekávám konec, jež mi bohové určili, a zaujímám

přítom polohu, jakou budu mít v hodině smrti. Hlubokým pazourkovým nožem jsem otvíral hrud' obětí, ale nyní bych se bez pomoci kouzel nezvedl z prachu.

Tu noc před požárem pyramidy mě muži, kteří sesedli z vysokých koní, mučili rozžhaveným železem, abych vyhradil místo, kde je ukryt poklad. Před mýma očima povalili na zem modlu boha. Ten mě však neopustil, a já jsem i v mukách zachoval mlčení. Rozervali mě, přelámali, znetvořili a potom jsem se probudil ve vězení, odkud už v pozemském životě nevyjdu.

Pod tlakem osudové nutnosti něco dělat, nějak naplnit čas, chtěl jsem se v skrytu duše rozpomenout na všechno, co znám. Celé noci jsem promrhal tím, že jsem vzpomínal na poslušnost a počet jakýchsi kamenných hadů nebo na tvar léčivého stromu. Tak jsem přemáhal roky, tak jsem si znovu osvojoval, co mi už patřilo. Jednou v noci jsem cítil, že se přibližuji zcela určité vzpomínce. Než poutník spatří moře, pocítí v krvi neklid. O několik hodin později začala ona vzpomínka nabývat pevných obrysů. Byl to jeden z příběhů o bohu, uchovávaný ústním podáním. Bůh, jenž předvídal, že konec věků přinese mnohá neštěstí a mnohou zkázu, napsal prvního dne Stvoření magicou větou, kterou bylo možno ty pohromy zažehnat. Napsal ji tak, aby se zachovala pro nejvzdálenější generace a aby ji neovlivnila náhoda. Nikdo neví, kde ji napsal ani jakým písmem, ale je známo, že někde v skrytu ta věta trvá a přečte ji vyvolený člověk. Dospěl jsem k názoru, že jako vždy jsme na konci věků a že úděl posledního kněze našeho boha mi poskytne výsadní právo vytušit smysl onoho nápisu. Skutečnost, že mě obklopuje vězení, nebyla na zábranu mé naději. Možná, že jsem Qaholomův nápis tisíckrát viděl, ale dosud jsem mu neporozuměl.

Takové úvahy mě povzbudily, ale potom u mne vyvolaly jakousi závrať. Na zemském povrchu se vyskytují prastaré formy, formy nezničitelné a věčné. Kterákoliv z nich mohla být hledaným symbolem. Božím slovem mohla být hora, řeka, říše, seskupení hvězd. V průběhu staletí se však hory sesouvají, měnívá se tok řek, říše zakoušejí změny a zpusťování, i podoba hvězd je proměnlivá. Na obloze dochází k přeměnám. Hora i hvězda jsou jednotlivci, a jednotlivci stárnou. Hledal jsem něco odolnějšího, nezranitelnějšího. Vytanuly mi na mysli generace obilnin, travin, ptáků, lidí. Možná, že kouzelná věta je vepsána v mé tváři, možná, že já sám jsem cíl, který hledám. Potýkal jsem se s těmito myšlenkami, když jsem si vzpomněl, že jedním z atributů božích je jaguár.

V tu chvíli zaplavil mou duši pocit zbožnosti. Představil jsem si první ráno v čase. Představil jsem si boha, jak svěruje své poselství živé kůži jaguárů, kteří se měli do nekonečna milovat a rozplozovat v jeskyních, v rákosí i na ostrovech, aby se tak poselství doneslo k poslednímu lidem. Představil jsem si to pletivo jaguárů, to teplé bludiště jaguárů, kteří uchovávají nakreslené znaky, rozsévajíce hrůzu po pastvinách a mezi stády. Ve vedlejší kobce byl jaguár. Spatřoval jsem v tom potvrzení své domněnky a projev tajné boží přízně.

Dlouhá léta jsem zasvětil tomu, abych se naučil sled a seskupení skvrn. Každý slepý den mi poskytl chvilku světla, takže jsem si mohl zapamatovat černé obrazce, kterými byla poskvrněna žlutá srst. Některé obrazce se skládaly z teček, jiné vytvářely na vnitřní straně nohou příčné pruhy, jiné, kruhovitě se zas opakovaly. Možná, že znamenaly stejný zvuk nebo stejné slovo. Mnoho jich mělo červené okraje.

Nebudu líčit útrapy své práce. Několikrát jsem vykřikoval ke stropu klenby, že nápis nelze rozluštit. Postupně mě přestávala znepokojovat ona zcela určitá záhada, kterou jsem se zaobíral, a začínala mě znepokojovat obecná záhada věty napsané bohem. Jaký druh věty (kladl jsem si otázku) může asi vytvořit absolutní mysl? Uvažoval jsem, že i v lidských jazycích každý jednotlivý výrok zahrnuje celý vesmír. Říci jaguár znamená říci jaguáři, kteří ho zplodili, jeleni a želvy, které sežral, pastvina, na které jeleni nacházeli obživu, země, která zrodila pastvinu, a nebe, které dalo zemi světlo. Uvažoval jsem, že v božském jazyce by každé slovo vyjadřovalo nekonečné zřetězení událostí, a vyjadřovalo by je nikoli nepřímou, ale přímo, nikoli postupně, ale okamžitě. Časem mi představa napsané věty připadla dětinská, ne-li rouhačská. Bůh, řekl jsem si, musí vyslovit jediné slovo a obsáhnout tím slovem naprosto všechno. Žádné božské slovo nemůže být méně než vesmír nebo méně než souhrn času. Ctižádostivá a ubohá lidská slova všechno, svět, vesmír jsou jen stínem či pouhým zdáním božského slova, jež se rovná jazyku i všemu, co jazyk může pojmout.

Jednoho dne nebo jedné noci – jaký rozdíl je mezi mými dny a nocemi? – jsem měl sen, že na podlaze vězení leží zrnko písku. Lhostejně jsem znovu usnul. Měl jsem sen, že se probouzím a na podlaze leží dvě zrnka písku. Znovu jsem usnul a měl jsem sen, že tam leží tři zrnka písku. Stále jich tak přibývalo, až se jimi naplnilo celé vězení, a já jsem umíral pod tou písčnou polokoulí. Uvědomil jsem si, že je to sen. S obrovským úsilím jsem se probudil. Bylo to marné.

Nespočetný písek mě dál dusil. Kdosi řekl: *Neprobudil ses do bdělosti, ale jen do dřívějšího snu. Ten sen je součástí jiného snu, a tak až do nekonečna, což je počet zrnek písku. Zpáteční cesta, kterou bys musel nastoupit, nemá konce. Zemřeš, dřív než se skutečně probudíš.*

Zmocnil se mě pocit, že jsem ztracen. Písek mi drtil ústa, ale vykřikl jsem: *Písek, o kterém se mi jen zdá, mě nemůže zabít a žádný sen nemůže být součástí jiného snu!* Probudila mě záře. Nahoře ve tmě tkvěl světelný kruh. Uviděl jsem žalářníkovu tvář i ruce, prkénko, provaz, maso a džbány.

Člověk postupně splyne s podobou svého osudu. Během času se člověk ztotožní s vnějšími okolnostmi. Tak i já jsem byl především vězněm a teprve v druhé řadě luštitelem záhadného nápisu nebo mstitelem či knězem. Z neúnavného bludiště snů jsem se vrátil do tvrdého vězení jako domů. Blahořečil jsem jeho vlhkosti. Blahořečil jsem jaguárovi. Blahořečil jsem světelnému otvoru. Blahořečil jsem svému starému, nemocnému tělu. Blahořečil jsem temnotě a kameni.

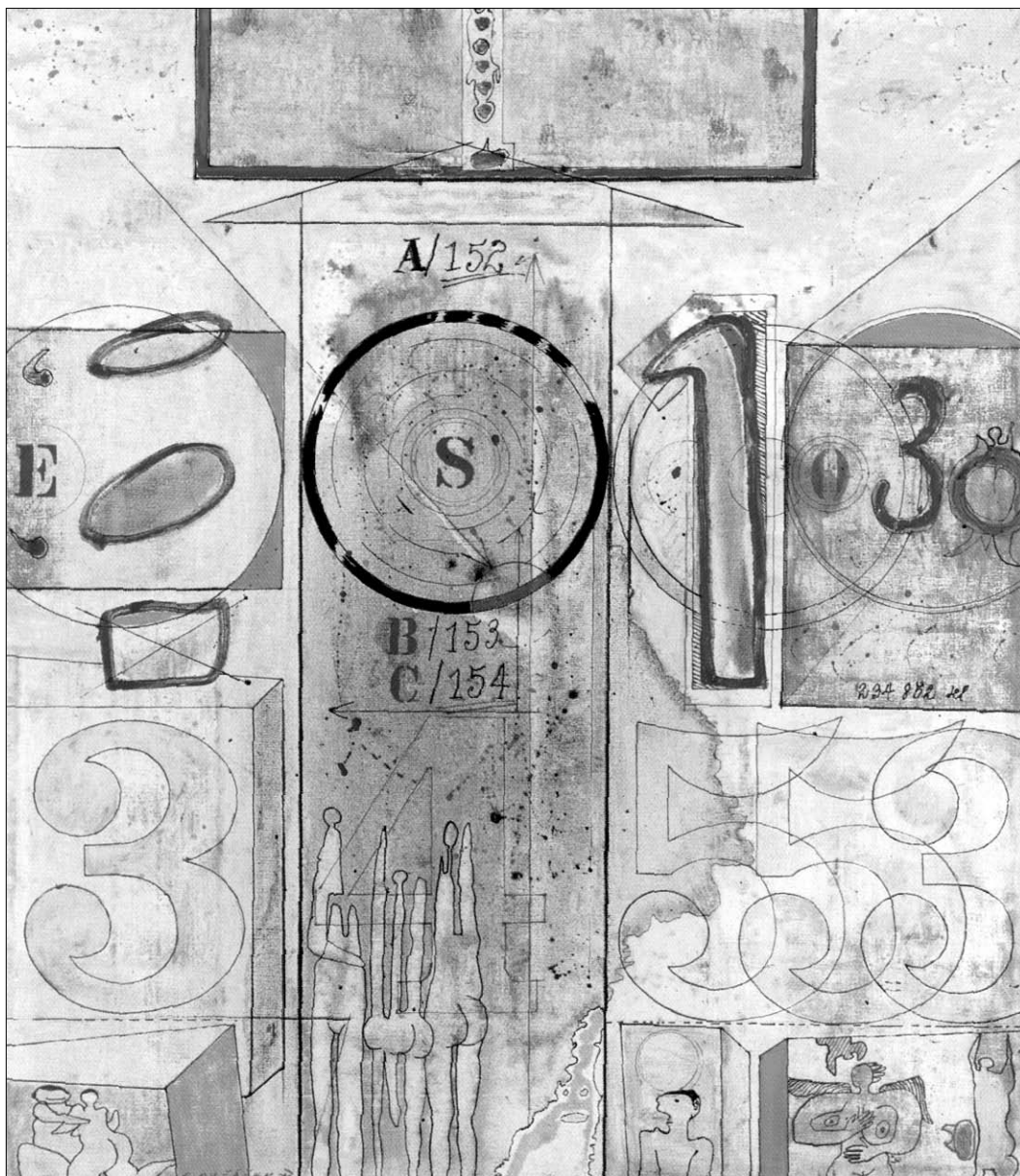
V tu chvíli došlo k něčemu, co nemohu zapomenout ani sdělit druhým lidem. Došlo ke spojení s božstvem, s vesmírem (nevím, je-li mezi oběma slovy nějaký rozdíl). Při vytržení mysli se symboly neopakují. Někdo užíval Boha v podobě záře, jiný ho zas spatřil v meči nebo v kruzích růže. Já jsem uviděl nesmírně vysoké Kolo, které nebylo přede mnou ani vedle mne nebo za mnou, ale všude zároveň. To kolo bylo z vody, ale také z ohně, a bylo nekonečné (i když bylo vidět jeho okraj). V hustém spleťenci je tvořily všechny věci, které budou, jsou a byly. Jedním vláknem v té spleti jsem byl já, druhým Pedro de Alvarado, který mě dal mučit. Byly tam příčiny i následky a stačilo pohlédnout na Kolo, abych všemu do nekonečna porozuměl.

Jaké je to štěstí, rozumět! Větší než představovat si nebo cítit! Viděl jsem vesmír, viděl jsem niterné záměry vesmíru. Viděl jsem počátky, o nichž vypráví *Knih*a obecného. Viděl jsem hory povstalé z vody. Viděl jsem první dřevěné lidi. Viděl jsem velké hliněné džbány, které se obrátily proti lidem. Viděl jsem psy, kteří jim rozdrásali tváře. Viděl jsem boha bez tváře, který je za ostatními bohy. Viděl jsem bezpočet dějů, jež vytvářely jedno jediné štěstí, a když jsem tomu všemu porozuměl, porozuměl jsem i nápisu na jaguárovi.

Ten nápis je formule ze čtrnácti náhodných slov (ze slov, která se zdají náhodná). Stačilo by nahlas tu formuli vyslovit, a stal bych se všemohoucím. Stačilo by ji vyslovit, a rozbořil bych toto kamenné vězení, přivolal bych den do své noci. Stal bych se mladým, stal bych se nesmrtelným, způsobil bych, že by Alvarada rozsápal jaguár, pohroužil bych svatý nůž do španělských hrudí, znovu bych zbudoval pyramidu. Stačilo by vyslovit čtyřicet slabik, čtrnáct slov, a já, Tzinacán, bych vládl nad krajinami, nad nimiž vládl Moctezuma. Víím ale, že ta slova nikdy nevyslovím, protože si už na Tzinácána nevzpomínám.

Nechť zemře se mnou tajemství napsané na jaguárech. Kdo nahlédl do vesmíru, kdo nahlédl do palčivých záměrů vesmíru, nemůže myslet na jednoho člověka a jeho všední štěstí nebo neštěstí, byť tím člověkem byl on sám. *Býval* tím člověkem, který je mu teď lhostejný. Co mu záleží na osudu toho druhého, co mu záleží na původu toho druhého, když teď není nikým! Proto nevyslovím formuli, proto ležím v temnotě a přihlížím, jak dny na mne zapomínají.

Borges, Jorge Luis (1989): Boží nápis. In: Borges, Jorge Luis, *Zrcadlo a maska*. Ze španělštiny v roce 1969 přeložil Kamil Uhlíř. Praha: Odeon, s. 230–234.

Eduard Ovocáček, *Requiem za padlé anděly*, 1979, olej na plátně, 82x72 cm.

9. O autorovi

Vrhel František (28. 5. 1943, Klatovy), doc. PhDr., CSc., etnolog, překladatel, vedoucí Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

František Vrhel se narodil 28. května 1943 v Klatovech. V roce 1967 absolvoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze obor románská filologie. Na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy pracuje od roku 1968 jako odborný asistent (1968–1978), vědecký pracovník (1978–1987) a docent (od roku 1987). V roce 1989 se stal vedoucím Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a proděkanem pro zahraniční styky na této fakultě. V roce 1994 byl zvolen děkanem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a v roce 1997 opakovaně na druhé funkční období. Odborně se zabývá iberookultní literaturou, světovou literární teorií, hermeneutikou, postmoderní antropologií a antropologií sexuality. O těchto tématech publikoval mnoho studií v našich a zahraničních odborných periodikách: *Archivum Orientale*, *Český lid*, *Ibero-Americana Pragensia* aj. Vydal několik skript, učebních textů a monografií: *Texty nativní Iberoameriky I: Předkolumbovské literatury* (1978; s Oldřichem Kašparem), *Texty nativní Iberoameriky III: Folklor Mezoameriky* (1984; s Oldřichem Kašparem), *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002), *Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny* (2003) aj.

Absolvoval četné badatelské a přednáškové pobyty ve Francii, na Kubě, v Izraeli, Mexiku, Peru, Španělsku, USA aj. Věnuje se též překladatelské a editorské činnosti: J. L. Borges, A. Bioy Casares, F. Katz.

Doc. PhDr. František Vrhel, CSc. Foto: Jan Smit.

Adresa: Doc. PhDr. František Vrhel, CSc., Ústav etnologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, telefon: 224 491 454, e-mail: vrhel@ff.cuni.cz.

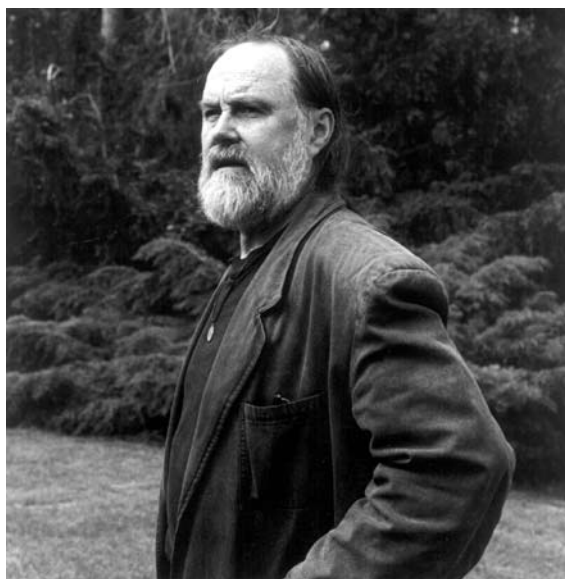
Eduard Ovčáček, *Zpráva o zkáze Sodomy*, 1979, olej na plátně, 56,5x64,5 cm.

10. O autorovi výtvarných děl

Ovčáček Eduard (5. 3. 1933, Třinec), malíř, grafik, sochař.

Eduard Ovčáček se narodil 5. března v Třinci. V letech 1957–1963 studoval na Vysoké škole výtvarných umění v Bratislavě u profesora Petra Matejky. Jako host studoval v roce 1962 na Vysoké škole umělecko-průmyslové v Praze u profesora Antonína Kybala. Od roku 1993 je členem SVU Mánes v Praze.

Dílo: Ve své tvorbě se zabývá malbou, grafikou, koláží, plastikou, vizuální a konkrétní poezií, lettristickou fotografií, akcemi a instalacemi. Aspekt snadné komunikativnosti grafiky mezi lidmi ve světě byl důvodem, že se mu grafika stala prvořadým médiem od nástupu na zprvu neoficiální slovenskou výtvarnou scénu. Byl spolu s grafikem Milošem Urbáskem iniciátorem vzniku nezávislé bratislavské skupiny umělců Konfrontace (1960), která prosazovala abstraktní umění – informel na Slovensku. V letech 1959–1968 se soustavně věnoval rozvíjení techniky strukturální grafiky a malby. Po ustavení Klubu konkrétníků (1967), jehož je spoluzakladatelem, se začal programově věnovat serigrafii. Technika serigrafie se počátkem šedesátých let prosadila a významně ovlivnila tvorbu nastupující generace umělců pop-artu a op-artu ve Spojených státech amerických a v západní Evropě. Technika serigrafie zaujala i Eduarda Ovčáčka, který do svých kompozic v kontextu písma a staronových znaků zařadil i figuru. Výtvarné možnosti serigrafie rozšířil zejména v posledních letech v souvislosti s počítačovou technikou. V současnosti se intenziv-

Prof. akademický malíř Eduard Ovčáček. Foto: Standa Vaněk.

něji zabývá též instalacemi a akcemi s ohnivými lany. Bohatý je i Ovčáčekův tematický rejstřík, který charakterizuje odkrývání zejména podpovrchových vrstev „lidského přírodopisu“, včetně nejrůznějších projevů lidského sexuálního a erotického chování: sem náleží například objevné výtvarné inspirace díly slavných autorů erotické literatury Donatiena-Alphonse-Françoise markýze de Sade nebo Alfreda Jarryho ... „Eduard Ovčáček nemusel čekat na letošní dvěstěpadesáté výročí narození slavného revolučního bojovníka mrav-

ních konvencí markýze de Sade, aby mohl vystavit díla se sadovskou inspirací. Zabývá se tím již řadu let. Svědčí o tom seriál kreseb, který volně doprovází klasické Sadovo dílo 120 dnů Sodomy. Kresby vznikaly v letech 1982–1984, aby pak pokračovaly dalšími a dalšími díly sadovské ražby až do dneška. Když jsem loňského roku zhlédl v Paříži velkou sadovskou výstavu, která od archivního materiálu přes četné ohlasy u surrealistů šla k současným autorům, řekl jsem si, že tam něco podstatného chybělo – a byla to právě díla Eduarda Ovčáčka. V koncertu mezinárodní sadologie, které nejednou chyběl ostrý náboj vlastní původci myšlenky, by se náš malíř jistě vyznamenal. Jsem přesvědčen, že kdyby se markýz dnes probudil ze svého stosedmdesátišestiletého věčného snu – o čem sní, jistě si dovedeme představit, pak by asi našel zalíbení právě v Ovčáčkových kresbách a obrazech. [...] Svými sadovskými díly napsal Eduard Ovčáček nejen poutavou kapitolu významného a osobitého proudu české výtvarné grotesky, ale také prokázal, jak originálními uměleckými činy můžeme i my zasáhnout do světově významného kulturního dění. Právě proto, že dovedeme využít situací a podnětů tak beze zbytku našich a domácích“ (Jan Kříž, *Eduard Ovčáček / Kresby*. Katalog výstavy – Malá galerie Nakladatelství Československý spisovatel, Praha 1, Národní třída 9. 24. července až 10. srpna 1990).

V roce 1995 vydal Eduard Ovčáček v nakladatelství Trigon v Praze antologii své konkrétní a vizuální poezie *Lekce velkého A*, kterou odborným textem doprovodili Arsén Pohribný a Jiří Valoch.

Eduard Ovčáček se věnuje i pedagogické činnosti. V letech 1963–1968 učil grafické techniky na Univerzitě Palackého v Olomouci. V současnosti je profesorem Ostravské univerzity, kde na Katedře výtvarné tvorby Pedagogické fakulty vede Ateliér volné a užité grafiky.

Souhrnné hodnocení dosavadního díla zachycuje monografie Jana Kříže *Eduard Ovčáček: Tvorba z let 1959–1999* (Gema Art, Praha 1999).

Symposia a výstavy: Poprvé samostatně vystavoval v Galerii na Karlově náměstí v Praze v roce 1966. Zúčastnil se mnoha mezinárodních výstav a symposií. V této době organizuje serigrafické workshopy na půdě Ostravské univerzity.

Zastoupení ve sbírkách: Je zastoupen ve veřejných i soukromých sbírkách u nás i v zahraničí.

Ocenění: Získal řadu ocenění zejména v oboru volné grafiky u nás i v cizině. Z posledních let to byla

zejména Grand Prix hlavního města Prahy v I. ročníku mezinárodního trienále grafiky Inter-Kontakt-Grafik, Praha – Krakov (1995), prestižní cena Vladimíra Boudníka za rok 1998, která se uděluje v Praze v rámci akce „Grafika roku“ a 1. cena města Namuru v Belgii na mezinárodní výstavě u příležitosti 100. výročí úmrtí Féliciena Ropse (1998).

Díla vytvořená pro Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy:

Eduard Ovčáček, *Lexikon markýze de Sada*, 1965–1977, koláž, kresba, 62,5x64 cm.

Eduard Ovčáček, *Hlava s jizvou – falická plastika*, 1972, polychromované dřevo, výška 110 cm.

Eduard Ovčáček, *Falická plastika*, 1973, polychromované dřevo, výška 85 cm.

Eduard Ovčáček, *Polpoch – falická plastika*, 1973, polychromované dřevo, výška 100 cm.

Eduard Ovčáček, *Rossignol – falická plastika*, 1973, polychromované dřevo, výška 100 cm.

Eduard Ovčáček, *Koupání*, 1980, olej na plátně, 75x60 cm.

Eduard Ovčáček, *Jeníček & Mařenka*, 1983, kolorovaná kresba, 41,5x58 cm.

Eduard Ovčáček, *Non Testatur*, 1984, olej, koláž na plátně, 70x70 cm.

Eduard Ovčáček, *Na zámku La Coste*, 1985, kolorovaná kresba, 58x41,5 cm.

Eduard Ovčáček, *Vypouštění balonů*, 1985, olej na plátně, 70x60 cm.

Eduard Ovčáček, *Dogma o Rafaelovi*, 1986, kresba, 42x29 cm.

Eduard Ovčáček, *Dva*, 1986, kolorovaná kresba, 42x30 cm.

Eduard Ovčáček, *Nahodilé setkání ...*, 1986, kolorovaná kresba, 58x41,5 cm.

Eduard Ovčáček, *Starý příběh*, 1986, akryl na plátně, 125x100 cm.

Eduard Ovčáček, *Téma Sade*, 1986, kolorovaná kresba, 59x42 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretace I*, 1987, kolorovaná kresba, 53x40,5 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretace II*, 1987, kolorovaná kresba, 53x40,5 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretace III*, 1987, kolorovaná kresba, 53x40,5 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretace IV*, 1987, kolorovaná kresba, 40,5x53 cm.

Eduard Ovčáček, *A ti druzí*, 1988, kombinovaná technika, papír, 70x47 cm.

Eduard Ovčáček, *Téma Sade*, 1988, interpretovaná kresba, 59x42 cm.

Eduard Ovčáček, *Bystrozraká, Krátká & Spící*, 1991, ruční papír, akryl, plátno, 200x145 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretované otisky těla I*, 1991, kolorovaná kresba, 60x84 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretované otisky těla II*, 1991, kolorovaná kresba, 60x84 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretovaný otisk těla I*, 1991, kolorovaná kresba, 60x42 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretovaný otisk těla II*, 1991, kolorovaná kresba, 60x42 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretovaný otisk těla III*, 1991, kolorovaná kresba, 60x42 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretovaný otisk těla IV*, 1991, kolorovaná kresba, 60x42 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretovaný otisk těla V*, 1991, kolorovaná kresba, 42,5x60 cm.

Eduard Ovčáček, *Interpretovaný otisk těla VI*, 1992, kolorovaná kresba, 84x60 cm.

Eduard Ovčáček, *Na téma 120 dnů Sodomy I*, 1991, interpretovaná kresba otisku ženského aktu, tempera a tuš na papíru, 86x61,5 cm. Inspirace: Donatien-Alphonse-Françoise markýz de Sade, *120 dnů Sodomy aneb Škola libertáže* (1785, knižně 1904).

Eduard Ovčáček, *Na téma 120 dnů Sodomy II*, 1991, interpretovaná kresba otisku ženského aktu, tempera a tuš na papíru, 90,5x66 cm. Inspirace: Donatien-Alphonse-Françoise markýz de Sade, *120 dnů Sodomy aneb Škola libertáže* (1785, knižně 1904).

Eduard Ovčáček, *Na téma 120 dnů Sodomy III*, 1992, interpretovaná kresba otisku ženského aktu, tempe-

ra a tuš na papíru, 86,7x61,5 cm. Inspirace: Donatien-Alphonse-Françoise markýz de Sade, *120 dnů Sodomy aneb Škola libertáže* (1785, knižně 1904).

Eduard Ovčáček, *120 dnů Sodomy I–III (triptych)*, 1999, serigrafie, 89,5x59,5 cm / 89,5x59,5 cm / 89,5x59,5 cm. Inspirace: Donatien-Alphonse-Françoise markýz de Sade, *120 dnů Sodomy aneb Škola libertáže* (1785, knižně 1904).

Eduard Ovčáček, *Ctihodná těla – Nelly III*, 2000, serigrafie, 68,5x55 cm.

Adresa: Prof. akademický malíř Eduard Ovčáček, Ateliér volné a užité grafiky Katedry výtvarné tvorby Pedagogické fakulty Ostravské univerzity, Podlahova 3, 709 00 Ostrava-Mariánské hory, telefon: 596 626 767 (16, 13); Pod Výhonem 5420, 722 00 Ostrava-Třebovice, telefon: 596 964 334, mobil: 606 439 853, e-mail: edas1@volny.cz.

Literatura

Jůza, Jiří, ed. (2001): *Eduard Ovčáček na Ostravsku*. Ostrava: Galerie výtvarného umění v Ostravě.

Kříž, Jan (1999): *Eduard Ovčáček: Tvorba z let 1959 až 1999*. Praha: Gema Art.

Malina, Jaroslav (2001): Eduard Ovčáček. In: Malina, Jaroslav, ed., *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy. Zpráva o postupu literární a výtvarné práce na knize a výstavě a katalog 6. předběžné výstavy obrazů a soch. (Vernisáž 15. února 2001.)* Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA, s. 96–99.

(Medailon Eduarda Ovčáčka napsal Jaroslav Malina.)

Eduard Ovčáček, *Začátek šťastných dnů*, 1984, olej na plátně, 70x80 cm.

11. Literatura (citovaná, použitá, doporučená)

- Alcina Franch, José (1992): *Códices mexicanos*. Madrid: Editorial MAPFRE.
- Ayala Falcón, Maricela (1985): *El fonetismo en la escritura maya*. México, D. F.: UNAM.
- Ayala Falcón, Maricela (1996): La escritura ieroglífica maya. In: *Los Mayas. Su tiempo antiguo*. Edición Gerardo Bustos y Ana Luisa Izquierdo. México, D. F.: UNAM, s. 147–196.
- Bellini, Giuseppe (1985): *Historia de la literatura hispanoamericana*. Druhé doplněné vydání. Madrid: Editorial Castalia.
- Berlin, Heinrich (1958): El glifo emblema en las inscripciones mayas. *Journal de la Société des Américanistes*, roč. 47, s. 111–119.
- Boccara, Michel (1988): Les livres du Prophète Jaguar. *Estudios de cultura maya*, vol. 17, s. 197–211.
- Boone, E. H. – Mignolo, W. D., ed. (1994): *Writing without Words: Alternative Literacies in Mesoamerica and the Andes*. Durham: Duke University Press.
- Borodatova, A. A. (1985): Izobraženija na keramike majja kak istoriko-etnografičeskij istočnik. In: Tiškov, V. A., ed., *Istoričeskije sudby amerikanskich indejcev: Problemy indeanistiki*. Moskva: Nauka, s. 64–84.
- Bricker, Victoria R. (1986): *A Grammar of Mayan Hieroglyphs*. New Orleans: Tulane University, Middle American Research Institute.
- Brotherston, Gordon (1992): *Book of the Fourth World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cantares Mexicanos* (1985). Translated from the Nahuatl, with an Introduction and Commentary, by John Bierhorst. Stanford (California): Stanford University Press.
- Carrasco, David (1998): *Náboženství Mezoameriky: Kosmovize a obřadní centra*. Praha: Prostor.
- Coe, Michael D. (1992): *Breaking the Maya Code*. New York: Thames and Hudson.
- Davoust, Michel (1991): Nouveaux Commentaires des Textes de Quelques Vases Polychromes de la Periode Classique Maya. *Estudios de Cultura Maya*, roč. 18, s. 307–337.
- Dittrich, Arnošt (1936): Die Korrelation der Maya-Chronologie. *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, roč. 1936, Phys.-Math. Klasse, č. 3, s. 3–39 (Einzelausgabe).
- Dittrich, Arnošt (1939): Die Firnsternistafel des Dresdener Maya-Kodex. *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, roč. 1939, Phys.-Math. Klasse, č. 2, s. 3–47 (Einzelausgabe).
- Dittrich, Arnošt (1943): Die astronomischen Inschriften in Quiriguá. Untersuchungen zur Astronomie der Maya, Nr. XV. *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, roč. 1942, Math.-naturwissenschaften Klasse, č. 10, s. 3–51 (Einzelausgabe).
- Dittrich, Arnošt (1952): Astronomie vysokých kultur indánských. *Hanzlíkův sborník*. Praha: Státní meteorologický ústav, s. 164–180.
- Dittrich, Ernst (1932): „Die „rote“ Venus in der Vorstellungswelt der Maya. *Das Weltall*, roč. 32, Heft 2 (nepaginováno).

- Drew, David (2001): *Ztracené kroniky mayských králů*. Přeložil Jindřich Mandák. Praha: BB Art.
- Edmonson, Munro S. (1982): The Songs of Dzitbalche: A Literary Commentary. *Tlalocan*, roč. 9, s. 173–208.
- Edmonson, Munro S., Volume Editor (1985): Literatures. In: Reifler Bricker, Victoria, General Editor, *Supplement to the Handbook of Middle American Indians*. Volume Three. Austin: University of Texas Press.
- Fedorova, I. K. (1986): Osobnosti andského písma. In: Knorozov, Ju. V., ed., *Drevnije sistemy písma: Etničeskaja semiotika*. Moskva: Nauka, s. 255–267.
- Freidel, David – Schele, Linda – Parker, Joy (1993): *Maya Cosmos: Three Thousand Years of the Shaman's Path*. New York: Morrow and Company.
- García Campillo, José Miguel (1995): El contenido de los textos jeroglíficos mayas. *Estudios de Historia Social y Económica de América*, roč. 12, s. 609–622.
- Girard, Raphaël (1954): *Le Popol Vuh: Histoire culturelle des maya-quichés*. Paris: Payot.
- Grube, Nikolai (1994): Schrift und Sprache der Maya. In: Eggabrecht, Eva und Arne – Grube, Nikolai – Welck, Karin von, ed., *Die Welt der Maya*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s. 215–238.
- Hernández de León-Portilla, Ascensión (1998): Počátky mezoamerické lingvistiky a filologie. *Svět literatury*, roč. 15, s. 69–85.
- Houston, Stephen D. (1989): *Reading the Past: Maya Glyphs*. London – Berkeley – Los Angeles: University of California Press – British Museum.
- Houston, Stephen D. (1993): *Hieroglyphs and History at Dos Pilas: Dynastic Politics of the Classic Maya*. Austin: The University of Texas Press.
- Houston, Stephen – Robertson, John – Stuart, David (2000): The Language of Classic Maya Inscriptions. *Current Anthropology*, roč. 41, s. 321–356.
- Jeršova, Galina G. (1983): Lírica maya de la antigüedad. *América Latina* (Moscú: Editorial Progreso), 7 (67): s. 39–62.
- Jeršova, Galina G. (1985a): Pesnopenija majja (Po materialam tetradi Alfredo Barrery Vaskesa). In: Tiškov, V. A., ed., *Istoričeskije sudby amerikanskich indějcev: Problemy indeanistiki*. Moskva: Nauka, s. 85–90.
- Jeršova, Galina G. (1985b): Pobednyje teksty majja. *Latinskaja Amerika* (Moskva: Nauka), 3, s. 121–131.
- Jeršova, Galina G. (1986): Zaupokojnyje nadpisy majja. In: Knorozov, Ju. V., ed., *Drevnije sistemy písma: Etničeskaja semiotika*. Moskva: Nauka, s. 151–181.
- Karttunen, Frances y Lockhart, James (1980): La estructura de la poesía náhuatl vista por sus variantes. *Estudios de cultura náhuatl*, roč. 14, s. 15–64.
- Kelley, David H. (1976): *Deciphering the Maya Script*. Austin: University of Texas Press.
- Klápšťová, Kateřina – Krátký, Čestmír J. (2001): *Encyklopedie bohů a mýtů předkolumbovské Ameriky: Mexiko a Střední Amerika*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Knorozov, Jurij V. (1975): *Ijeroglifičeskije rukopisi majja*. Leningrad: Nauka.
- Knorozov, Jurij V. – Jeršova, Galina G. (1986): Nadpisy majja na keramičeskich sosudach. In: Knorozov, Ju. V., ed., *Drevnije sistemy písma: Etničeskaja semiotika*. Moskva: Nauka, s. 114–150.
- Kofman, A. F. (1985): Filozofskije aspekty liriki Nesaualkojotlja. In: Tiškov, V. A., ed., *Istoričeskije sudby amerikanskich indějcev: Problemy indeanistiki*. Moskva: Nauka, s. 98–109.
- Köhler, Ulrich, ed. (1990): *Alt-Amerikanistik: Eine Einführung in die Hochkulturen Mittel- und Südamerika*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Kováč, Milan (1998): *Binárne opozície v náboženských štruktúrach starej Mezoameriky*. Autoreferát disertační práce. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- Kováč, Milan (2002): *Slnko Jaguára: Náboženský svet Olmekov, Mayov a Aztékov*. Bratislava: Chronos.
- Kubler, George (1969): Studies in Classic Maya Iconography. *Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences*, roč. 18. Hamden (Connecticut): Archon Books.
- Lacadena García Gallo, Alfonso (1995): Las estructuras logosilábicas: El caso maya. *Estudios de Historia Social y Económica de América*, roč. 12, s. 601–607.
- Lara, Jesús (1961; 1976 rev.): *La cultura de los inkas: La religión. Los conocimientos. Las artes*. Cochabamba-La Paz: Editorial los Amigos del Libro.
- Launey, Michel (1994): *Une Grammaire omniprédictive: Essai sur la morphosyntaxe du nahuatl classique*. Paris: CNRS Editions.
- Lee, Thomas A. (1985): *Los códices mayas*. Tuxtla Gutiérrez (Chiapas): Universidad Autónoma de Chiapas.
- León-Portilla, Miguel (1983): *Cuicatl y Tlahtolli*. Las formas de expresión en náhuatl. *Estudios de Cultura Náhuatl*, roč. 16, s. 13–108.
- León-Portilla, Miguel (1986): *Tiempo y realidad en el pensamiento maya*. (Druhé doplnené vydání.) México: UNAM.

- León-Portilla, Miguel (1992): *Literaturas indígenas de México*. Madrid: MAPFRE.
- León-Portilla, Miguel (1999): Mezoamerické literatury. *Svět literatury*, roč. 18, s. 3–24.
- León-Portilla, Miguel (2002): *Aztécká filosofie: Myšlení Nahuů na základě původních pramenů*. (1. vydání 1956.) Praha: Argo.
- León-Portilla, Miguel – Galeana, Librado Silva (2002): *Huehuehlahtolli: Svědectví starého slova*. Ze španělštiny přeložila Ludmila Holková. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Loukotka, Čestmír (1956): Liberecký kodex. *Československá etnografie*, roč. 4, s. 68–79.
- Mignolo, Walter (1989): Literacy and Colonization: The New World Experience. In: Jara, René – Spadaccini, Nicholas, ed., *1492/1992: Re/discovering Colonial Writing*. Minneapolis: Prisma Institute (Hispanic Issues 4), s. 51–96.
- Montes de Oca, Mercedes (1997): Los difrasismos en nahuatl: un problema de traducción o de conceptualización. *Amerindia*, roč. 22, s. 33–46.
- Proskouriakoff, Tatiana (1993): *Maya History*. Austin: University of Texas Press.
- Rakuc, N. V. (2001): Kipu: ne písmo, no ... *Etnografická obozrenija*, č. 2, s. 52–68.
- Rätsch, Christina – Grube, Nikolai K. – Smailus, Ortwin – Landa, Fray Diego de (1999): *Bohové starých Mayů*. Praha: Volvox Globator.
- Salomon, Frank (2001): How an Andean „Writing Without Words“ Works? *Current Anthropology*, roč. 42, s. 1–27.
- Segala, Amos (1990): *Literatura náhuatl: Fuentes, identidades, representaciones*. México, D. F.: Grijalbo.
- Sharer, Robert J. (1994): *The Ancient Maya*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Schele, Linda – Freidel, David (1990): *A Forest of Kings: The Untold Story of the Ancient Maya*. New York: Morrow.
- Schele, Linda – Miller, Mary Ellen (1986): *The Blood of Kings: Dynasty and Ritual in Maya Art*. New York: Braziller and Fort Worth, Kimball Art Museum.
- Švarný, Oldřich (1980): Vývoj a možnosti znakového písma. In: *Kulturní tradice Dálného východu*. Praha: Odeon, s. 139–182.
- Teeple, J. E. (1926): Maya Inscriptions: The Venus Calendar and Another Correlations. *American Anthropologist*, roč. 28, s. 402–408.
- Teeple, J. E. (1930): *Maya Astronomy*. Washington: Carnegie Institution. (Publication 403, Contribution to American Archeology, roč. 1, č. 2).
- Thompson, John Eric Sidney (1962): *A Catalog of Maya Hieroglyphs*. Norman – London: University of Oklahoma Press.
- Thompson, John Eric Sidney (1970): *Maya History and Religion*. Norman – London: University of Oklahoma Press.

12. Výkladový rejstřík důležitějších jmen a pojmů

Acamapichtli, první aztécký panovník, vládl v letech 1376–1397. Posloupnost mexických vládařů pokračuje Huitzilihuitlem (1396–1417), po něm nastoupil Chimalpopoca (1417–1427), Itzcóatl (1427–1440), Moctezuma I., zvaný Ilhuicamin, to je Nebeský lučištník (1440–1469), Axayacatl (1469–1481), Tizoc (1481–1486), Ahuizotl (1486–1503). Pak přichází Moctezuma II. Xocoyotzin čili Mladší syn (1503–1520). Po jeho smrti vládne jen velmi krátce Cuitlahuac (1520), jenž záhy umírá na neštovice, a konečně poslední vladař – Cuauhtémoc (1520–1521), syn Ahuizotlův.

accla cuna, dívka vychovávaná v Incké říši jako konkubína vládnoucích vrstev nebo jako „Sluneční pan-na“, „Panna Slunce“, služebnice boha Slunce.

Acolhuacan, říše *Chichimeků*, jejímž centrem bylo Texcoco; obyvatelstvo se nazývalo *Acolhuové*.

ahau, „pán“ v yucatánštině; označuje poslední den série dvacetiletí v tzolkinu (viz kalendář).

ahpop, v mayské quichéštině „vysoce postavený člověk“.

akulturace, přijetí cizí kultury nebo jejích částí a jednotlivých prvků. Předpokládá asymetrický vztah mezi oběma kulturami, tedy ovládající a ovládané. O akulturaci se diskutuje v případě vztahů moderních lidí a neandertálců, prvních zemědělců a posledních lovců, kolonizátorů a domorodých populací ...

alom, rodička (od mayského *al* – „rodit; mláďe, potomstvo“), viz qaholom.

altepetl, aztécký termín označující libovolnou sídelní jednotku (vesnici, město, stát).

amatl, eventuálně amate, odrůda fikusu, jehož kůra se používá k výrobě „papíru“.

amauta, označení mudrce či „filozofa“ v Incké říši (viz Inkové). Tito mudrci obývali zvláštní dům, zvaný *yacha wasi*, „příbytek vzdělání“.

Amerika, viz Nový svět.

Ánahuac („Blízko vod“), nahuaské označení mexické náhorní plošiny (španělsky *o*) rozkládající se v centrálním Mexiku v průměrné nadmořské výšce 2 000–2 200 m, obklopené třítisícovými až pětitisícovými horskými vrcholy (Popocatepétl, Ixtaccíhuatl). V předkolumbovském období protkána hustou sítí řek a jezer (Texcoco, Chalco), na jejichž březích se rozkládala celá řada měst (Azcapotzalco, Texcoco, Chalco, Xochimilco, Tenochtitlán a další). Z bohatě členěného hydrografického systému se dodnes dochovaly jen nepatrné zbytky. Původně jméno oblasti kolem jezer v mexickém údolí. Aztékové jím později označovali celou svoji říši rozkládající se mezi Atlantským a Tichým oceánem, jižní hranici dnešních USA a jihem dnešního Mexika.

Anales de los Cakchiqueles, viz Cakchiquelské letopisy.

Anales de los Xahil, viz Cakchiquelské letopisy.

Anály z Cuauhtitlánu (2. polovina 16. století; tiskem poprvé 1885), anály podávají seznam toltéckých a aztéckých vládců a popisují příchod Chichimeků – „barbarů“ ze severu.

andské písmo, dlouhou dobu se soudilo, že na americké půdě vzniklo písmo jen v oblasti Mezoameriky (viz); o říši Inků se předpokládalo, že tam bylo známo

pouze písmo „uzlové“ neboli quipu/kipu (*viz*). Avšak již staří španělští kronikáři upomínají existenci tkanin nebo nádob (speciálně „keru“ či „queru“ – snad to byly vázy z malovaného dřeva nebo ze zlata a Inkové je používali při rituálních úlitbách; po conquistě (*viz*) místní nobilita podle španělského vzoru v nich zanechávala závěti, jež těmto předmětům a dalším symbolům vyššího postavení vyhradovala důležité místo), případně fazolí, „popsaných“ historickými a mytologickými záznamy. Španělé v nich viděli obrázky, nikoli písmo. K těmto záznamům měl údajně přístup jen omezený okruh nejvyšších hodnostářů a v naprosté většině byly po španělském vpádu zničeny. Po několika staletích jako první psal o andském písmu J. J. von Tschudi, který zjistil, že se používá mezi Aymary (*viz*) na ostrově Coati v jezeře Titicaca (*viz*). Bylo to v polovině 19. století. Později se ukázalo, že toto písmo se používalo i v jižní Bolívii. J. J. von Tschudi sám pokládal andské písmo za novověký výtvar. Výzkumy D. E. Ibarry Grasa, Victorie de la Jara, Larca Hoyla a A. Posnanského potvrzují, že kronikář Molina si zřejmě nevymýšlel, když tvrdil, že v chrámu boha Slunce spatřil životopisy všech inků (panovníků) napsané obrázkovým písmem. D. E. Ibarra Grasso uveřejnil o andském písmu monografii; charakterizuje je jako „hieroglyfické“ s prvky ideografickými i fonetickými, doprovázené determinativy. V quechua i v aymará se nazývalo *quillca* či, jak píše Jesús Lara, *qellqa*. Text se obvykle začíná vpravo dole a řádky jsou uspořádány jako bustrofedon. V současnosti se „andské hieroglyfy“ používají jen na zápis křesťanských modliteb. Počet znaků se odhaduje na 400 až 500. Na výzkumy, které vedla Victoria de la Jara, navázal T. S. Barthel, jenž po přezkoumání ornamentů na nádobách a textiliích dospěl k závěru, že jde o „slovoobrázkové“ písmo. Podle Barthela vzniklo asi 250 let před příchodem Španělů. Podařilo se mu určit přibližně čtyři sta polychromních a geometrických znaků; přečetl z nich však jen zlomek: 24, 50 se jich pokusil vyložit. Andské písmo, jak se vyjádřil Barthel, připomíná egyptské písmo z počátku první dynastie. O původu andského písma existují dvě hypotézy. Indiáni tvrdí, že bylo vymyšleno jedním z inckých panovníků; jiné názory však předkládají vznik novověký.

antropofagie, *viz* kanibalismus.

antropologie, antropologie je vědecká disciplína, která studuje lidský rod (*Homo*) a jeho dosud známé druhy: *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo sapiens*. Zaměřuje se na člověka jako jednotlivce, všímá si jeho četných seskupení (etnické skupiny, populace) a zahrnuje do

svých výzkumů též celé lidstvo. Na rozdíl od kontinentální Evropy, která antropologii mnohdy pokládá jen za přírodní vědu (morfolgie člověka a porovnávací anatomie a fyziologie člověka a lidských skupin), považujeme ji na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, podobně jako antropologové v anglosaském prostředí, za vědu celostní, sociokulturní i biologickou, integrující poznatky přírodních a společenských věd. Pomocí syntézy obou pohledů se pokoušíme vysvětlit celistvost lidských bytostí a lidskou zkušenost z hlediska biologického a sociokulturního ve všech časových údobích a na všech místech, kde se děl vývoj našich předků. Ačkoli antropologie objasňuje evoluci našeho druhu *Homo sapiens*, přesahuje svým rozsahem tento cíl. Zkoumá hluboce naše předky (rané hominidy) a nejbližší příbuzné lidoppy, zkoumá prostředí, v kterém se náš vývoj odvíjel, a zároveň se všeobjímajícím studiem našeho chování pokouší odhadnout naše budoucí konání v ekosystému Země. Počátky antropologie sahají do starověku a souvisejí s rozvojem anatomie; jako samostatný vědní obor ji v 18. století utvářeli přírodovědci – zejména Francouzi Georges Louis Leclerc de Buffon (1707–1788) a Étienne Geoffroy de Saint-Hilaire (1772–1848), Holanďan Pieter Camper (1722–1789) a Němec Johann Friedrich Blumenbach (1752–1840). Dnes se antropologie dělí na biologickou/fyzickou, kulturní, sociální (sociokulturní), filozofickou. *Biologická antropologie* zahrnuje *paleoantropologii* a *historickou antropologii* (studují zejména vznik a vývoj člověka, tělesnou stavbu, demografické ukazatele dřívějších populací z kostrových pozůstatků), *etnickou antropologii* (studuje původ, tělesný vzhled a variabilitu morfologických a fyziologických znaků lidských plemen, různých pospolitostí a antropologických typů), *auxologii* (zabývá se růstem a ontogenezí), *klinickou antropologii* (studuje odchylky tělesných znaků nemocných jedinců od normy), *forenzní antropologii* (zjišťování otcovství, určování věku a dalších znaků u neznámých kosterních pozůstatků), *ergonomickou antropologii* (aplikace v průmyslu), *sportovní a funkční antropologii*, *kinantropologii* (studuje pohyb, funkční a motorickou zdatnost člověka). Další tři základní směry antropologie (filozofická, kulturní, sociální) jsou spjaty jednak s biologickou antropologií, tedy s přírodovědou, a jednak se společenskými vědami, zejména s archeologií, etnologií, jazykovědou atd. *Filozofická antropologie* se zabývá člověkem jako celkem, hledá jeho podstatu, smysl a perspektivy. V současné době studuje zejména problém lidské svobody,

vztah mezi člověkem a přírodou, význam jedinečnosti lidské osoby. Počátky filozofické antropologie sahají do antiky, jako samostatnou disciplínu ji ve 20. století formovali zejména němečtí filozofové a sociologové Otto Friedrich Bollnow (1903), Arnold Gehlen (1904–1976), Karl Löwith (1897–1973), Helmuth Plessner (1892–1985), Max Scheler (1874–1928) a další badatelé a její pěstování zůstává omezeno zejména na Německo. *Sociokulturní antropologie* studuje sociální struktury a kulturní vzorce, jejich původ, proměny, současný stav a perspektivy. Někdy bývají jako samostatné větve odělovány antropologie kulturní (zejména v USA; zde se tradičně zdůrazňují kulturní entity – soubor norem, vzorců chování) a sociální (zejména ve Velké Británii; zde se tradičně zdůrazňují sociální entity – vztahy, persistence, přežití). Tyto disciplíny se zaměřují zvláště na uzavřené pospolitosti takzvaných „přírodních národů“ a v tomto pojetí se jejich výzkumné pole do značné míry překrývá s etnologií (*viz*). Kulturní a sociální entity jsou však natolik propojeny, že jejich oddělování působí metodologické obtíže, zatímco omezení se na „přírodní národy“ zužuje ontologické základy disciplíny a dosahované výsledky. Na Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně je proto termín sociokulturní antropologie užíván pro disciplínu, která v interdisciplinární spolupráci s biologickou antropologií (odhalující biologickou podmíněnost entit) zkoumá sociokulturní entity v celé jejich časoprostorové dimenzi, od vzniku přes rozvíjení a proměny až po současný stav a perspektivy. Při výzkumu raných etap se opírá zvláště o archeologii, etnologii, lingvistiku, později pak o historii, sociologii a filozofickou antropologii. Toto pojetí se více přibližuje přirozenému světu a rozšiřuje možnosti aplikace výsledků.

aranway, incký dramatický útvar připomínající naši bajku.

arawi, *viz* harawi.

archeologie, obor zkoumající předměty a objekty z dob minulých, vymezující vztahy mezi nimi a pokoušející se na základě souhrnu více či méně spolehlivých rekonstrukčních metod oživit minulou skutečnost. Základní archeologický rozpor tkví mezi statickým charakterem archeologického záznamu a dynamickým charakterem společností, které jej kdysi vytvořily i které jej nyní analyzují.

Atahualpa (cca 1500–1533), poslední vládce Tahuantinsuyu (*viz*) před příchodem Španělů. Nemanželský syn Inky Huayny Capaka (*viz*), jenž rozdělil vládu v říši

mezi Atahualpu, spravujícího provincii Quito, a legitimního dědice Huáscara (*viz*). Atahualpa pak Huáscara ve válce porazil a stal se vládcem celé říše. Dne 16. 11. 1532 jej v Cajamarce zajali a uvěznil Španělé v čele s Franciscem Pizarrem (*viz*). Již jako vězeň nechal Atahualpa zavraždit Huáscara, neboť se patrně obával jeho spojenectví s conquistadory (*viz*). Španělé odsoudili Atahualpu k smrti a dne 29. 8. 1533 jej popravili, přestože předtím od něho přijali velké výkupné.

Aymarové, obyvatelé náhorní planiny Bolívie a Peru; jádrem jejich území je okolí jezera Titicaca (*viz*). Současný počet se odhaduje na 1,4 milionu. Jejich předkové v 5. století př. n. l. až v 10. století n. l. vytvořili vyspělou Tíwanackou říši (*viz*) a položili základy kultury a civilizace v širší andské oblasti, podíleli se na vzniku Incké říše (*viz* Inkové).

Azcapotzalco, město založené Ixputzalem na počátku 12. století, sídlo Tepaneků (*viz*). Rozkládalo se na jihozápadních svazích Mexického údolí u jezera Texcoco. V letech 1423–1433 bylo dobyté městskými státy trojdohody (Tenochtitlán – Texcoco – Tlacopan, *viz*) a stalo se jejich vazalem, tržištěm s otroky; později zcela zaniklo.

Aztécká říše, *viz* Aztékové.

aztéčtina, zřejmě nejznámější yutoaztécký jazyk; původně jeden z nahuaských dialektů mexického náhoří, pokládaný díky písemné tradici od dob conquisty (*viz*) za jeden z klasických jazyků (klasický náhuatl) nativní Ameriky. Členění několika desítek yutoaztéckých jazyků kolísá podle jednotlivých autorů, a to od sedmi osmi skupin po dvě základní větve: severní a jižní, do níž jak klasická aztéčtina, tak i soudobý náhuatl (*viz*) náleží, jsa součástí tzv. nawaské (podle Kaufmana 1994) skupiny a členem tzv. nawaského komplexu, jehož jednotlivými jazyky nebo spíše dialekty mluví více než jeden milion lidí.

Aztékové (nebo také *Mexikové* či *Tenochkové*), předkolumbovské etnikum patřící do skupiny Nahua, to znamená hovořících jazykem náhuatl (*viz*). Předkové Aztéků přišli do středního Mexika ze severních oblastí a kolem roku 1160 se usadili na mexické náhorní plošině Ānahuaku. Samo jméno *Aztecatl* v sobě nese význam *obyvatel ostrova Aztlanu* – legendární kolébky tohoto národa. Další pojmenování *Mexikové* je odvozeno od jména mytického náčelníka *Me-sitliho* (Agávový králík) z období velkého putování kmene. Roku 1325 založili Aztékové na sláném jezeře Texcoco své město Tenochtitlán (*viz*). Z legendy spjaté s touto událostí pramení výklad třetího jména – *Te-*

nochkové. Město prý bylo vybudováno na malém bahnitém ostrůvku, kde Aztékové spatřili orla sedícího na kaktusu (tenochtli), jak požívá hada. Tento symbol se stal i součástí dnešního mexického státního znaku. Jiný výklad však spojuje jméno Tenochtitlán s dalším legendárním náčelníkem jménem Tenoch.

Bonampak, mayské město proslulé nádhernými freskami z konce 9. století, ležící v dnešním mexickém státu Chiapas v údolí řeky Usumacinty.

Borges Jorge Luis (1899–1986), argentinský spisovatel, básník a esejista, jeden z eminentních představitelů moderní světové reflexivní literatury. Českému čtenáři byl poprvé představen v časopise *Světová literatura* (1964). Klíčové soubory *Fikce* a *Alef* vyšly česky v roce 1969; následovaly *Brodiova zpráva* (1978), *Fantastická zoologie* (1988), *Zrcadlo a maska* (1989) a *Obecné dějiny hanebnosti* (1990). V devadesátých letech minulého století byl publikován celek českých překladů pod názvem *Nesmrtelnost*. Viz oddíl: 6.1. Jorge Luis Borges: *Boží nápis*.

Cakchiquelové, blízcí sousedé a nepřátelé Quichéů. *Cakchiquel* je jednak název jazyka, ale podobně jako u *Quichéů* i etnika a *říše*, která se rozkládala ve staré Guatemale a jejímž hlavním městem bylo naposledy Iximché neboli Tecpán-Guatemala.

Cakchiquelské letopisy (*Anales de los Cakchiquelles*), nazývané též *Memorial de Tecpán-Atitlán* nebo *Memorial de Sololá* či *Anales de los Xahil*, historické a chronologické svědectví mayských Cakchiquelů objevené v roce 1844 v Guatemale. Zapsali je dva autoři: v letech 1560–1582 Francisco Hernández Arana Xahilá a po něm pokračoval po roce 1600 Francisco Díaz Gebutá Queh. Dnes je rukopis v knihovně Pennsylvánského muzea a naposledy jej vydal Adrián Recinos. Obsah rukopisu se dá rozdělit zhruba do dvou částí: strany 1–17 jsou analýzy do roku 1540; strany 17–96 tvoří místní kroniku městského státu Cakchiquelů. Mytologická část se v zásadě shoduje s mýty *Popol Vuhu* (viz) a částečně je doplňuje.

Calancha Antonio de (1584–1654), španělský augustinián. Od svých čtrnácti let se vzdělával v klášteře v Limě (Peru). Stal se převorem v Trujillu a kronikářem augustiniánské provincie v Peru. Projevoval velký zájem o dějiny a kulturu Inků a v touze po poznání indiánských památek procestoval celé Peru. Jeho hlavním dílem je *Crónica moralizada de la provincia del Perú* („Mravokárná kronika provincie Peru“), vydaná v Barceloně roku 1639, která obsahuje zajímavá data ke studiu dějin a etnologie Peru.

calmecac, v náhuatlu (viz) jedna ze dvou aztéckých škol. Byla určena příslušníkům nobility, tedy těm, kteří byli předurčení k vojenské, úřednické či kněžské dráze.

calpulli nebo **calpolli**, korporovaná skupina, k níž náleží určité obřadní místo (calpulco) a která užívala stejný pozemek (calpullalli); typ sociální organizace charakteristický pro aztéckou společnost (podobné *klanu*, nebo *sibu*) někdy považovaný za *příbuzenskou skupinu*. Calpulli mělo různé důležité funkce: každé užívalo své území oddělené a odlišné od území dalších calpulli; toto území nebylo možné koupit; osídlit jej mohli pouze členové daného calpulli; mělo právo přidělit malé rodinné malé parcely, jež byly členy rodiny kultivovány; právo na osídlení a kultivaci se dědilo; jestliže rodina vymřela, nebo vyznačené území nekultivovala, calpulli mohlo vyznačit nově toto území pro jinou rodinu; každé calpulli bylo známo v rámci svých hranic; každé calpulli mělo jakousi správní moc (tecpan), své funkcionáře, vlastní bohy a místo určené k jejich uctívání, svůj emblém; muži náležející k stejnému calpulli tvořili jakési vojenské společenství, které vedl vojenský náčelník.

Caoqué, obyvatelstvo žijící v cakchiquelských horách západně od dnešního města Guatemaly. *Caoque* značí cakchiquelsky déšť.

Capac Yupanqui, legendární inký panovník.

Ce-Acatl-Topiltzin, viz Quetzalcóatl.

ceiba, vlnovec – rod tropických dřevin z čeledi baobabovnickovitých. Zahrnuje mohutné vysoké stromy (až 30 m), často s deskovitými kořenovými náběhy. Plody vlnovce pětimužného (*Ceiba pentandra*) mají ve vnitřních stranách oplodí dlouhá bílá vlákna (*kapok*) podobná bavlně, jež se užívají jako vycpávací materiál, například k plnění polštářů.

Cieza de León Pedro (1518[20]–1584), španělský kronikář. Původně sloužil v Novém světě jako voják (od roku 1545 v Peru), později byl jmenován oficiálním kronikářem Indií. V roce 1550 se vrátil do Španělska a 1553 vydal v Seville *Primera parte de la crónica del Perú: que trata la demarcación de sus provincias: la descripción de ellas que trata las fundaciones de las nuevas ciudades, los ritos y costumbres de los indios y otras cosas extrañas dignas de ser sabidas* („První část kroniky Peru, která pojednává o hranicích jeho provincií; jejich popis, který líčí založení nových měst, obyčeje a zvyky Indiánů a další věci hodné toho, aby byly známy“). Dílo bylo ve své době často vydáváno a přeloženo do dalších jazyků. *Segunda parte de la*

crónica del Perú que trata del señorío de los Incas yupanquis y de sus grandes hechos y gobernación („Druhá část kroniky Peru, která pojednává o panství Inků Yupanquiů a o jejich velkých činech a vládě“) byla vydána až v roce 1871 v Edinburghu a 1880 v Madridu. Další díla se zabývají dějinami Nového Španělska, občanských válek v Peru apod. Ciezovo dílo jako celek je možno považovat za jeden z nejobsaáhlejších a nejobjektivnějších souhrnů informací o peruánské andské oblasti v předkolumbovském období a na počátku conquisty (*viz*), i když jeho autor na Indiány pohlíží „svrchu“, jen jako na divochy schopné krutosti a různých hanebností.

Coatlicue („Ta se sukni z hadů“), bohyně Země, první vtělení *Omecihuatl* (*viz*). Velmi plodná bohyně, matka všech bohů, stvořitelka a ničitelka, syntéza života a smrti. Matka *Huitzilopochtliho* (*viz*), hlavní sluneční božstvo Aztéků. Otěhotněla skrze peříčko, které proniklo do jejího lůna.

Codex Borbonicus, Kodex bourbonský, aztécký rukopis pocházející z roku 1507, nazvaný podle paláce, v němž býval uložen.

Codex Dresdensis, Kodex drážďanský, jeden ze tří (čtyř?) dochovaných mayských rukopisů, nazvaný podle místa uložení. Bývá pokládán za nejreprezentativnější z mayských kodexů (*viz*). Sestává z 39 listů (z toho 35 je malováno z obou stran, zbývající čtyři jen po jedné). Zdá se, že kodex se zachoval jako celek, dochovaly se i barvy: černá, modrá, červená. Kodex je uložen od roku 1739 v Drážďanech („saská zemská knihovna“), kam se ve zmíněném roce dostal z Vídně, kde jej získal tehdejší ředitel knihovny J. Ch. Goetze, jenž o něm roku 1744 uveřejnil zprávu. Předpokládá se, že se *Kodex drážďanský* dostal do Vídně jako dar pro císaře Karla V. od conquistadora Francisca de Monteja, jehož Karel V. jmenoval v roce 1526 „adelantadem“ tehdy ještě nedobytého Yucatánu (*viz*). Poprvé jej (překreslený) publikoval Edward King, lord Kingsborough (*viz*), v třetím svazku svých *Mexických starožitností* (*Antiquities of Mexico*, 9 svazků v letech 1831 až 1848). Faksimilované vydání pořídil roku 1880 jeden z Goetzových nástupců, Ernst Förstemann, který se věnoval především kalendářním složkám. O původu Kodexu drážďanského existují různé dohady. Někteří badatelé jej pokládají za postklasický a umisťují jej na Yucatán. Jiní, například William Bollaert (1870), měli za to, že „kodex pochází patrně z Mayapánu“, naproti tomu William E. Gann (1905) klade původ kodexu do oblasti severovýchodního

Yucatánu, do Itzamal. Herbert J. Spinden (1911) jej lokalizuje do blízkosti Uxmalu (*viz*). Je pravda, že ve prospěch yucatánského původu, speciálně jeho východní části Chichén Itzá (*viz*), mluví nejnovější výsledky (Sharer, 1994), založené na hledání a prokázání různých podob vlivu mexického: akcentování důležitosti boha deště Chaca, některé formy keramiky v typickém stylu mexického, případně toltéckého období Chichén Itzá, zobrazení boha Izquemilliho (se zavázanýma očima). Jiní, vcelku však autoritativní mayologové jako bratři Carlos A. a Juan Antonio Villacortové (1930) hledají původ v guatemalském Peténu. Podobně Paul Schellhas (1926) dospěl k názoru, že původ všech dochovaných mayských kodexů ukazuje na guatemalskou vysočinu, odmítnuv takto názory Hermanna Beyera, jenž v této souvislosti prohlásil, že *Kodex madridský* (*viz*) náleží do oblasti Yucatánu, kdežto *Kodex pařížský* (*viz*) s ohledem na komentáře v tzeltalštině mohl vzniknout pouze v Chiapasu. Důležitým krokem vpřed bylo zjištění Thomase S. Barthela, že *Kodex drážďanský* je kopií mnohem starší předlohy. Proslulý dešifrátor vyslovil na počátku padesátých let názor, že relevance kodexu spočívá v jeho starobylosti, a rozlišil dvě vrstvy: starší, vztahující se snad k jihozápadní oblasti vývoje klasické mayské kultury, a mladší, v níž lze pozorovat mexické vlivy. Je vhodné připomenout, že Barthel podrobně zkoumá přechod z jedné tradice do druhé, k němuž mělo dojít v devátém století, zkoumá rovněž, jak byly ve dvanáctém století sestaveny tabulky Venuše a zatmění, pozorované a registrované od osmého století. Starší tradice má svůj původ na guatemalském jihu, mladší na středním Yucatánu v oblasti Río Bec. Také Thompson (*viz*) se pokusil o určení místa původu. Na základě některých lingvistických údajů soudí na yucatánský původ, v kodexu se nachází několik glyfů, jež se objevují pouze v Chichén Itzá. Jak Barthel, tak Thompson se pokusili i o chronologii kodexu s tím, že jeho vznik situují do třináctého století.

Codex Grolier, Kodex Grolier, tři zachované mayské kodexy byly roku 1973 „doplněny“ tzv. „Kodexem Grolier“. Tento rukopis, známý též jako *Códice Sáenz*, byl objeven nedávno: v roce 1965 jej získal jeden mexický sběratel na tržišti La Lagunilla v hlavním městě Mexika. Jde o lepoprelo v rozsahu jedenácti stránek, jež bylo poprvé publikováno M. D. Coeem (1973). Coe usoudil, že dokument měl původně dvacet stran – „v důsledku logické sekvence úplného cyklu Venuše“. Kodex je ve stavu značně poškozeném, což snad vy-

světluje zmatek ve vztahu stran 10 a 11, jež se ukázaly být identickými. Kodex byl poprvé předložen veřejnosti na výstavě věnované mayskému umění a pořádané roku 1971 newyorským Grolier klubem. Po skončení výstavy odvezl vlastník rukopis do Mexika, kde jej věnoval mexickému národu. „V současné době prověřují jeho autenticitu specialisté Národního ústavu antropologie a historie,“ jak píše Thomas A. Lee (1985, s. 162). Od okamžiku svého vystavení podněcoval kodex polemiku kroužící především kolem jeho autentičnosti. Tak podle názoru Thompsonova (1972) je nutno brát jeho autentičnost s rezervou, jiní autoři naproti tomu, například John D. Carlson či Jesús Mora, soudí, že zobrazení chrámů v kodexu má standardní proporce, což by posilovalo tezi o jeho pravosti. V souladu s daty, jež bylo možné vypátrat, se zdá jisté, že různé objekty jako maska v mexicko-mayském stylu či kodex sám se uchovaly v dřevěné bedně nebo rakvi v pohřební jeskyni na chiapaském severu, snad v oblasti Palenque (*viz.*). Podle stylu masky a na základě radiometrického měření poločasu rozpadu izotopu uhlíku C 14 se předpokládá, že Grolier pochází z let 1230 až 1360. Lee (1985) upozornil na souvislost kodexu s chiapaskými textiliemi. Je pravda, že čas od času se objevuje zpráva o senzačním nálezů dalšího mayského kodexu, aby se brzy ukázalo, že šlo o planý poplach. Tak tomu bylo v případě takzvaného Kodexu Porrúa, tak tomu bylo i u takzvaného Libeckého kodexu, jemuž ve svém rozboru známý český amerikanista Čestmír Loukotka (1956) vehementně upřel – po konzultaci s Thompsonem – jakoukoliv autentičnost.

Codex Mendoza, kodex byl pořízen na popud místokrále Nového Španělska (Mexika) Antonia de Mendozy a poslán španělskému králi Karlu V. Po mnoha peripeticiích byl uložen v oxfordské Bodleian Library.

Codex Peresianus, Kodex pařížský, jeden ze tří (čtyř?) dochovaných mayských rukopisů. Je známý též jako *Kodex Pérez* a především jako *Kodex pařížský*; nachází se v pařížské Národní knihovně. Dvanáct listů, z nichž sestává, je pomalováno po obou stranách ve stejném směru. Pokud jde o oblast vzniku, panuje zde rozmanitost názorů. V době nálezů Kodexu pařížského ve zmíněné knihovně v něm byl objeven papír s nápisem „Pérez“ a slova v tzeltalštině, a tak různí autoři jej umístili do Chiapasu. To byl i úsudek Gatese a bratří Carlose A. a J. Antonia Villacortů (1930). Toto umístění je v současnosti pokládáno za nepřijatelné a spíše se dává za pravdu Thompsonovu

názoru (1972), podle něž – na podkladě stylu a malby – náleží do oblasti Tulumu nebo Mayapánu. Kodex byl zhotoven někdy ve třináctém nebo čtrnáctém století. – I když se neví, jakým způsobem se hieroglyfický rukopis dostal do Evropy, existuje podezření, že kodex byl koupen pařížskou Národní knihovnou od neznámého prodejce. Nejstarší zmínka o kodexu snad náleží J. M. A. Aubinovi (1848), ale byl to Léon de Rosny (1875, 1876), který kodex objevil a náležitě vyhodnotil. K nálezů došlo v roce 1859, jméno „Pérez“ možná odkazuje na Juana Pía Péreze, jednoho z klasiků filologického studia „věcí yucatánských“. Podle Thompsona je tento rukopis modifikovanou kopií předlohy původního klasického kodexu z let 300 až 900. Přes řadu vynikajících postřehů Thompsonových k obsahu kodexu se dnes spíše zdůrazňuje důkladnost studia G. M. Severina (1981), který se – rozděliv kodex do tří částí (katunové sekvence, nositelé roků, zvěrokruh) – pokusil jeho obsahu využít k vysvětlení kolapsu klasické mayské civilizace. Za první edici je pokládána série černobílých fotografií z druhé poloviny 19. století, v roce 1887 vydal Rosny kodex v barvách, po něm pak celá řada autorů, ale zdá se, že nejmenější vydání bylo pořízeno ve Štýrském Hradci (barevně a ve formě leporela) roku 1968.

Codex Tro-cortesianus, Kodex madridský, jeden ze tří (čtyř?) dochovaných mayských rukopisů. Jako celek sestává z 56 listů a je zřejmě nejobsáhlejší mayskou paleografickou památkou. (Připomeňme, že nejobsáhlejší epigrafickou památkou je hieroglyfické schodiště v Copánu – *viz.*) Soudí se, že je spíše pozdního data, snad z 15. století, snad z oblasti Tulum, Tancah. Je tvořen dvěma částmi, dvěma fragmenty: „códice troano“ a „códice cortesiano“. První fragment byl publikován Brasseur (1869–1870). V roce 1882 se objevuje první studie z pera Cyruse Thomase. Roku 1888 získala kodex španělská vláda a byl uložen v madridském archeologickém muzeu. Pokud jde o druhou část, „códice cortesiano“, předpokládá se, že ji do Evropy přivezl sám Hernán Cortés. V roce 1875 byla Rosnym pořízena francouzská edice, o něco později se objevuje edice španělská (1892). Není bez zajímavosti, že tento kodex byl hned po svém objevení prohlášen za mayský, k čemuž bezpochyby přispěl Brasseurův nález Landovy *Relación*. Kodex bychom mohli stručně charakterizovat jako věšteckou příručku (Alcina Franch, 1992).

Colhuacán, městský stát mezi jezery Texcoco a Xochimilco v Mexickém údolí. Po tři staletí byl centrem dění

v této oblasti. Koncem 14. století v něm však vypukla občanská válka a k jeho pádu přispěli nejdříve Tepanekové (*viz*) a po nich Aztékové (*viz*).

conquista (španělsky „vy/dobytí“, „kořist“), zde v obecně přijímaném smyslu – španělské dobývání a dobytí Nového světa.

conquistador, účastník conquisty (*viz*); dobyvatel vůbec.

Copán, lokalita v dnešním Hondurasu, nejjihnější městský stát mayské civilizace v nížině, ovládající jihovýchod mayského pohraničí. Proslul skulpturou a chrámovou pyramidou 26 s nejdelším souvislým mayským textem, zaznamenávajícím dějiny vládnoucí dynastie Copánu.

Cortés Hernán (1485–1547), španělský dobyvatel říše Aztéků a autor relací o tomto tažení. V letech 1494–1496 studoval na univerzitě v Salamance; 1504 odplul do Nového světa; 1511 se zúčastnil dobývání Kuby. V letech 1519–1521 velel v pořadí třetí výpravě do Mexika, kterou zorganizoval a z větší části financoval. Po dobytí Tenochtitlánu (*viz*) rozšířili Cortésovi kapitáni španělské državy až k Mexickému zálivu a Tichému oceánu na jedné straně a po dnešní Guatemalu a Nayarit na straně druhé. Svá dobytelská tažení vylíčil Cortés v pěti dopisech – *Cartas de relación* (1519–1526, „Dopisy a zprávy“), zaslaných císaři Karlu V. Projevilo se v nich jeho vzdělání a snad i vliv Caesarových *Zápisů o válce galské*. Česky vyšla druhá a třetí relace.

Cuculcán, mayský výraz pro boha-kulturního hrdinu Quetzalcóatla (*viz*).

cuicani, aztécký výraz označující jak básníka, tak i zpěváka.

Cuicuilco, předkolumbovské středisko s nejstarší pyramidou v Mexiku a vůbec v celé Americe, nacházející se na území dnešního hlavního města Mexika.

Cuzco, hlavní město incké říše zvané *Tahuantinsuyu* („Země čtyř částí“), jež se nacházelo v nadmořské výšce 3 468 metrů, poblíž řeky Urubamby; dnes hlavní město departamentu Cuzco v Peru. Předpokládá se, že město založil v polovině 11. století Manco Capac (*viz*), a protože bylo hlavním střediskem Inků, bylo zváno *Cosco*, což znamená „střed“. Bylo hlavním městem a rezidencí Inků až do roku 1533, kdy je dobyl Francisco Pizarro. Dodnes se v městě a jeho okolí nachází celá řada významných předkolumbovských památek. Ve vzdálenosti asi půl kilometru od hlavního náměstí se tyčí pevnost *Sacsahuamán* (*viz*). V samotném městě je možno vidět pod kostelem Sv. Dominika (Santo Domingo) zbytky *Chrámů Slunce*

a pod ženským klášterem Svate Kateřiny pozůstatky starého chrámu a dům *Panen Slunce*. Dějiny Cuzca bývají často srovnávány s dějinami starověkého Říma, Sacsahuamán s Kapítolem, Manco Capac s Romulem, Wiracocha Inka s Augustem, Huáscar s Pompeiem, Atahualpa s Caesarem. Pizarrové, Almagrové a další jsou v tomto pojetí barbaři, kteří město vyvrátili. Druhým nejvýznamějším střediskem incké říše bylo *Quito* (*viz*).

čimúská kultura, *viz* chimúská kultura.

číselná symbolika, čísla hrají ve složitém univerzu Mayů důležitou úlohu; čísla sama byla bohy, jejichž úkolem bylo nést tíhu času. Každé číslo bylo spjato s bohem, každý den a každý časový cyklus byly považovány za božskou moc, jež byla s to ovlivnit život člověka. Nejzřetelněji se to projevuje v hieroglyfickém písmu (*viz*), kde mohou být čísla a jejich postavení v kalendáři znázorněna jako hlavy bohů nebo celé postavy bohů. Zvláštní význam přísluší číslům devět, třináct a dvacet. Jak naznačeno v souvislosti s kalendářem (*viz*), devítka byla číslem vládců či pánů noci, bohů podsvětí *Bolon Ti ku*. Bolon („devět“) má současně druhotný význam „čistý“ nebo „nedotčený“ a je součástí četných názvů bohů. Číslo třináct (v yucatánštině *oxlahun*) bylo pokládáno za posvátné, protože bylo konstitutivní složkou 260 denního věšteckého kalendáře a kromě toho z něj vychází řada jednotek mayského kalendáře. Čísla jsou též součástí jmen bohů *Oxlahun Ti Ku*. K číslu třináct se váže rovněž *Oxlahun Muan*, „třináct ptáků muan“; tento pták interpretovaný v literatuře jako sova (*Otus guatemalae*) je nejčastějším božským zvířetem v kodexech; objevuje se střídavě s pozitivním a negativním aspektem v augurských oddílech *Kodexu drážďanského* (*viz*) i *Kodexu madridského* (*viz*). Objevuje se rovněž na třech místech *Kodexu drážďanského* pod rituálním názvem *oxlahun caan*, „třináct nebes“. Číslo dvacet, v yucatánštině *hunkal*, představuje základ mayské matematiky, spočívající na vigesimálním systému.

Čtyři kosmogonická Slunce, mýtus o čtyřech sluncích, jenž je úhelným kamenem aztécké mytologie i světonázoru. Aztékové (*viz*), ale i další předkolumbovské mezoamerické národy věřili, že svět byl již čtyřikrát zničen a opět znovu stvořen. Jejich současný svět byl podle této víry pátým v pořadí – *Tonatiuh* (*Nahui*) *ollin* neboli „Slunce otřesů či pohybu“. Jemu předcházely tyto světy: *Nahui Ocelotl* („Čtyři Jaguáři“), *Nahui Ehecatl* („Čtyři větry“) a *Nahui Atl* („Čtyři vody“). Aztékové se sami pokládali za vyvolený národ, který je předurčen k spolupráci s pátým Sluncem, již

by snad bylo možno zabránit páte katastrofě. Zjednodušeně lze usuzovat, že v tomto mýtu se zřejmě vzdáleně odrazily i některé přírodní jevy – sopečná a tektonická činnost, uragány, záplavy.

difrasismus, patrně základní figura mezoamerických textů; jde o vytváření sémantických kupletů, dvojverší; v obecnější rovině lze mluvit o paralelismu.

difuze, proces šíření nové myšlenky nebo koncepce v širším prostoru, mezi jedinci či skupinami. Jejím důsledkem se může stát akulturace (*viz*).

Durán Diego de (1538–1588), mexický mestický kronikář, dominikánský mnich. Je autorem kroniky *Historia de las Indias de Nueva España* („Dějiny Nového Španělska v zemích indických“). Toto dílo, dokončené v roce 1581, ale tiskem vydané až v 19. století, přináší řadu podstatných historických a etnologických informací a bylo sepsáno na základě původních dokumentů a svědectví pamětníků v jazyce náhuatl (*viz*).

dvěstěšedesátidenní almanach, *viz* kalendář.

Dzibilchaltun, význačné mayské středisko na severním pobřeží Yucatánu v Mexiku. Bylo objeveno až v roce 1956.

etnologie, věda zabývající se rozdílností a podobností lidských kultur, studiem lokálních variant univerzálních struktur lidského myšlení a chování.

Fernández de Oviedo Gonzalo (1478–1557), španělský historik Ameriky, kam se odebral v roce 1513. Zastával různé funkce v koloniální administrativě. Za svůj život přeplul Atlantik dvanáctkrát. Dával přednost historiografii založené na přímém pozorování, čímž se podstatně lišil od svých soudobých humanistických kolegů. Nový svět se mu jevil jako „(...) jedna z věcí, jež jsou převelice hodny poznání“. Z jeho rozsáhlého díla je důležitá především *Historia general y natural de las Indias* („Obecná a přírodní historie zemí indických“). Autorův povětšinou velice přezíravý vztah k Indiánům ostře kritizoval Bartolomé de las Casas (*viz* Las Casas, Bartolomé de).

Garcilaso de la Vega Inka (1539–1617), peruánský kronikář; po matce příslušník vládnoucího rodu Inků, po otci španělský šlechtic. V roce 1584 napsal *Dějiny Floridy*, jeho nejznámějším dílem však jsou *Comentarios Reales que tratan del origen de los Incas* („Královské komentáře, které pojednávají o původu Inků“). Toto obsáhlé dílo o incké civilizaci vznikalo postupně. První část vyšla v Lisabonu 1609 a druhá v Córdoba 1617.

Garibay Kintana Angel María (1892–1967), mexický amerikanista, jeden z největších znalců nahuaské kul-

tury, profesor Filozofické fakulty Národní Autonomní univerzity v Mexiku, od roku 1956 ředitel Semináře nahuaské kultury. Autor zvláště závažných prací k dějinám nahuaské literatury: *Épica náhuatl* („Nahuaská epika“, 1952), *Historia de la literatura náhuatl* („Dějiny nahuaské literatury“, 1953–1954), *Veinte himnos sacros de los nahuas* („Dvacet nahuaských posvátných hymnů“, 1959); vydavatel díla Bernardina de Sahagún (1956) aj. K jeho nejlepším žákům patří Miguel León-Portilla (*viz*), jenž úspěšně pokračuje v Garibayem započatém díle.

glotografický, tradiční systém písma, reprezentující jazyk; v nativní Americe jde především o mayské kodexy.

glyf, zkratka z hieroglyfů; označení základního prvku mayského hieroglyfického písma (*viz*); glyfy se nacházejí ve skupinách, zvaných „bloky“. Podle Thompsonova katalogu (1962) lze rozlišit tři typy glyfů: hlavní, respektive hlavní znaky, afixy a portréty. Hraniče mezi nimi nejsou nijak ostré, přesto lze snad říci, že hlavní znaky jsou větší a reliéfnější a že označují zpravidla substance a děje, kdežto afixy jeví spíše směřování gramatické. Portréty se blíží hlavním znakům, nejsou však obvykle doprovázeny afixy, sloužíce nejčastěji jako tituly nebo indikátory funkcí. Celek glyfů lze, rovněž tradičně a vnějšně, rozdělit na epigrafické a paleografické.

Gugumatx, Opeřený had, *viz* Quetzalcoátl.

haillis, incká báseň, která je svou formou srovnatelná s naším hymnem. Básně tohoto typu skládali obvykle kněží na oslavu bohů, někdy i sám Inka.

harawi (z kečujského *aráwiy*, „veršovat“), poetický útvar, který mohl mít původně formu lyrickou i epickou, nádech radosti i elegičnosti. Teprve postupem doby, pomalým a dlouhým vývojem směřoval tento útvar k intimně lyrické podobě, opěvující často beznadějně lásky.

hatunruna, v kečujsčině „obecný lid“, nejrozšířenější a hospodářsky nejvýznamnější vrstva incké společnosti.

haylli, incký poetický žánr vztahující se k různým tématům – válečným úspěchům, sklizni, ale i náboženským kultům.

hieroglyfické písmo, „obrázkové“ písmo, jež se v Novém světě vyvinulo pouze v kultuře mayské. Mayské písmo bylo zčásti *ideografické* a částečně *fonetické*. Některé mayské hieroglyfy představují myšlenku či pojem, ale nevystihují zvukovou stránku. Například posvátná ryba se označovala buď rybí hlavou (piktogram) nebo ideogramem vody, v níž ryby žijí. Symbo-

lem vody byl znak jadeitového korálku, protože voda a jadeit byly stejně vzácné. Jadeit tedy znamenal vodu, voda rybu a ryba xok ještě navíc označovala činnost – počítat. Toto je pouze malá ukáзка složitosti mayského systému písma, jehož luštění doznalo od přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století pozoruhodných výsledků, umožňujících konstruovat dynastické dějiny mayských měst „zvnitřku“. Z poměrně bohaté mayské literatury zůstaly po ničivém působení španělských kněží v údobí bezprostředně po conquistě jen tři takzvané *codexy* (*viz*), uložené nyní v Drážďanech, Paříži a Madridu. *Codex drážďanský* (*viz*) je bezesporu nejhodnotnější, zahrnuje 39 listů s textem po obou stranách a obsahuje převážně astronomická data. Pařížský *Codex Peresianus* (*viz*) má rituální obsah; byl nalezen náhodně roku 1860 v Národní knihovně v koši mezi makulaturou s nápísem Pérez. Madridský *Codex Tro-cortesianus* (*viz*), objevený ve Španělsku rovněž v roce 1860 na dvou různých místech, obsahuje 56 listů a většinou astrologickou náplň. Nověji se objevuje čtvrtý mayský kodex, zvaný *Grolier*.

Huaman (Guaman) Poma de Ayala Felipe (1530[40]–?), peruánský kronikář. Jako mnoho indiánských náčelníků se stal členem španělského nižšího správního aparátu v koloniích. V roce 1615 oznamuje dopisem králi Filipovi III. brzké zaslání obsáhlého díla *El primer nueva corónica y buen gobierno* („První nová kronika a dobrá vláda“). Impozantní (1179 stran) a nesmírně zajímavý rukopis však nadlouho upadl v zapomnění. Teprve v roce 1908 byl objeven v Královské knihovně v Kodani a tiskem vydán až v roce 1936. Text je doprovázen celou řadou půvabných ilustrací.

Huáscar (?–1532), syn Inky Huayny Capaka (*viz*) a jeho první ženy Rava-Oclo. Po smrti otce měl vládnout v Cuzku, nakonec byl svržen nevlastním bratrem Atahualpou (*viz*).

Huayna Capac (1493–1525), v pořadí jedenáctý Inka, velký reformátor říše, otec Atahualpův (*viz*). Řadou výbojů rozšířil hranice inckého impéria.

Huémac, částečně mytická postava; byl panovníkem v Tule a někteří jej dodnes ztotožňují se samotným Quetzalcóatlem (*viz*). Pravděpodobnější však je, že nastoupil na trůn roku 994 jako následník Quetzalcóatlův, jenž tvrdě bojoval s Chichimeky (*viz*), které se mu podařilo zatlačit hluboko na jih. Pro staré Mexičany byl nejen mytickou postavou, ale také mudrcem.

Huexotzinco, aztécky „Místo obklopené vrbami“, předkolumbovské město mexické náhorní plošiny, ležící západně od Tenochtitlánu (*viz*). Jeho obyvatelé se často stávali obětmi aztéckých rituálů.

Huitzilihuitl (1396–1417), druhý aztécký (mexický) vládce, nástupce Acamapichtliho (*viz*).

Huitzilopochtli („Kolibřík jihu“), bůh Slunce a války, hlavní kmenové božstvo Aztéků. Představoval především vítězící Slunce, jež ničí protivníky plameny svých paprsků.

Hunahpú-Utiú, božstvo noci a kukuřice.

Hunahpú-Vuch, božstvo rodícího se dne, sluneční symbol.

Chac Xib Chac, vladař Chichén Itzá (*viz*). Na několika místech se objevuje také jako božstvo.

Chalco, jedno z měst mexické náhorní plošiny na břehu stejnojmenného jezera. Bylo založeno kolem roku 999 Toltéky (*viz*). Jeho obyvatelé byli kolem roku 1450 porobeni Tenochky (*viz*) (ve městě byla okupační posádka) a podřízeni Tenochtitlánu (*viz*); po příchodu Cortése (*viz*) se přidali na stranu Španělů.

Chalcuchima, jeden z nejlepších inckých vojevůdců na počátku 16. století. Za pomoci jeho, Quisquise a Rumiñaviho se Atahualpovi (*viz*) podařilo v dynastickém boji porazit nevlastního bratra Huáscara (*viz*).

Chapultepec („Hora lučních kobylek“), jedno z míst, kde žili Aztékové (*viz*) před založením Tenochtitlánu (*viz*). Původně vlastně bývalá pevnost spojená s vlastním Tenochtitlánem (*viz*) jednou z hrází, po níž také vedl kanál zásobující město pitnou vodou z místních pramenů. V 17. století byl místo původního aztéckého potrubí vybudován akvadukt. Na místě pevnosti nechal vystavět v roce 1785 místokrál Bernardo de Gálvez (1785–1786) letní sídlo, jež si později oblíbil *mexický císař* Maxmilián Habsburský.

Chicomcoatl („Sedm hadů“), mezoamerická bohyně, jež stála v čele božstev kukuřice.

Chichén Itzá, mayské město na Yucatánu osídlené kmenem Itzů (někdy bývají ztotožňováni s Toltéky), po jeho pádu se obyvatelstvo odstěhovalo k jezeru Petén Itzá, kde vytvořilo poslední organizovanou mayskou skupinu, kterou museli Španělé podmaňovat. Architektura města prozrazuje nesporný toltécký vliv (Pyramida Slunce, Chrám válečníků, *El caracol* – astronomická observatoř, míčové hřiště apod.). Diego de Landa o něm píše s neskryvaným obdivem: „*Chichén Itzá je velmi krásné místo deset námořních mil od Izamalů a jedenáct z Valladolidu.*“

Chichimekové, jeden z nahuaských kmenů; někdy také označení pro kočovné migrační vlny Nahuů, které přicházely v 9. století ze severu. Jako generický výraz se vnímalo označení Chichimek ve smyslu „bojovník, válečník“. V klasickém náhuatlu (*viz*) měl výraz *chichimeca* význam „potomstvo (rod) psů“.

Chimalpopoca (1417–1427), třetí aztécký (mexický) vládce.

Chimúové, obyvatelé Chimúské říše (nazývané také „Království Chimor“) (1250–1465), která vyrostla na peruánském pobřeží, na někdejší území Mochiků (*viz* močická kultura) pod silným vlivem kultury Huari a Tíwanaku (*viz* Tíwanacká říše). Za vlády Minchana-samana opanovali všechna pobřežní údolí od Túmbezu až po dnešní Limu v celkové délce asi tisíc kilometrů. Chimúská města (výstavné hlavní město Chan-chan), postavená na neúrodné půdě a chráněná silnými zdmi, spojovaly až šest metrů široké silnice, sloužící (stejně jako u Mochiků a později u Inků) posílům. Chimúové prosluli obchodováním s pobřežními osadami jižního Peru a severních And. Obchodníci se plavili na balzových vorech s plachtami, zatímco k mořskému rybolovu stačily rybářům totorové čluny. Půda u Chimúů, stejně jako u Mochiků či Inků, patřila vládci a byla přidělena jednotlivým rodinám. Zemědělci zúrodnili pobřežní pouště pomocí zavlažovacích kanálů a pěstovali tam kukuřici, tykev, fazole, maniok, ananas a další rostliny. Řemeslníci vyráběli vedle drahocenných tkanin i ozdoby z perí, odlévali a tepali ze zlata, stříbra a mědi šperky, obličejové masky, obřadní nože (*tumi*). Nejmocnějším chimúským božstvem byla bleďá luna *Si*. Chimúská říše byla dobytá Inky v roce 1465.

chimúská kultura, archeologická kultura spojená s raným státním útvarem Chimor existujícím na severním pobřeží Peru v období 1200 až 1465. Byla ovlivněna močickou kulturou (*viz*), zřejmě i při vytváření figurální keramiky se sexuální a erotickou tematikou. Byla založena na vyspělém zemědělství a metalurgii bronzu, mědi, stříbra a zlata i vyspělém stavitelství, které se uplatnilo zejména v hlavním městě Chan-chan.

Chimúská říše, *viz* Chimúové.

Chol, Cholové, mayské etnikum z pomezí mexických států Tabasco a Chiapas; jejich jméno se objevuje v *Popol Vuhu* (*viz*); soudí se, že předkové dnešních Cholů se podíleli na vytváření klasické mayské kultury v údolí řeky Usumacinta.

Chontal, Chontalové, mayské etnikum z mexického státu Tabasco; není bez zajímavosti, že proslulá tlu-

močnice Malinche byla v roce 1519 nabídnuta jedním chontalským náčelníkem neméně proslulému conquistadorovi Cortésovi (*viz*).

icnocuícatl, aztécky „píseň smutku“.

Illapa, incký bůh počasí, hromu a blesku.

Inca Roca, legendární incký panovník.

Incká říše, *viz* Inkové.

indexy bohů/božstev mayského panteonu (Schellhasova „typologie“), dnes běžné označování mayských bohů velkými písmeny latinské abecedy je původně spjato s Paulem Schellhasem (1897), jenž byl prvním, kdo systematicky popsal rozmanitá božstva a je doprovozázející glyfy (*viz*) v mayských kodexech. V kodexech figurují více než dva tucty různých postav bohů, které lze navzájem rozlišit a identifikovat jak prostřednictvím jejich atributů, tak i hieroglyfů jejich jmen, která je označují, neboť jejich „portréty“ v rukopisech namnoze chybějí nebo se nedochovaly. Všichni bohové, kteří jsou v rukopisech znázorněni (až na bohy Venuše a různá zoomorfnní božstva) se právě označují Schellhasovými indexy: hieroglyfy jmen se stále nedaří přečíst. Z kodexů nevyplývá, v jakém vzájemném poměru božstva jsou. Nelze proto jednoznačně určit, zda existovala a jaká byla hierarchie bohů. Jediné kritérium, podle něhož lze význam bohů zhodnotit, je četnost jejich výskytu. Nejčastěji zobrazovaní bohové jsou bůh B (bůh deště), bůh D (Itzamna, *viz*), bůh E (bůh mladé kukuřice) a bůh A (bůh smrti).

Inkové (*Inca*, kečuánsky „Urozený“), etnikum, jež žilo v horském údolí Cuzka na jihu peruánských And v sousedství dalších asi patnácti kečuánských (*viz* Kečuové) a několika aymarských (*viz* Aymarové) skupin. Původně nevýznamné etnikum, které postupně ovládlo celou oblast. Nejdříve si podrobili nejbližší sousedy a pak vybudovali nejmocnější říši celé Ameriky *Tahuantinsuyu* („Země čtyř světových stran“). Jejich civilizace, nazývaná *imperiální*, proslula propracovanou organizací. Na počátku 16. století došlo k občanské válce mezi legitimním vládcem *Huáscarem* (*viz*) a jeho bratrem *Atahualpou* (*viz*). Po vítězství uzurpátora *Atahualpy* se objevili Španělé vedeni Franciscem Pizarrem (*viz*). Pizarrovi se podařilo *Atahualpu* zajmout a v roce 1533 jej nechal popravit. *Atahualpova* smrt znamená faktický konec jedné z nejzajímavějších kultur předkolumbovské Ameriky.

Ipalnemohuani, v aztéčtině „Ten, skrze něhož se žije“.

Itzamna, jedno z nejdůležitějších mayských božstev. Jeho jméno se dá přeložit různými způsoby: „dům kapek“, „dům z rosy“, „ještěřčí dům“ nebo „matka, plo-

ditelka leguána“. Překlad „ještěřčí dům“ je vzhledem k mnoha znázorněním ještěrek jakožto „nebeské klenby“ v umění Mayů asi nepřesvědčivější. *Nah* znamená dům a současně vesmír; *itzam* („ještěrka“) se vztahuje na představu, že nejspodnější vrstva nebes je spjata s ještěrkou (některé prameny hovoří o čtyřech, které jsou přiřazeny jednotlivým světovým stranám). Itzamna nebyl pouze bůh stvořitel; měl četné aspekty a byl také bohem rostlin a podle Cogolluda také jinobytím Hunab Kua. Itzamna je také bohem písařského umění; je pravděpodobně totožný s bohem D v kodexech (viz). **Itzcóatl** (1427–1440), aztécký panovník.

Ixtlaccíhuatl, sopka v nadmořské výšce 5 258 metrů na Mexické náhorní plošině, severně od Popocatepétlu (viz).

Janota Otokar Jindřich (1882–1919), český hispanista. Zabýval se románskými literaturami. Neprojevoval sice velký zájem o latinskoamerickou oblast, ale jeho překlad inckého dramatu *Apu-Ollantay* (*Ollanta čili přisnost otcovská a velkomyslnost králova*, Praha 1918) a edice gramatiky kečujštiny (*Španělská mluvnice jazyka peruánského*, Praha 1908) z rukopisu v pražské Univerzitní knihovně se staly součástí tradice české iberoamerikanistiky.

Jobtoj (*Vládce pěti dešťů*), panovník Zamanibu a hlava Rabinalského domu.

kalendář, mezoamerické kalendáře mapují sluneční rok, lunární rok, oběhy Venuše a některé další vnímatelné jevy, stejně jako nadpřirozené a rituální cykly, jejichž hlubší základy zůstávají dosud nepoznány. Kalendář hrál zásadní roli v umění předpovědi a věštění a rovněž v registraci náboženských oslav. Nejvypracovanější kalendářní data ve starém Mexiku a Guatemale nacházíme u klasických Mayů, zhruba v letech 600 až 900 n. l., avšak doklady o užívání kalendáře v Mezoamerice sahají snad až do 6. století př. n. l. *Dvěšedesátidenní almanach*: Cyklus čítající 260 dní, příznačný pro celou Mezoameriku, nejstarší a nejdůležitější, je do dneška v platnosti pro některé etnické skupiny Guatemalského náhoří a mexického státu Oaxaca. V tomto kalendáři se kombinují názvy dní dvacetidenního měsíce s třinácti denními čísly: tedy 260 dní je rozděleno do třinácti měsíců po dvaceti dnech; jako zvláštnost mohou být chápány „týdny“ tvořené třinácti dny. Dny „týdne“ se označovaly čísly od 1 do 13. Lze uzavřít, že tento almanach byl svéráznou kombinací dvacetidenních měsíců a třináctidenních týdnů. „Počet 260“ nemá zjevně žádný vztah k astronomickým ani agrikulturním událostem. Byl pravděpodobně „stvořen“ porodními bábami

k určení data narození. Tato forma mezoamerického kalendáře měla v různých jazycích různé názvy, většina jich zmizela; nejznámější je *tzolkin*, „posvátný rok“, termín vymyšlený archeology. Aztékové používali výrazu *tonalpohualli*, byl-li registrován knižně *tonalamatl*. Žádná jiná kniha v Mezoamerice nebyla pro věstce tak závažná: almanach byl příručkou výkladu budoucnosti a každý jeho den a číslo byly východiskem pro astrologicky založenou interpretaci. Každý z dvaceti dnů byl spjat s nadpřirozeným patronem. Souběžně s almanachem byl užíván kalendář o 365 dnech, odpovídající přibližně solárnímu roku, postrádal však přestupné dny nutné pro dlouhodobou přesnost tropického roku; tento kalendář, v mayské oblasti nazývaný *haab*, „vágní rok“, jak se domnívají archeologové, byl členěn do 18 period o 20 dnech plus dny „bezejmenné“, dny „nešťastné“, tvořící „krátký“ devatenáctý měsíc nazývaný *uayeb* (rok o 360 dnech se nazýval *tun*). Analogicky tomu bylo ve středním Mexiku. Vzájemná „interakce“ tzolkinu a haabu vytváří „kalendářní kolo“ či dvaapadesátiletý cyklus, což obnáší 18 980 dní. Tedy: z jejich kombinace vyvstává opakování daného data; Aztékové reprezentují „kalendářní kolo“ jako *xiuhmolpilli*, „svazek let“: počátek nového cyklu byl spjat s obřadem tzv. Nového ohně. Trasování delších časových intervalů vyžadovalo jiný typ kalendáře: jeho nejvýmluvnějším dokladem je tzv. *dlouhý počet* Mayů (sahající zřejmě v Mezoamerice do pozdního předklasického období), jenž registruje úhrnný počet dní, uplynulých od mytického nulového bodu, korelovatelného (podle novějších prací) s 2. srpnem 3114 př. n. l. (0.0.0.0.4 Ahau 8 Cumku). Můžeme shrnout, že mayský kalendář byl exponován různými systémy (dlouhý počet, tzolkin, haab), k nimž později přistupuje „krátký počet“ či registrace podle dvacetiletí, *katunů*; lze mluvit o katunovém okruhu či katunovém koloběhu nebo katunovém počtu (*u kahlay katunob*), jenž se prosazuje snad několik století před španělským zábořem. V této souvislosti není možná bez zajímavosti, že stéla C z lokality Quiriguá, jež je zčásti součástí naší hieroglyfické miniantologie (viz podkapitolu 5.1.2.2. Stéla C (Quiriguá)), zmiňuje samotné datum stvoření. Jak již bylo naznačeno, Mayové používali zvláštního měsíčního kalendáře, jehož prvky, „měsíce“ obnášely 29 nebo 30 dní. Všechny dny měsíce byly označeny řadovými čísly, přičemž se první den – podobně jako v dvacetidenním měsíci – značil nulou. Po šesti lunárních měsících končil měsíční půlrok a po něm nastával první lunární měsíc. Přesnost mayských lunárních počtů je prostě ohromující, jak dokládají nápisy v Co-

pánu (*viz*) a Palenque (*viz*). Při zkoumání nápisu jedné copánské stély (*viz*) vznikla dokonce domněnka, že Mayové museli znát Metonův cyklus objevený v Řecku v 5. století př. n. l. Tak velkou přesností se vyznačoval jejich lunární kalendář. Dodejme, že Mayové používali ještě další kalendář; podle něj měl rok 584 dnů, což je doba jednoho zdánlivého oběhu planety Venuše, nemluvě o různých „asociačních“ podobách členění času jakými byli tzv. *Vládcové noci* (spjatí s devíti rovinami podsvětí) nebo – kontrastně – *Ptáci dne*, asociovatelní s třinácti úrovněmi nebe, podobách, jež v různých obměnách nacházíme po celé Mezoamerice (*viz*). A tak běžná představa o mayské posedlosti časem, speciálně chronologií, není zcela nemístná: chronologické údaje jsou vskutku závaznou součástí veškerého hieroglyfického materiálu; bez nich by byla konstrukce vnitřních, hieroglyficky založených dějin mayského kulturního areálu, zejména doby pozdně klasické, nepředstavitelná: právě chronologická data, ať kalendářní nebo čistě astronomická, stojí na počátku úspěšné dešifrace mayského hieroglyfického písma (*viz*).

kanibalismus, v širším slova smyslu označuje požívání jedinců vlastního, popřípadě příbuzného druhu. V případě člověka se označuje také jako *antropofagie*. Kanibalismus byl součástí celého souboru sociálních a rituálních zvyklostí. Často se pojil s představou přenosu oceňovaných vlastností pojídané osoby (statečnosti, síly, obratnosti apod.). Zvláštní formu představuje *endokanibalismus*, obřadní pojídání zesnulých jedinců z vlastního společenství; v minulosti byl patrně rozšířen u mnoha etnik Ameriky: nebožtík byl spálen a jeho popel a rozdrčené kosti se rozmíchaly v rituálním nápoji, který pozůstali vypili, ve víře, že v nich tak bude zemřelá osoba žít dál. V předkolumbovské a částečně i v pokolumbovské Mezoamerice (*viz*) představoval kanibalismus význačný náboženský akt, související s rituály lidských obětí. Informace z mayského Yucatánu (*viz*) v koloniálním období hovoří o mase lidských obětí, které bylo považováno za posvátnou potravu, neboť povyšovalo člověka pojídajícího tělo obětovaného na úroveň bohů. Podobně Aztékové (*viz*) španělským dobyvatelům, které pokládali za bohy, nabízelí jídlo prosycené lidskou krví. Španělé také pozorovali, jak při aztéckých obětních obřadech člověk, zosobňující určité aztécké božstvo, konzumoval lidské maso. Nejúplnější dokumentace rituálního kanibalismu pochází právě z aztéckého prostředí. Z těstové hmoty zvané *tzoalli*, uhnětené z rozdrčeného amarantu, medu a lidské krve, mode-

lovali Aztékové figury bohů, například Huitzilopochtliho (*viz*), nebo horských duchů. Při obřadech měsíce Panquetzaliztli věšeli tyto figury vysoko do větví stromů xocolli nebo je rituálně „zastřelili“ a pak je pojídali (obřad se příznačně nazýval *tecualo*, „požření božstva“). Misionáři dokonce zpočátku tento rituál přirovnávali ke křesťanskému přijímání Kristova těla. Jednalo se však o magický úkon, jehož smyslem byla představa, že se obřadníci takto stávají spolustolovníky bohů, s nimiž mohou rozmlouvat. Nejvyhrocenější formou rituálního kanibalismu byl obřad *tlacatlacualli*, během něhož se části těla obětovaného uvařily v kotli spolu s kukuřicí a kořením. Tento pokrm – zároveň tedy i komunikace s bohy – byl vyhrazen nobilitě.

katun, dvacetiletí. Mayská chronologie založená na dvacátkové početní soustavě užívala těchto základních výrazů: *kin* – den, *uinal* – měsíc (dvacet dní), *tun* – rok, *katun* – dvacet tunů, *baktun* – dvacet katunů.

Katz Friedrich (narozen 1927), americký amerikanista německého původu. Působil jako profesor na Humboldtově univerzitě v Berlíně, po roce 1970 přednášel na řadě univerzit, zejména severoamerických, od roku 1983 rozvíjí výzkumnou činnost na univerzitě v Chicagu. Svůj výklad velkých amerických civilizací Katz opírá o analýzu dynamiky strukturálních proměn předkolumbovských společností, zejména tzv. postklasického období. Jeho díla *Die sozialökonomischen Verhältnisse bei den Azteken im 15. und 16. Jahrhundert* („Sociálně ekonomické vztahy u Aztéků v 15. a 16. století“, 1956), *Vorkolumbische Kulturen* („Staré americké civilizace“, 1972, česky 1989) mají těžiště ve srovnávacím pohledu na vývoj dvou velkých civilizací staré Ameriky – aztécké a incké.

kazik, nebo spíše cacique (z indiánských karibských jazyků), označení vyššího nebo hlavního náčelníka v předkolumbovské Karibské oblasti a Mezoamerice. Současný výraz v latinskoamerických zemích a ve Španělsku označuje vlivného regionálního politika.

kečua, *viz* quechua.

Kečuové, Quechua, obyvatelé náhorních planin And v Peru a Bolívii. Jejich předkové byli nositeli „říše Inků“. Dnes jsou nejpočetnějším indiánským etnikem (asi 14 milionů).

Kingsborough Edward King Lord (1795–1837), anglický amerikanista, jeden z průkopníků moderní amerikanistiky. Jeho životní dílo *Mexican Antiquities* („Mexické starožitnosti“) vyšlo v letech 1831 (svazek I–VII) až 1848 (svazek VIII–IX). Na svou dobu přechově vypravená práce (s reprodukcemi mexických

kodexů) stála Kingsborougha 32 000 liber a – jak poznamenává výstižně H. G. Bonte – i život. Po sporech s dodavatelem papíru byl uvězněn v Londýně ve vězení pro dlužníky a zemřel tam na tyfus.

Kniha zpěvů z Dzitbalché, rukopis, v němž je poprvé doložena existence lyrické poezie u Mayů. Předpokládá se, že text byl v té podobě, v níž se dochoval, sepsán po roce 1742 (jak prokázaly lingvistické analýzy), i když některé texty sahají minimálně do 15. století. Rukopis byl objeven v roce 1942, jeho edici a doslovný překlad pořídil v roce 1965 významný mayolog Munro S. Edmonson.

Knihy Chilama Balama aneb „Proroka Jaguára na Yucatanu“, mayský rukopis sepsaný sice až po conquistě (viz) a latinkou, ale opírající se o starší záznamy.

Knorozov Jurij Valentinovič (1922–1999), ruský mayolog, klíčová osobnost dešifrace mayského hieroglyfického písma (viz). Jeho díla *Pis'mennost' indejcev majja* (1963), vytykající principy dešifrace, dovršené četbou všech mayských kodexů (viz), *Ijeroglyfičeskije rukopisi majja* (1975), otevřela – svou fonetickou orientací – definitivní horizont rozluštění tohoto jediného genuinního mezoamerického písma. V osmdesátých letech pokračoval Knorozov, spolu se svou žačkou G. G. Jeršovovou, v četbě paleografického materiálu, zejména polychromní keramiky. Na Knorozova explicitně navázali autoři jako Coe, Lounsbury, Kelley.

kodex (z latiny), v amerikanistice běžné konvenční označení piktografických (Aztékové, Mixtékové) nebo hieroglyfických rukopisů (Mayové) – viz hieroglyfické písmo, mayské kodexy. Obvykle barevně psaných na vydělanou jelenici či papír ze stromové kůry *amatl*, na který dodnes mexičtí lidoví umělci malují své insitní obrázky. Jako celek přinášejí mezoamerické kodexy množství informací, údajů o božích a rituálech, mytologii a historii, flóře a fauně a dokonce i o obchodu a poplatcích. Většina z nich se nedochovala; dnes je jich známo několik desítek, jež lze rozdělit, poněkud svévolně, do dvou hlavních skupin: na kodexy *koloniální*, zrcadlící „společnost v konfliktu“, a na kodexy *předhispánské*, komponované čtyřmi skupinami: *mayskou* (dochovány čtyři kodexy), *mixtéckou* (sestavující z osmi „knih“, z nichž tzv. Seldenův svitek – *Rollo Selden* podává dosti formalizovaně či schematicky dějiny jedné lokální dynastie, již se nepodařilo zcela identifikovat), *kodexy skupiny Borgia* (jež spojuje religiózní orientace; jako celek byly na počátku 20. století vytknuty E. Selerem; za nejvelkolepější je v rámci této skupiny pokládán právě *Kodex Borgia*,

rozsáhlý rukopis o 39 listech, rukopis, jehož protagonistou je patrně rituální *tonalamatl*), a nakonec *nahuaskou* nebo *aztéckou*: nejvýraznějším členem této skupiny je zřejmě *Kodex bourbonský* (viz), rukopis o 36 listech, podávající ve čtyřech sekcích kalendářně založené rituální a slavnostní události. Nejnápadnější je možná to, co jsme nazvali „asociovaným“ členěním času (viz kalendář) ve smyslu devíti vládařů noci a třinácti ptáků dne.

Kodex bourbonský, viz Codex Borbonicus.

Kodex drážďanský, viz Codex Dresdensis, mayské kodexy.

Kodex Grolier, viz Codex Grolier.

Kodex madridský, viz Codex Tro-cortesianus, mayské kodexy.

Kodex Mendozův, viz Codex Mendoza.

Kodex pařížský, viz Codex Peresianus, mayské kodexy.

Kolumbus Kryštof (italsky Cristoforo Colombo, španělsky Cristóbal Colón), (1451–1506), italský mořeplavec ve španělských službách, objevitel Nového světa a autor španělsky psaných zpráv o svých cestách. Až do smrti byl přesvědčen, že našel novou, kratší cestu do Indie; to však nijak nezmenšuje význam jeho objevu. Jeho hlavní literární prací je *Diario* („Deník“), to znamená lodní deník z první plavby a *Memorial* („Pamětní spis“) o druhé plavbě. I když jeho myšlení zůstávalo ještě v zajetí středověké koncepce světa, jsou jeho práce nesmírně cenné jako zdroj prvních informací o obyvatelích karibské oblasti. Česky jeho spisy vyšly pod názvem *Kolumbův lodní deník* (1942) a *Cesty Kryštofa Kolumba: Deníky, listy dokumenty* (1958); většina jeho textů je obsažena též v českém překladu knihy Cesara de Llois, *Život Kryštofa Kolumba* (1992).

Kraj mlhy a deště (v náhuatlu *atlayahuican*), název pro Tlalocan.

Krajina sedmi jeskyň, jedna z oblastí, ve které se Aztékové (viz) zastavili na své dlouhé cestě z legendárního Aztlanu na Anahuac (viz).

Království smrti (*mictlan*, „místo mrtvých“), kosmická struktura složená z devíti vertikálních vrstev nacházejících se v podzemí. 1) *Apanohuaia* nebo také *Itzcuintlan*, kde protéká hluboká řeka, jejíž mohutný tok musí mrtví překonat na hřbetě psa, 2) *Tepectli Monamictlan*, „místo, kde se srážejí pahorky“, 3) *Iztepetl*, „pahorek nožů“, 4) *Izteecayan*, „místo, kde vane vítr nožů“, 5) *Panicatacoyan*, „tam, kde těla vlají jako zástavy“, 6) *Timiminaloyan*, „kde se střelí z luku“, 7) *Teocoyolcualloya*, „kde se šelmy živí srdci“, 8) *Izmictlan Apochcaloca*, „cesta mlhy, která oslepuje“, 9) *Chicu-*

bamictlan, deváté a nejhlubší „místo pánů smrti“. Po skonání musely lidské bytosti sestupovat těmito místy a zároveň čelit různým nebezpečím. Přitom byla těla zbavena tkáně, až dospěla k osvobození své *tonalli* („duše“). Posmrtné putování každého trvalo čtyři roky, až dosáhl posledního místa věčného odpočinku.

Kramerius Matěj Václav (1753–1808), český spisovatel, novinář a vydavatel, nadšený propagátor josefinských reforem. Je považován za zakladatele českého novinářství a „lidovýchového vzdělávání“. Méně známá je jeho činnost v oblasti popularizace cizokrajné etnografie a cestopisu (*Krátká zpráva o pátém dílu světa*, *Ouplné vypsání Afriky* aj.) V roce 1803 vydal *Historické vypsání, kterak čtvrtý díl světa Amerika, od Kolumbusa vynalezena byla*, kde v úvodu překvapujícím způsobem zformuloval, pochopitelně v dobových termínech, mnohem později obecně přijatou teorii o osídlení Ameriky.

kreolové, termín z koloniální doby označující zámořské obyvatele, jejichž předkové přišli z Evropy. Používal se zejména v Latinské Americe a v některých případech označoval i míšence evropských přistěhovalců s Indiány nebo černochoy. Obvykle se také předpokládalo, že hovoří vlastním jazykem (nářečím), který byl odvozen z některého evropského jazyka.

kulturní hrdina, v řadě mytologií různých oblastí světa – zvíře, člověk, polobůh či bůh, který přináší lidem různé kulturní vymoženosti (oheň, zemědělské plodiny, písmo apod.); někdy je za to ovšem bohy ztrestán (Prométheus).

kuraka, nižší vrstva incké nobility, náčelníci porobných kmenů.

Landa Diego de (1524–1579), španělský františkán, biskup na Yucatánu (*viz*). Přičinil se o zničení takřka všech památek mayského písemnictví, přičemž se však sám zabýval studiem mayského písma a jazyka a ve své kronice *Relación de las cosas de Yucatán* („Zpráva o věcech na Yucatánu“, 1566, tiskem až 1864) zanechal neocenitelný pramen ke studiu historie a etnologie Mayů.

Las Casas Bartolomé de (1474–1566), španělský historik Ameriky, biskup v mexickém Chiapasu. Proslul jako ochránce Indiánů. V obraně domorodců dosáhl dílčích, spíše teoretických úspěchů, jež se projeví ve vydání některých španělských zákonů – v praxi však jen málo dodržovaných. Z jeho ohromného písemného dědictví, které čítá na 75 knižních položek, mají významnou historickou hodnotu také *Historia de las Indias* („Dějiny Indií“) a *Apologética historia sumaria*

de estas Indias Occidentales („Souhrnné obranné dějiny těchto západních Indií“). Autorova svědectví jsou mimořádně důležitá tím, že se řady událostí přímo zúčastnil a mnoho jejich protagonistů (Kolumba, Velázquez, Cortése, Nárvaeze aj.) znal osobně. Největší obžalobu španělských conquistadorů představuje jeho nejproslulejší dílo *Brevíssima relación de la destrucción de Indias* (1552, česky – „O zemích indijských pustošení a vyliďňování zpráva nejstručnější“). Zejména toto jeho dílo, ale i další spisy měly vliv na zrození tzv. *černé legendy*, kterou šířili evropští protestanti, hlavně Nizozemci, a jejímž hlavním úkolem bylo očernit Španělsko v očích ostatního světa.

La Venta, středisko kultury Olméků v letech 800 až 400 př. n. l. v dnešním mexickém státu Tabasco, jehož ústřední část tvořil komplex staveb s pyramidou a gigantické hlavy z čediče.

León-Portilla Miguel (narozen 1926), mexický amerikanista, žák Angela Marii Garibaye Kintany, profesor mexické Národní autonomní univerzity; doctor honoris causa Univerzity Karlovy v Praze. Patří k nejvýznamnějším současným znalcům mexických předkolumbovských etnik, především Nahuů. Zabývá se rovněž působením jezuitských misionářů v Dolní Kalifornii v 16.–18. století. Autor zásadní práce o předkolumbovském myšlení *La filosofía náhuatl estudiada en sus fuentes* („Nahuaská filozofie studovaná na základě svých pramenů“, 1956, česky 2002)), jež se dočkala mnoha vydání nejen ve španělštině, ale prakticky ve všech světových jazycích, včetně ruštiny; v současné době se připravuje český překlad. Další díla: *Siete ensayos sobre la cultura náhuatl* („Sedm esejů o nahuaské kultuře“, 1958, *Los antiguos mexicanos a través de sus crónicas y cantares* („Starí Mexičané ve svých kronikách a zpěvech“, 1961), *Relaciones aztecas, mayas e incas* („Aztécké, mayské a incké relace“, 1964), *Trece poetas del mundo azteca* („Třináct básníků aztéckého světa“, 1967), *Tiempo y realidad en el pensamiento maya* („Čas a skutečnost v myšlení Mayů“, 1968) aj.

Lloque Yupanqui, legendární incký panovník.

Loukotka Čestmír (1895–1966), český amerikanista-lingvista. Těžiště jeho práce spočívalo ve studiu indiánských jazyků, především Jižní Ameriky. Současně jeho zájem patřil dějinám a kultuře původních obyvatel Nového světa. Od roku 1947 čestný člen *Société des Americanistes* v Paříži. Z díla: *Náboženství Indiánů* (Praha 1927), *Indiáni severoameričtí* (Praha 1935), *Vývoj písma* (Praha 1946), *Classification of South American Indian Languages* (Berkeley 1968).

macehualli (v plurálu *macehualtin*), u Aztéků (*viz*) svobodný občan, rolník, příslušník nejpočetnější vrstvy aztécké společnosti.

magický realismus, proud a typ moderní prózy, který je založen na magickém a mytologickém přístupu ke skutečnosti, ovlivněném kulturními tradicemi, zejména lidovou slovesností. Termínu poprvé použil německý výtvarný kritik Franz Roh v publikaci *Postexpresionismus: Magický realismus* (1925) pro výtvarné projevy, jež světelnými efekty dodávaly obrazům iracionální přísvit a vytvářely zvláštní zázračné vize. Původně byl tento pojem synonymem pro protiproud expresionismu *Nová věcnost* (*Neue Sachlichkeit*), který se snažil novým, střízlivě věcným způsobem postihnout krásu, ve Francii byl synonymem pro surrealismus. V pozdější době se označení rozšířilo a obsahuje také další směry moderního malířství, které se při realistickém způsobu malby uchýlovaly k hádankovité a tajuplné obrazové řeči (italská metafyzická malba). Termín magický realismus se přenesl i do Španělska a od poloviny padesátých let 20. století se ho používá pro díla španělské literatury vznikající na území Ameriky a zachycující „zázračné reálno“. Tuto literaturu reprezentuje guatemalský spisovatel Miguel Ángel Asturias (1899–1974), nositel Nobelovy ceny (1967). Považoval se za potomka Mayů, zajímal se o indiánské dějiny a v díle *Guatemalské legendy* (1930), které měly neobyčejný ohlas, umocnil staré mýty magickými a poetickými zvláštnostmi surrealismu. Estetiku „zázračného reálna“ uplatnil v prózách *Království z tohoto světa* (1949), *Ztracené kroky* (1953) a *Barokní koncert* (1974) Kubáncem Alejo Carpentier (1904–1980). Nejvýznamnějším magickým realistou je světoznámý kolumbijský spisovatel Gabriel García Márquez (narozen 1928). V roce 1982 mu byla udělena Nobelova cena „za jeho romány a novely, v nichž rysy fantastické a rysy realistické vytvářejí mnohoznačnou jednotu básnického světa, který zrcadlí život a konflikty kontinentu“. Tohoto uznání se dostalo dílům *Sto roků samoty* (1967), *Podzim patriarchy* (1975), *Kronika ohlášené smrti* (1981); další Márquezův román *Láska v čase cholery* vyšel v roce 1985. K magickému realismu se hlásí i autoři ze zemí či oblastí, kde je bájesloví lidové slovesnosti dodnes živé: gruzínský básník a prozaik Othar Čiladze (narozen 1933), kirgizský prozaik Čingiz Ajtmatov (narozen 1928), lužickosrbský prozaik Jurij Brězan (narozen 1916). Za magický realismus v širokém slova smyslu jsou některými teoretiky pokládána všechna

umělecká díla, kde se střetá sen a skutečnost, smrt a život, takže jeho projevy lze pak shledat například i v prozaických dílech Thomase Manna (1875–1955) *Kouzelný vrch* (1924) a *Doktor Faustus* (1947), ruského spisovatele Michaila Bulgakova (1891–1940) *Mistr a Markétka* (1908–1940), italského spisovatele Itala Calvina (1923–1985) *Rozpůlený vikomt* (1952), *Baron na stromě* (1962), německého prozaika Güntera Grasse (narozen 1929) *Plechový bubínek* (1959) nebo i v *Krakatitu* (1924) Karla Čapka (1890–1938).

Machu Picchu, pevnost a město Inků nad údolím řeky Urubamby, v nadmořské výšce 2 090 m, vzdálené 75 kilometrů od Cuzka (*viz*). Bylo vybudováno za Inky Pachacutiho (*viz*) a Španěly dobyt až v roce 1572.

makulatura, v knihovnictví staré výtisky novin a časopisů, které ztratily aktuálnost a jsou určeny na odpad.

Mama Cuna, matka služebnice boha Slunce u Inků (*viz*).

Mama Quilla, bohyně Měsíce u Inků (*viz*), manželka boha Slunce.

Manco Capac, mytický zakladatel incké dynastie, první Inka, považovaný za syna Slunce a Luny. Spolu se svou sestrou a manželkou Mama Ocllo byl seslán na zemi, aby naučil lidi zemědělství a řemeslům. Údajně kolem roku 1200 založil Cuzco (*viz*). Po něm následovali legendární Inkové Sinchi Roca, Lloque Yupanqui, posléze Mayta Capac, potom Capac Yupanqui, dále Inca Roca, nato Yahuar Huacac, dalším byl vládce s božským jménem Wiracocha Inca, pak přišli dva historičtí panovníci s podobnými jmény Pacachuti Inca Yupanqui (1438–1471) a Tupac Inca Yupanqui (1471–1493), velký reformátor říše Huayna Capac (1493–1525) a jeho syn Huáscar (1525–1532), který podlehl v bratrovražedném boji svému sourozenci Atahualpovi (1532–1533), jenž z vítězství dlouho netěžil, neboť jej z trůnu smetli Španělé.

maniok, kořenové hlízy manioku jedlého (*Manihot esculenta*), prastaré užitkové rostliny z čeledi pryšcovitých, jež pochází z tropických oblastí Ameriky. Čerstvé kořenové hlízy obsahují jedovatý glykosid a enzym, který jej štěpí. K rozkladu dochází při tepelné úpravě. Hlízy se nejčastěji suší a melou na mouku.

Mayapán, městský stát na Yucatánu v Mexiku, založený v 10. století potomky smíšených Tolteků (*viz*) a Mayů (*viz*) a poslední metropole mayské civilizace postklasické doby v letech 1250 až 1450.

Mayové, indiánské etnikum na poloostrově Yucatán (*viz*), v Guatemale, Hondurasu a Belize. Jejich kultura patří spolu s kulturami Aztéků (*viz*) a Inků (*viz*)

k takzvaným vrcholným civilizacím předkolumbovské Ameriky.

mayské kodexy, všechny dochované mayské kodexy – Kodex drážďanský (*viz*), Kodex Grolier (?) (*viz*), Kodex madridský (*viz*), Kodex pařížský (*viz*) – sloužily zjevně jako obřadní knihy kněží. Představují jakousi encyklopedii, zachycující rozmanité stránky života starých Mayů. Jsou dokladem rituálně založeného úsilí o měření času a vypracování kalendáře, jakož i neobvyklých úspěchů v oblasti astronomické geometrie. Nacházíme v nich výčet obřadů, předpovědí spjatých s lokálním hospodářstvím (zemědělství, lov, rybolov, včelařství) a týkajících se všech vrstev obyvatelstva (kněží, vojáci, kupci, řemeslníci, zemědělci) s výjimkou otroků. V tomto smyslu jsou mayské kodexy – na rozdíl od quichéského *Popol Vuhu* (*viz*), v němž snad lze najít určité rysy univerzalizmu – spíše „speciálními“, konkrétními doklady. To může znamenat, že jejich pochopení a výklad (za předpokladu úplné dešifrace) jsou vně kontextu, bez sumy znalostí etnologických a chronografických velice obtížné.

mayské písmo, *viz* hieroglyfické písmo.

mayština, obvykle se míní do dneška živý jazyk yucatánských Mayů; podle Kaufmana (1994) jím v roce 1980 mluvilo více než 600 000 lidí. Mayština dala jméno celé mayské jazykové rodině, komponované přibližně třiceti jazyky, jimiž se mluví v Mexiku, Guatemale a Belize.

Mayta Capac, legendární incký panovník.

Memorial de Sololá, *viz* Cakchiquelské letopisy.

Memorial de Tecpán-Atitlán, *viz* Cakchiquelské letopisy.

Mérida, první španělské město založené na Yucatánu (*viz*) španělským dobyvatelem F. Montejem II. v roce 1542 na troskách mayského střediska Tiha.

Mexico-Tenochtitlán, *viz* Tenochtitlán-Mexico.

Mexikové, *viz* Aztékové.

Mezoamerika, termín aplikovaný v rovině kulturně-geografické na území střední a jižní oblasti Mexika, Guatemalu, Belize a části El Salvadoru, Hondurasu a Nikaraguy. Území je v šedesátých letech například Gordonem Willeyem, René Millonem a Gordonem Eckholmem chápáno jako „difuzní sféra“, v níž důležité události v jedné oblasti nakonec ovlivnily celý kulturní areál a v níž se na základě výskytu artefaktů, ideologií, subsistence, sociálních a politických organizací a charakteru osídlení spatřuje kulturní jednota, jež je pro svou komplexnost a civilizační vyspělost mnohem výraznější než zbývající areály nativní Ameriky. Tento

areál lze považovat z perspektivy etnologické, lingvistické a archeologické za celistvý. – Snad nejdůležitější pro vymezení mezoamerického kulturního areálu jsou dva badatelé. V roce 1943 jej prvně vymezil jako kulturní areál Paul Kirchhof. Svou klasifikaci založil na výčtu elementů sdílených mezoamerickými kulturami v historickém procesu a převzetím těchto prvků kulturami alochtonními příšedšími na území v prehistorickém období, na výskytu a nevýskytu těchto kulturních elementů, jejich difuzi a distribuci uvnitř a vně areálu, jazykové filiaci a utváření kulturních center významných pro oblast. Předpokládá v devadesátých letech koncepci Mezoameriky soustředil se Erick R. Wolf na návaznost interpretací badatelů různých teoretických přístupů zkoumajících tuto oblast, již nelze oddělit od těch, centrovaných na jiné kultury světa, kde se podobné či totožné kulturní elementy objevují. Náznačuje polemiky vedené k sociálním a politickým organizacím na pozadí obecně kulturních a historických souvislostí. – Fenomém mezoamerického lingvistického areálu je formován důsledky difuze strukturálních rysů přesahujících hranice jazyka a podílejících se na strukturách dalších jazyků, příbuzných i nepříbuzných nebo náležejících k jazykovým skupinám uvnitř rodiny, v geograficky souvislém areálu. Kromě velkých jazykových rodin – otomagueská, mayská a jižní větev jazyků yuto-aztéckých – nalezneme v Mezoamerice i jazykovou rodinu mixe-zoque, totonackou a izoláty jako huave, tarasco, cuitlatec. Přítomnost společných jazykových rysů je možno najít – koexistují v gramatice, lexikálních, fonetických a fonologických inventářích jazyků Mezoameriky sahajících až do oblasti severní části jižní větve yuto-aztéckých jazyků. Rysy nejobvyklejší v gramatické oblasti jsou: nominální posese, nacházející se u mayských, mixteckých a otomangueských jazyků, u izolátů tarasco, huave, cuitlatec a na severu u yuto-aztéckého jazyka cora; vigesimální číselné systémy, rys výrazný u mayských, mixteckých, otomangueských jazyků a u všech izolátů, kde se také vyskytuje nezaměnitelné přivlastňování části těla a příbuzenských termínů; základní uspořádání větné konstrukce lze vidět na modelu „sloveso – předmět – podmět“ u mnoha mayských a některých otomangueských jazyků, yuto-aztécké jazyky disponují řazením spíše „podmět – předmět – sloveso“. Z oblasti fonologie je snad nejrozšířenějším rysem vokální harmonie. Vidíme jej u mayských i některých otomangueských jazyků; u izolátů, a přítomnost středního vokálu (i) nebo (e) u mixteckých, některých

mayských a otomangueských jazyků, u izolátů huave, cuitlatec a tarasco. – Z archeologického pohledu lze Mezoameriku rozdělit do pěti subareálů. Mayský, charakteristický pro svou homogenní kulturu vyznačující se výskytem rysů jednoho etnika jedné jazykové rodiny – mayské, jehož koncept kalendáře, počítání, hieroglyfického písma převzatého od Olméků (*viz*) rozvinuli a zdokonalili, obřadní centra s monumentálními stavbami, stěly s tesanými hieroglyfy a ikonami. Na základě charakteristických odchylek kulturních, uměleckých a architektonických nalezených v jednotlivých archeologických zónách lze mayský subareál rozdělit na tři části – jižní, centrální a severní. Oaxacským subareálem se rozumí region pokrývající území dnešního státu Oaxaca, je charakteristický počtem izolovaných etnických skupin, jež dosáhly vysokého kulturního vývoje; dokladem mohou být Zapotékové (*viz*), Mixtékové (*viz*). Zde se vlivem ostatních mezoamerických kultur vyvíjeli architektonické a stylistické rysy charakteristické pro tento region. Objevují se zlatnické práce společně s výpravnou keramikou, šperky ze zlata, stříbra, křišťálu a nefritu mimořádného vzhledu, nevyskytující se v jiném areálu Mezoameriky. Dalším jsou mixtécké kodexy s bohatou polychromií. Oblast s první mezoamerickou vysokou civilizací, nazývanou olmécká, kulturou, charakteristickou vytvořením prvního politického celku se stabilizovanou stratifikovanou společností, jež je obvykle pokládána za matricovou kulturu ovlivňující ve sféře sociální, materiální a duchovní kultury celou Mezoameriku, je subareál Pobřeží Mexického zálivu. Dalším je altiplán, jehož obyvatelé po sobě zanechali zbytky obřadních center, podobně jako v mayském subareálu, ale odlišné svou architekturou; kultury tohoto subareálu se rozvinuly až do politického celku Aztécké říše, jež vrcholila v postklasickém období. Podle ní z výčtu je snad díky kombinaci izolovaných národů jako byli například Tarascové (*viz*), s národy náležejícími ke kulturám soustředěným na altiplánu, nekomplikovanější subareál z celé Mezoameriky nazývaný Západ Mexika. Obyvatelé znali a užívali metalurgii, která se sem dostala díky kontaktům s Jižní Amerikou. Charakteristické je i sochařství a monumenty mající rysy olméckého vlivu.

míčové hřiště, hřiště, na němž se provozovala míčová hra zvaná u Aztéků *tlachtli* (*viz*). Na jejím základě vznikla dnešní moderní košíková. Aztécká *tlachtli* však nebyla jen druhem zábavy, nýbrž i rituálem na počest božstev plodnosti a úrody.

migrace, změna sídelního teritoria (častý jev v předkolumbovské Střední Americe); podstatné jsou otázky, zda migrace byla vědomá a záměrná, zda nové teritorium bylo již osídleno jinou populací, do jaké míry probíhala migrace násilně aj.

Mixtékové, předkolumbovské etnikum z území dnešního mexického státu Oaxaca. V 11. století pronikli ze severu do oblasti Zapotéků (*viz*), obsadili Monte Albán (*viz*) a Mitlu. Vynikli jako zruční keramici, šperkaři a tvůrci nádherných malovaných kodexů s piktogramy. Podlehli Aztékům (*viz*), pro něž vyráběli umělecké předměty. V současnosti indiánské etnikum obývající střední Mexiko v počtu asi 250 000 osob.

Moctezuma I. zvaný *Ilhuicamin*, „Nebeský lučištník“ (1440–1469), aztécký panovník.

Moctezuma II. Xocoyotzin čili „Mladší syn“ (1503 až 1520), aztécký panovník.

močická kultura (též mochická kultura), předincká kultura na severním pobřeží Peru v 1. až 7. století, původně v údolí Moche a Chicama. Močikové vybudovali raný státní útvar klasické doby Peru, který prosperoval zejména díky vyspělému zemědělství spjatému s umělým zavlažováním. Tkali oděv z vlny a bavlny, rozvinuli metalurgii mědi, stříbra a zlata. Města nestavěli, ale budovali ceremoniální stavby, mezi nimiž vynikají dvě chrámové pyramidy Slunce a Měsíce z nepálených cihel. Prosluli zejména jako tvůrci antropomorfní keramiky s tématy z náboženského i běžného života, včetně sexuálního.

mochická kultura, *viz* močická kultura.

Monte Albán, správní, náboženské a kulturní středisko, budované od roku 700 př. n. l. na vrcholu hory předky Zapotéků (*viz*) v mexickém státě Oaxaca. Z počátečního období pocházejí mohyly, reliéfy v olméckém stylu a nejstarší kalendářní reliéfy v Mezoamerice (*viz*). Do roku 900 vyrostl komplex kamenných chrámových pyramid, plošin, dvorců, na úbočí byla malá obydlí a hrobky s freskami a keramickými nádobami v podobě božstev. Po opuštění Zapotéky byl využíván Mixtéky (*viz*) jako pohřebiště.

Morley Sylvanus Griswold (1878–1948), americký romanista a mayolog. Pracoval dlouhou dobu na objevování mayských památek v pralesích Guatemaly a Mexika a při vykopávkách a restauraci ruin Chichén Itzá (*viz*) jako pověřenec Carnegieova ústavu ve Washingtonu. V roce 1916 objevil v severní Guatemale město Uaxactún. Své poznatky uložil především v díle *The Ancient Maya* („Staří Mayové“, 3. vydání 1956, česky 1977).

nahua, jazyková skupina, k níž se počítají jazyky Aztéků (*viz*), Chalků, Tepaneků (*viz*) ze středního Mexika a jazyky kmenů Sigua, Nikarao, Bagace aj. z Hondurasu a Nikaraguy.

náhuatl, mexický indiánský jazyk patřící do yuto-aztécké jazykové rodiny. Jeho rozšíření po celé mexické náhorní plošině (Ánahuac, *viz*) a v horách, které ji obklopují, odpovídá rozloze předkolumbovského aztéckého impéria. Podle statistických údajů z roku 1980 hovořilo náhuatlem ještě 1 229 343 obyvatel Mexika; z tohoto počtu bylo 286 443 monolingvních.

nazcaská kultura, předincká kultura na jižním pobřeží Peru v 1.–8. století; vynikala zvláště v tkalcovství a v keramice, tvarově velice rozmanité a pestře polychromně zdobené, avšak především proslula vytvářením obrovitých obrazců na planině El Ingenio.

Nezahualcōyotl (žil v letech 1402–1472), „Postící se kojot“ (kojot je mexický dravec podobný psu či šakalovi), vladař aztéckého města Texcoca, básník na trůně, vítěz nad Tepaneky (*viz*). Byl jedním z tvůrců smlouvy o přátelství a spolupráci mezi městskými státy Tenochtitlán (*viz*), Texcoco (*viz*) a Tlacopan (*viz*), která umožnila aztéckou expanzi do celého centrálního Mexika. Autor meditativní lyriky, dochovalo se asi třicet jeho básní, psaných v jazyce náhuatl (*viz*), v nichž se zabýval nestálostí lidského bytí a věčností krásy. Město Texcoco proměnil v kvetoucí středisko umění a kultury.

Nový svět (latinsky *Mundus Novus*, řidčeji *Novus Orbis*), označení amerického dvojkontinentu (včetně karibské ostrovní oblasti), jež se rozšířilo od počátku 16. století především po sérii latinských vydání proslulého dopisu Ameriga Vespucciho (*Mundus Novus*). V tomto období evropští geografové a kartografové předpokládali, že se Vespucci a Kolumbus pohybují v naprosto rozdílných zeměpisných oblastech – Kolumbus při březích Asie a Vespucci na nově objeveném kontinentě. Kolumbus (*viz*) v tomto omylu setrval až do své smrti v roce 1506. Stručná geneze pojmenování čtvrtého kontinentu je tedy následující: *Západní Indie – Nový svět – Amerika* (podle Ameriga Vespucciho). Termín *Západní Indie* se dodnes užívá především v literatuře (*Západoindická literatura*) k označení nehispanšské části karibské oblasti.

obsidián, sklovitý kámen sopečného původu. Nejčastěji má černou, ale také zelenou či hnědočervenou barvu. Je velice tvrdý, ale křehký. V předkolumbovské Mezoamerice (*viz*) se používal k výrobě nástrojů a zbraní. Obrazné vyjádření, které se často objevuje

v nahuaských slovesných textech – *smrt obsidiánovým ostřím* – znamenalo smrt ve válce.

Ollantay, drama dlouho považované za ryzi incké dílo; ve skutečnosti jeho písemná podoba vznikla někdy ve druhé polovině 18. století, v době příprav velkého protišpanělského povstání Kečuů (*viz*); drama mělo přispět k posílení národní hrdosti. Autorem písemného textu je pravděpodobně Antonio Valdéz z Tinty (*viz*). Je velmi pravděpodobné, že autor použil ústně tradovanou skladbu, která mohla vzniknout v 17. století nebo na počátku 18. století.

Ollantay a Cusi Coyllur, protagonisté dramatu z kečujské kulturní oblasti (*viz* Ollantay). Ollantay, jeden z vojevůdců Inky Pachacuteka a guvernér provincie Antisuyu, požádá o ruku Inkovy dcery princezny Cusi Coyllur (Jitřenka), krátce předtím, než podnikne nové válečné tažení. Panovník (Inka) odmítne jeho prosbu, neboť Ollantay není – podle inckých měřítek – dostatečně urozený. Zklamaný vojevůdce se uchyluje do hor, do pevnosti Ollantaytampu. Princezna, která se už předtím stala jeho milenkou, je uvězněna a za Ollantayem se z Inkova příkazu vydávají jeho válečníci v čele s nejvyšším vojevůdcem Rumiñavim. Tomu se podaří vzbouřence porazit (ač při prvním pokusu byl neúspěšný) a Ollantaye odvádí jako zajatce do Cuzka. Krátce předtím však Inka umírá a na trůn nastupuje jeho syn Yupanqui, který vezme milence na milost, Ollantaye ustanoví svým zástupcem – regentem říše, a dovoluje oběma zamilovaným začít šťastný život.

Olmécká říše, *viz* Olmékové.

Olmékové, skupina indiánských kmenů, tvůrci rané předkolumbovské kultury a civilizace v období 1200 př. n. l. až 300 n. l.; v mnohém formativní pro další vývoj středoamerických kultur. Olmékové jsou zakladateli prvotních městských center, monumentální architektury a sochařství („tvůrci obřích hlav“ z kamene aj.) a dalších civilizačních vymožeností. Jejich civilizace začala vzkvétat od roku 1200 př. n. l. na převážně rovinatém území dnešních mexických států Veracruz a Tabasco na jižním pobřeží Mexického zálivu (na ploše zhruba 18 000 čtverečních kilometrů) a zahrnovala kolem 350 000 obyvatel; její název *olmécká* je odvozen od označení *Olmeca*, „Obyvatelé země kaučuku“. Hlavní epocha rozkvětu říše Olméků spadá do období 1200 až 500 let př. n. l., a to především ve střediscích La Venta (*viz*), Tres Zapotes (*viz*) a San Lorenzo. V průběhu 1. tisíciletí př. n. l. rozšířili Olmékové svůj mocenský a kulturní vliv jihovýchodním směrem na pozdější území Mayů (*viz*) a na západ do budoucích držav Zapotéků

(viz). Jejich vliv zasahoval přes centrální Mexiko až do oblastí, které od prvních století našeho letopočtu ovládali ambiciózní budovatelé architektonických center Teotihuacánu a El Tajínu. Zánik olmécké kultury je nejasný. Jisté je pouze to, že na jejich troskách vzniká celá řada dalších civilizací, jejichž jádro se kolem roku 400 př. n. l. soustřeďuje (hlavně po zničení Cuicuilka vyvřelou lávou ze sopky Xitle) do oblasti, které zhruba od roku 350 n. l. do roku 650 n. l. dominovalo nejvýznamnější kulturní středisko předkolumbovského altiplana – *Teotihuacán* (viz). Olmékové tak vytvořili jakýsi „tyglík“, v němž se vytavily pozdější obdivuhodné civilizace předkolumbovské Střední Ameriky. Během 16. století potomky Olméků vyhladili Španělé.

Omecihuatl, ženská část duálního božstva *Ometeotl*, božstva duality, a protipól *Ometecuhtliho*, s nímž tvoří božskou stvořitelenskou dvojici. Představuje *božskou dělohu*, která umožňuje zrození, růst a rozkvět. Jejimi symboly jsou země a had, ale také šaty z hvězd. Jeden z mýtů popisuje, jak tato bohyně z *Omeyocanu*, místa duality, vrhla na zemi *tecpatl* („křemen“), z něhož vyskočili *Tzetzontleotl* („čtyři sta nebo bezpočet bohů“). To naznačuje, že *Omecihuatl* stojí na počátku rozmnožování se bohů a lidských bytostí.

Opeřený had, viz *Gugumat* a *Quetzalcoátl*.

Orlové a Jaguáři, elitní oddíly aztéckého vojska. Vojáci, kteří k nim patřili, si připisovali vlastnosti orlů a jaguárů a zdobili se jejich kůží a peřím.

Pachacuti (1437–1471), Pachacuti Inka Yupanqui, devátý v posloupnosti inckých vládců; chopil se moci palácovým převratem, při němž svrhl bratra Urcona. Proslulý válečník a dobyvatel středního a severního Peru.

Pacamá, dnes *Zacualpa*.

Palenque, významné mayské středisko ležící na území dnešního mexického státu Chiapas. Název je španělský, pravé jméno neznáme. Bylo budováno od 3. století, největšího rozkvětu dosáhlo v 7. století, kdy byly četné chrámové stavby opatřeny vynikajícími basreliéfy. V pyramidě pod Chrámem nápisů byla hrobka se sarkofágem vládce Pacala (615–683) – takové využití pyramidy je v Americe ojedinělé.

Panna Slunce, viz *accla cuna*.

Pantitlán („Místo mezi zástavami“), část laguny Tenochtitlánu (viz), do níž byly vrhány jako oběti děti-albíni nebo děti s jinými tělesnými zvláštnostmi či patologickými deformacemi, jež byly nazývány *nevinná těla*; rovněž to bylo místo, kam se oběťovaly i různé předměty. Bylo vymezeno dřevěnými kůly s praporci, odtud odvozen název.

Pánuco, řeka, ale také předkolumbovská provincie v Mexiku.

papaya, *Carica* – rod dvouděložných rostlin z čeledi papájovitých; vyskytuje se asi ve čtyřiceti druzích rostoucích v Mexiku a Guatemale. Nejvýznamnější je papája obecná (*Carica papaja* – tzv. melounovitý strom) – až 8 metrů vysoká, stromovitě vyhlížející bylina. Pěstuje se pro velké žluté nebo oranžové plody ve tvaru melounů (o hmotnosti až 10 kg).

piktografický rukopis, jednoduchá forma piktografického čili obrázkového písma. Znaky znázorňují sdělení obrazem: piktogram schematicky označující kopec a nad ním lidské chodidlo je vyjádřením cesty přes hory; slunce zpola zakryté horou – ráno, ale také večer. V Americe používali piktografického písma jako první Toltékové (viz), po nich Aztékové (viz) a Mixtékové (viz).

Piltzintecuhtli („Pán dítě“), syn *Oxomoco* a *Cipactonal* – první lidské dvojice. Je ztotožňován s mladým Sluncem a považován za Ochránce dětí. Bohové mu dali za manželku ženu stvořenou z vlasů *Xochiquetzal*. Je tvůrcem luku a šípů a božstvem bouří.

Pizarro Francisco (1471/1475–1541), španělský conquistador; dobyvatel říše Inků (viz) v letech 1532 až 1536.

pochteca, v aztécké společnosti privilegovaná vrstva obchodníků, jejíž členové cestovali po celém Mexiku a místní produkty směňovali za cizí zboží. Měli vlastní božstvo a zřejmě žili i ve zvláštní čtvrti. Z Ánahuaku (viz) přinášeli obsidián, látky a provazy, jež v horkém pásmu směňovali za mušle, peří tropických ptáků, jadeit, kakao a jiné zboží. Časem se stali důležitým činitelem politickým a mocenským – jako vyzvědači ve městech, jež později Aztékové dobývali, a jako informátoři o výši poplatků, které bylo možno vymáhat. V ekonomické a politické činnosti těchto kupců lze najít celou řadu ryze moderních rysů.

Popocatepetl, činná sopka ve střední části Mexika (5 542 m n. m.) Hloubka kráteru 200 m, na vrcholu ledovec, sněžná čára ve výšce 4 300 m. Poslední výbuch v roce 2000 (předtím roku 1932).

Popol Vuh, posvátná kniha mayských Quicheů, považovaná za vrcholné epické dílo nativní Ameriky. *Popol Vuh*, sepsaný se vši pravděpodobností quichécky kolem poloviny 16. století, je zapsán dobovou kastilskou ortografikou. Podle různých editorů bývá různě členěn. Základní kritická edice rozvrhuje látku do čtyř částí (stvoření), komponovaných do 47 kapitol; obvykle 1) stvoření světa a pokusy o stvoření lidí,

zničení nepodařeného lidstva a nepravých božstev; 2) o vítězství světla nad tmou a činech božských reků v Xibalbě (říše mrtvých, smrti); 3) doba předků, čekání na světlo a putování z pravlasti; 4) líčení etnogeneze Quicheů a podrobení ostatních kmenů. Motivicky lze v díle najít tři časově oddělitelné vrstvy: mezoamerickou (motiv stvoření lidí z kukuřice), quichésko-toltéckou (cyklus o bratrech dvojčatech) a vlastní vrstvu maysko-quichéskou (prvky etnické historie). *Popol Vuh*, často nazývaný Guatemalskou biblí, podle některých autorů anticipuje *lo real maravilloso* (reálné zázračno) moderní iberoamerické literatury (viz magický realismus). Často je uváděn výklad R. Girarda (1960), podle něhož je *Popol Vuh* – kniha bytostně ezoterická – symfonií času, v němž se odehrává vznik a vývoj světa chápaný katastroficky. Základní tematické bloky nejsou v čase posloupné, nýbrž paralelní: každý z nich je vlastně rozdělen do čtyř kosmogonických epoch. Na rozdíl od autentického písemnictví mayských kodexů a patrně předhispánských aztéckých kodexů skupiny Borgia (viz kodex) je *Popol Vuh* dílem sice *latinizovaným*, ale ve srovnání s jinými analogicky zprostředkovanými památkami nativní Ameriky je tematicky i konstrukčně dílem vrcholným. Je prokazatelně zakotven v předkolumbovské tradici. Na počátku 18. století jej objevil dominikánský misionář F. Ximénez, který pořídil opis quichéského textu a přeložil jej do španělštiny. Tento překlad vydal poprvé K. Scherzer (1857), jeho quichéskou předlohu publikoval o čtyři roky později Basseur de Bourbourg (1861). Nejlepší kritické vydání založené na dostupné dokumentaci (zvláště tzv. rukopis z Chichicastenanga) pořídil M. S. Edmonson.

prehistorie, období lidské minulosti osvětlené pouze archeologickými (hmotnými) prameny; z globálního hlediska začíná zhruba před 3 miliony let ve východní a jižní Africe a končí objevem písma před více než 5 tisíci lety na Předním východě a v Egyptě (v jiných oblastech naší planety počíná a končí později).

pulque, zkvašená míza z mexické agáve magney, představující mléčně zabarvený lehce alkoholický nápoj, který vyráběli již Aztékové (viz) v předkolumbovském období pod názvem *octli*. Destilací vzniká proslulá mexická pálenka *tequila*, popřípadě *mezcal*.

Qaholom, Q'aholom (eventuálně s malým písmem – qahalom), bůh či spíše duální božstvo Alom a Qaholom, figurující z preambule k *Popol Vuhu* (viz), znamená v klasické quichéštině „bůh otec“ či „ploditel synů“; souvisí s výrazy jako *q'ahol*, „syn“, *q'aholanik*,

„plodit syny“, *q'aholah*, „plodit“. Protagonista Borgesovy povídky *Boží nápis* (viz oddíl: 6.1. Jorge Luis Borges: *Boží nápis*) Tzinacán je mágem Qaholomovy pyramidy. Ač pro jeho pojmenování zvolil Borges (viz) aztécké jméno „tzinacán“, značící „netopýr“, je historicky vzato zajímavé, že „Tzinacán“, totiž Ahpotzotzil („netopýří král“ či „strážce netopýří rohože“) byl cakchiquelským panovníkem v Iximché a zmiňuje se o něm dokonce i *Popol Vuh*, jehož vizionářské obrazy se tak trochu vznášejí nad Borgesovou povídkou. Zdá se však, že bezprostředním zdrojem k pojmenování Borgesova protagonisty, je tato poznámka Adriána Recinose, jednoho ze znalců a překladatelů *Popol Vuhu*: „Ahpotzotzil a Ahpoxahil byla jména cakchiquelského panovníka a jeho dědice. Španělé dali prvnímu z nich, jenž vládl v roce 1524, jméno ‚Sinacán‘ z aztéckého tzinacán, jenž značí ‚netopýra‘.“

qhaswa, veselý tanec doprovázený hudbou na typické hudební nástroje Inků, především zvláštní flétny a bubínky. Námětová paleta byla velmi různorodá.

qwayllu, nazývaný také *wakra-puku*, hudební nástroj vyrobený z býčího rohu.

Queché Achí, válečník z quichéského rodu Cavek.

quechua (kečua), nejznámější indiánský jazyk, rozšířený v andské oblasti, etnicky je spjat s Inky (viz); v 70. letech 20. století došlo v Peru k neúspěšnému pokusu o jeho oficiální přijetí.

Quechua, viz Kečuové.

quetzal chocholátý (z náhuatlu, latinsky *Pharomachrus moccino*), vzácný pták žijící v lesích Mexika a Guatemaly. Jeho ocasní měňavě zelená pera byla nejen symbolem moci a bohatství (Aztékové, Mayové), ale zčásti také platidlem. Odchytávání byli pouze samečkové a po vytržení ocasních per opět pouštění na svobodu. Zabití quetzala se trestalo smrtí.

Quetzalcóatl (v náhuatlu „Opeřený had“), jeden ze *čtveřice nejvyšších nahuaských bohů*: Huitzilopochtli (viz), Quetzalcóatl, Tezcatlipoca (viz), Tláloc (viz). Bůh-kulturní hrdina, který přinesl lidem kukuřici, písmo a jiné vymoženosti. Symbol jednoty prostoru, vody a času. Had (*cóatl*) ztělesňoval vodu a čas a pták (*quetzal*) symbolizoval vzduch a nebe. Pravděpodobně zbožněný toltécký vládce *Ce-Acatl-Topiltzin* (viz). Mýty o něm jsou rozptýleny v řadě pramenů: bůh poznání a sebeobětování někdy ztotožňovaný s Jitřenkou, bůh stvořitel, učitel umění a dárce kukuřice. Motiv Opeřeného hada se objevoval už v Teotihuacánu (viz), i když není zcela jednoznačně zjištěno, zda už tehdy byl Quetzalcóatl uctíván jako bůh. V četných

a rozmanitých mýtech o Opeřeném hadu vystupuje Quetzalcóatl jednak jako bůh, kmenové božstvo Toltéků (*viz*), jednak jako kulturní hrdina, toltécký reformátor, ztotožňovaný někdy s veleknězem a vládcem Tuly (*viz*) Ce-Acatl Topiltzinem, který poté, co byl Tezcatlipokou (symbolizujícím nové nájezdníky ze severu) sveden k tělesnému hříchu, Tulu opouští. Podle některých podání odešel se svými přívrženci na pobřeží, kde se upálil, jeho popel vstoupil na nebesa a proměnil se ve Venuši-Jitřenku. Podle jině, rozšířenější verze odešel za moře na východě (podle některých podání na Yucatán, *viz*) se slibem, že se vrátí. Tato verze vysvětluje, proč mexičtí Indiáni tak přátelsky zprvu přijali španělské dobyvatele – považovali je za družinu svého vracejícího se boha. Kult boha Quetzalcóatla, jemuž se podle tradice obětovali pouze motýli, byl vždy v určitém protikladu ke kultu lidské oběti. Obecně však byl Quetzalcóatl symbolem sebeobětování, vyšší formy oběti. Nepřátelství Quetzalcóatla a Tezcatlipoky zase symbolizuje střetnutí Toltéků, navazujících na tradice Teotihuacánu, s chichimeckými kmeny, jež přišly do Tuly v 11. a 12. století.

Quiché, jeden z mayských kmenů obývajících kdysi vnitrozemí Guatemaly. Zároveň tento výraz označuje jazyk, jímž příslušníci tohoto etnika hovořili, a někdy i hlavní město quichéské říše.

Quilaztli, bohyně čarodějka, jedno ze vtělení *Cihuacoatl* nebo *Coatlicue* (*viz*). Nese na zádech kolébku a podle potřeby se dokáže měnit ve zvířata nebo v hybridní bytosti: žena-had, žena-orel. Její kult je úzce spojen s válkou.

quipu (z kečujského „uzel“), incká a snad již mochická mnemotechnická pomůcka označování počtů pomocí různě barevných a rozdílně vázaných uzlíků. Tento systém pozičního zachycení čísel umožňoval inckým úředníkům zvaným *quipucamayoc* zaznamenávat velké množství statistických údajů, hlavně daní a různých poplatků odváděných státu. V minulosti bylo quipu mylně označováno jako písmo.

Quisquis, *viz* Chalcuchima.

Quito, druhé nejvýznamnější středisko Incké říše (*viz*), dnes hlavní město Ekvádoru, ležící v nadmořské výšce 2 850 metrů.

Rabinal Achí („Rabinalský válečník“), jedna ze dvou divadelních her, které se dochovaly z písemnictví předkolumbovské Ameriky. Její obsah tvoří střetnutí Rabinala Achí a Queché Achí. Rabinal Achí zvítězí a přivede poraženého protivníka před svého otce. Ten nejdříve prokazuje zajatci různé pocty a pak jej

dá před očima diváků obětovat. Po symbolické smrti Queché Achí následuje tanec všech herců na jevišti, který uzavírá celý děj. Brasseur de Bourbourg rozdělil drama do čtyř výstupů, Georg Raynaud do dvou. Přidržíme se Bourbourgova dělení, které nám připadá z dějového i formálního hlediska logičtější.

Rumiňavi, 1. *viz* Chalcuchima, 2. Kamenné oko, postava z kečujského dramatu *Apu Ollantay* (*viz*).

Sacsahuamán, incká pevnost ve vzdálenosti asi půl kilometru od hlavního náměstí Cuzka (*viz* Cuzco), postavená v 15. století z obrovitých mnohoúhelných bloků, bez užití pojiva.

Sahagún Bernardino de (1500–1590), původním příjmením Ribeira, františkánský mnich, španělsko-mexický náboženský spisovatel a sběratel mexické indiánské slovesnosti. Od roku 1529 působil na Colegio Santa Cruz v Mexiku. Jeho rozsáhlá literární tvorba se buď nedochovala, nebo zůstala nevydána. Dal podnět ke vzniku nejvýznamnějšího pramene k dějinám a kultuře nahuaských etnik, především Aztéků, kterým je *Historia de las cosas del reino de Nueva España* („Obecná historie věcí království Nového Španělska“). Práce na tomto velkolepém projektu trvala několik desítek let a dodnes se zachovaly tři rukopisné verze. Jeho dílo bylo na několik století zapomenuto, až ho Kingsborough (*viz*) zařadil do 6. svazku svých *Mexických starožitností*. Česky je zastoupeno ve výběrech *Sláva a pád Tenochtitlánu* (1969, editor a překladatel Ivan Slavík) a *Zlato v rouše smrti* (1990, editor a překladatel Oldřich Kašpar).

sémaziografický, systém nezávislý na jazyku. V nativní Americe mohou být dokladem zejména piktografické kodexy: nahuaské a mixtécké; případně andské písmo (*viz*).

Sinchi Roca, legendární incký panovník.

Sluneční panna, *viz* accla cuna.

Soustelle Jacques (1912–1990), francouzský amerikanista, jeden z nejvýznamnějších znalců předkolumbovského Mexika 20. století. Od roku 1937 vedl s Paulem Rivetem Musée de l'Homme v Paříži, vyučoval na vysokých školách. Z díla: *La vie quotidienne des Aztèques a la veille de la conquête espagnole* („Každodenní život Aztéků v předvečer španělské conquisty“, 1955), *Les Quatre Soleils. Souvenirs et reflexions d'un ethnologue au Mexique* („Čtvero Sluncí. Mexické vzpomínky a úvahy jednoho etnologa“, 1967), *Les Aztèques* („Aztékové“, 1970).

stéla, monolitický monument, vztyčený užší stranou, obvykle opatřený reliéfem znázorňujícím božstva, historické osobnosti a obsahujícím různé glyfy (*viz*).

Nejstarší dosud známé stély v nativní Americe byly postaveny Olméky (*viz*) v San Lorenzu, Tenochtitlánu (*viz*) a v La Ventě (*viz*), a to od posledního století ve druhém tisíciletí př. n. l. V mayském kulturním areálu se obyčej vztyčování stél objevuje nejprve v Tikalu (*viz*) (stéla 29 v Tikalu pochází z roku 292 n. l.). Od 8. století se stává vztyčování stél v souvislosti s oslavou konce katunu (*viz*), „dvacetiletí“, téměř běžnou záležitostí.

šaman, jedinec plnící u některých etnik funkce *kouzelníka, léčitele, kněze* apod. Víra ve schopnosti šamana je založena na složitém komplexu představ o těsném vztahu světa lidí a světa duchů, o magickém nadání šamana s duchy komunikovat a být prostředníkem mezi nimi a lidmi. Kolébkou šamanismu je Sibiř, ale existoval (a ještě existuje) jak u Inuitů (Eskymáků), Indiánů, tak i u některých asijských etnik a jinde.

Šolc Václav (1919–1995), český etnograf-amerikanista a muzeolog. Zabýval se indiánskými kulturami obou amerických subkontinentů. Hlavním předmětem jeho vědecko-výzkumné činnosti byly nativní kultury především Aymarů (*viz*) a Mapučů v Bolívii a Chile, jimž věnoval několikaměsíční terénní výzkumy i publikační činnost. Z díla: *Indiáni na jezeře Titicaca* (Praha 1966), *Los Aymaras de las Islas del Titicaca* („Aymarové na ostrovech jezera Titicaca“, México 1969), *Chiriqui Culture* (Praha 1970), *Tíwanaku – klenot And* (Praha 1986), *Sny a zlato Indiánů. Indiánské báje a pověsti* (Praha 1989) ad.

Tahuantinsuyu, „Země čtyř částí“, oficiální název Incké říše (*viz*).

taki, píseň (od slova *tákiy*, „zpívat“). Veršovaný slovesný útvar, který byl doprovázen hudbou. Vyjadřoval různé pocity a škála jeho námětů byla nepřeborná.

Tam Gam Carchag (*Skvoucí smaragd*), rabínská princezna, manželka Rabinala Achí (*viz*).

Tamoanchán, západní část aztéckého univerza odpovídající Mléčné dráze a osídlená ženskými božstvy; na východě byl ráj boha Tláloca *Tlalocan*, na severu podsvětí *Mictlan* s aztéckým Plutonem *Mictlantecuhtlim* a na jihu *země kaktusů*. Tamoanchán byl vnímán jako země vánku, jemných deštíků a mlhy. Mezi jeho obyvatele patřila bohyně lásky *Xochiquetzal*, která ochraňovala *xochitlicacan*, „kvetoucí strom života“, jehož květy přinášely šťastnou a věrnou lásku každému, kdo se jich dotkl. Zde se také nacházel *Chichihuacuauhco*, „mateřský (kojný) strom“, z něhož sály (kojily se) duše před narozením a do něhož se vracely děti, které zemřely předčasně, aby se znovu po čtyřech letech narodily.

Taraskové, předkolumbovské indiánské etnikum obývající dnešní mexický stát Michoacán.

tecuhli, v náhuatlu (*viz*) „pán“, příslušník aztécké nobility.

Tehuacán, předkolumbovské město na Mexické náhorní plošině ve státě Puebla. V této oblasti v Tehuacánském údolí je doložen kontinuální vývoj od lovu a sběračství k zemědělství snad již v 7. tisíciletí př. n. l.

telpochcalli, druhá ze systému aztéckých škol určená řadovým příslušníkům společnosti.

Tenochkové, *viz* Aztékové, Mexikové.

Tenochtitlán-Mexico, hlavní město Aztécké říše se nazývalo Tenochtitlán (*viz*), tj. „Mezi kamennými kaktusy“ nebo také „Místo, kde vládnou Tenochkové“. Tenochkové byl jiný název pro Aztéky a je odvozen od jména legendárního náčelníka (Tenoch). Azték (Aztecatl) znamenalo původně obyvatel ostrova Aztlanu, legendární kolébký Aztéků. Tenochtitlán byl založen v roce 1325 na bahnitěm ostrůvku jezera Texcoco. Později město dostalo název i *Mexico*, podle jména legendárního náčelníka *Me-sitliho* („Agávový králík“). V nejširším slova smyslu označuje výraz *Mexico-Tenochtitlán* Aztéckou říši jako celek. Ta však nikdy nebyla jednotným útvarem, nýbrž konglomerátem různých oblastí se silnými odstředivými tendencemi. K říši patřila velká území porobených etnik se samostatnými kulturami a víceméně dlouhým předaztéckým vývojem pod vlastními dynastiemi – jako byli Zapotékové (*viz*), Mixtékové (*viz*), Totonakové (*viz*) –, kde aztécký živel představovaly jen skupinky mexických imigrantů a většinou pouze vojenské posádky. Ale i v samém středu říše, na mexickém Altiplanu (*viz*), ještě přetrvávaly zbytky starých předaztéckých etnik, jako byli Otomíové apod. Všech těchto spleťtých etnických a kulturních problémů, dokázal mistrně využít Hernán Cortés (*viz*) již při svém prvním tažení.

Teotihuacán, aztécky „Místo bohů“, středisko významné předtoltécké a předaztécké (přednahuaské) civilizace, jedno z největších předkolumbovských center, rozkládající se asi 30 kilometrů severovýchodně od dnešního hlavního mexického města Ciudad de México. Byl osídlen již od roku 1500 př. n. l., největší rozvoj nastal v období 200 až 600 n. l., kdy se stal mocenským hegemonek středního Mexika a ovlivňoval rozsáhlé oblasti Střední Ameriky včetně mayské civilizace. Oplýval mohutnými ceremoniálními stavbami a obývalo jej až 200 tisíc obyvatel. Byl zničen v 8. století požárem. Teotihuacánskou tradici rozvíjeli Toltékové (*viz*) a navázali na ni Aztékové (*viz*), kteří věřili, že město, je-

hož trosky je udivovaly svou velkolepostí, vybudovali ti, kteří žili ještě před Toltéky čili *quiname*, „obří“.

Tepanekové, obyvatelé města Azcapotzalca (*viz*). V polovině 14. století jim vládl bojovný a podle svědectví pramenů úskočný Tezózomoc, který započal s podmaňováním okolních etnik. V těchto snahách pokračoval i jeho syn a nástupce Maxtla. Ten však tvrdě narazil na spojenecký svazek Tenochtitlánu (*viz*), Tlacopan (*viz*) a Texcoca (*viz*). Azcapotzalco bylo spojenými vojsky těchto měst dobyt a vyplněno. Maxtla padl v boji (některé prameny uvádějí, že byl zavražděn) a Tepanekové byli zařazeni do řad aztéckých *spojenců*. Nikdy však nezapomněli, že kdysi oni sami vládli Aztékům, a proto se ihned po příchodu Španělů přidali na jejich stranu a podpořili je i vojensky.

tepeu, patrně z aztéckého *tepeuh*, „dobyvatel, vítěz“.

teponazcuicatl („píseň bubínku“ – *teponaztli*), bubínek vyrobený z tence vydlabaného kmene. Mexická mytologie vypráví, že když zemřeli bohové v *Teotihuacánu* (*viz*), poslali jednoho z prvních lidí do *Tonatiuhchanu*, kde stál *Dům slunce*. Velryby a želvy vytvořily svými těly most nad hlubokými vodami. Člověk po něm přešel a přinesl bubínky *teponaztli*, chřestidla a flétny a první písně. A tak se zrodila hudba.

Texcoco („Místo zastavení“), významné předkolumbovské město; prošly jím všechny kmeny, které se do Mexického údolí nastěhovaly. Město založili již Toltékové (*viz*) pod jménem Cattenichco, poté je zničili a znovu vybudovali Chichimekové (*viz*), kteří mu dali jméno Texcoco (*viz*) – stejně se jmenovalo jezero, dnes už téměř vyschlé, rozkládající se v jeho blízkosti. V dějinách starého Mexika sehrálo Texcoco důležitou roli. Zvláště za vlády Nezahualcóyotlovy (*viz*) bylo nejdůležitějším střediskem kultury a umění.

Tezcatlipoca, nejproměnlivější z aztéckých bohů. Některé jeho atributy jsou sluneční, jindy představoval souhvězdí Velké Medvědice. Nejčastěji je pojímán jako bůh-čaroděj. Ve svém zrcadle z obsidiánu (v překladu znamená jeho jméno „Dýmající zrcadlo“) viděl vše, co se děje na světě. Byl odpůrcem Quetzalcóatlovým (*viz*).

Thompson John Eric Sidney (1898–1976), britský mayoolog, profesor antropologie na College Winchester a jeden z nejvýznamnějších mayoologů své doby. Na náklady Carnegie Institution ve Washingtonu podnikal po dvacet let výzkumy na Yucatánu (*viz*). Autor celé řady dodnes nepřekonaných prací, jako například: *The Meaning of the Mayan Monthly* („Význam mayského kalendářního měsíce“, 1925), *Correlation of the Mayan*

and European Calendars („Korelace mezi mayským a evropským kalendářem“, 1927), *Maya Hieroglyphic Writing: Introduction* („Mayské hieroglyfické písmo: Úvod“, 1950–1960), *The Rise and Fall of Maya Civilization* („Vzestup a pád mayské civilizace“, 1954).

Tikal, význačné mayské město v severní Guatemale, středisko největšího a nejdéle trvajícího mayského státu. Místo bylo osídleno od 10. století př. n. l., největší rozkvět nastal v raně klasickém období Mayů (*viz*) v letech 250 až 550 a od konce 7. do 9. století, kdy bylo město vybaveno několika pyramidami s chrámy na vrcholech, palácovými komplexy, sochami. V Tikalu žilo až 50 000 obyvatel.

Titicaca, největší jezero Jižní Ameriky (8 100 čtverečních kilometrů, hloubka do 350 metrů), rozkládající se na hranicích Peru a Bolívie ve výšce 3 810 metrů nad mořem.

Tíwanacká říše, jedna z nejstarších (a z hlediska vysokohorského prostředí) nejpozoruhodnějších civilizací předkolumbovské Ameriky s hlavním městem Tíwanaku (*viz*), jejímiž tvůrci byli indiánští Aymarové (*viz*). Civilizace Tíwanacké říše se rozvíjela od 5. století př. n. l. zhruba 1 500 let, největšího rozmachu dosáhla ve 4. až 8. století, kdy zaujímala části území dnešního Peru, Bolívie, Chile a Argentiny. Prosperita byla zajištěna neobyčejně racionálně rozvinutým zemědělstvím, které (na základě poznatků z nedávno provedených experimentů) převyšovalo dnešní úroveň agrikultury v této jinak málo výnosné a pro život drsné vysokohorské oblasti. A tak měli tíwanačtí Aymarové dobré hospodářské podmínky a zázemí i pro organizování velkolepých megalitických stavitelských projektů, které se uskutečnily zejména v Tíwanaku (*viz*).

Tíwanaku, hlavní město Tíwanacké říše (*viz*), ležící 16 kilometrů na jih od jezera Titicaca ve výšce téměř 4 000 metrů nad mořem, vynikající zejména megalitickými stavbami sakrálního účelu.

Tizoc (1481–1486), aztécký panovník.

tlacatecuhtli, titul aztéckého vladaře.

Tlacopan, mexické (aztécké) předkolumbovské středisko, člen trojspolku Tenochtitlán (*viz*), Texcoco (*viz*), Tlacopan.

tlachtli, nahuaská míčová hra, jež však byla pod jinými názvy rozšířena prakticky od dnešní jihovýchodní Arizony až po Honduras. Hrála se na hřišti ve tvaru velkého I. Po obou kratších stranách se zvedaly zdi a uprostřed nich byl vertikálně zasazen kamenný nebo dřevěný kruh, na rozdíl od horizontální polohy koše při dnešní košíkové. Hráči se kruhem snažili

prohodit tvrdý kaučukový míč, který směli odrážet jen lokty, boky nebo nohama.

Tláloc, byl především bohem vody a deště, ale také blesku a hromu. Jeho kult je prastarý, předaztécký – kult plodnosti půdy svázaný se životem zemědělce. Dvojitá svatyně Tláloc-Huitzilopochtli na hlavním chrámu v Tenochtitlánu (*viz*) byla zřejmě výrazem spojení: Tláloc – dárce živobytí, Huitzilopochtli (*viz*) – symbol vojenské moci Aztéků (*viz*).

tlatlicpac, aztécký filozoficko-poetický výraz „na zemi“.

Tlapallan, mytické místo, o němž se předpokládalo, že bylo obýváno mrtvými ve jménu boha Tláloca (*viz*). Verbálně vyjádřeno: „Země červené“.

Tlatelolco (*Tlal-telol-co*, „Návrší země“), od roku 1473 součást Tenochtitlánu (*viz*).

tlatlacotin, aztéctí „otroci“.

tlatoani („ten, který mluví“), nahuaské označení pro panovníka, neboť on hovořil jménem nejvyšší rady, bohů i národa.

Tlaxcaltékové, etnikum patřící do skupiny Naha. Obývali město Tlaxcalu, ležící asi 90 km východně od Tenochtitlánu (*viz*). Jejich malý státěček byl ze všech stran obklopen mamutí Aztéckou říší, jejímž útokům neustále odolával. Tlaxcaltékové byli také hlavními spojenci Španělů v bojích proti Aztékům (*viz*). Ještě za španělského místokrálovství měla Tlaxcala zcela výsadní postavení.

Tochiuitzin, nahuaský básník, syn Itzcóatla (*viz*), vládce Tenochtitlánu (*viz*). Narodil se přibližně na konci 14. století a zemřel v polovině století následujícího.

Toltékové, první kmen Nahuů, který přišel v 9. století ze severu do Mexického údolí. Vybudovali středisko Tula (*viz*), odkud ovlivňovali sousední kultury, rovněž kulturu mayskou.

Torquemada Juan de (1536–1624), španělsko-mexický kronikář. Do Mexika se dostal již v dětském věku, roku 1538 vstoupil do františkánského řádu a později se stal provinciálem. Z jeho děl je pro dějiny a etnografii Nového světa důležitá *Monarquía Indiana* („Monarchie v zemích indických“, 1615) – ačkoliv je to dílo nepůvodní, „těžkopádné“, obsahuje důležité dokumenty.

Totonakové, předkolumbovské indiánské etnikum v oblasti dnešního mexického státu Veracruz. Hypoteticky jsou spojováni s tvůrci starověkého Tajínu; později obývali Cempoalu, hlavní centrum na pobřeží Mexického zálivu. V 15. století byli podmaněni Aztéky (*viz*).

Tres Zapotes, důležité středisko Olméků (*viz*) v dnešním mexickém státu Veracruz.

Tula-Tollan, hlavní město Toltéků (*viz*) nacházející se v dnešním mexickém státě Hidalgo, asi 70 kilometrů severně od hlavního mexického města Ciudad de México na místě dnešní vesnice Tula. Bylo založeno patrně na počátku 8. století, mělo rozlohu asi deset čtverečních kilometrů a v době největšího rozkvětu v 10. až 12. století je obývalo několik desítek tisíc lidí. Prvním panovníkem, jenž nastoupil kolem roku 720, byl *Chalchiuhtlanetzin*. Nejslavnějším a posledním vládcem byl Ce-Acatl-Topiltzin (*Quetzalcóatl*, *viz*), jenž vládl patrně v letech 925–947, kdy musel z Tuly uprchnout. Město bylo opuštěno 1168 (archeologové je objevili v roce 1941).

Tulum, význačné mayské středisko na mexickém poloostrově Yucatánu (*viz*).

Tupac Inca Yupanqui (1471–1493), incký panovník. **tyrkys** (*kalait*), světlemodrý až zelenomodrý trojkolonný nerost, ceněný jako drahý kámen. V předkolumbovském Mexiku byl užíván k výrobě šperků.

Tzacol, *Stvořitelka* (od *tzac*, „postavit, zhotovit“).

Ulmil, postava vládce, jehož území však nebylo nalezeno v žádném z textů.

U mutil chuenil kin sansamal, horoskop, kniha dní (u Aztéků *tonalámatl*), sloužil národům Mexika a Mezoameriky (*viz*) jako horoskop k předpovídání charakteru, budoucích osudů a ostatních aspektů života novorozenců. U Indiánů to nebyly hvězdy, které by měly mít dobrý nebo špatný vliv na osud člověka, ale znaky dní, lépe řečeno znak dne, v němž se ten či onen dotýčný narodil. Na druhé straně se dávaly podle horoskopu i jména novorozencům, svědčí o tom Sahagún, Ixtlilxóchitl i Torquemada.

U Quoc Cho, U Quoc Paló, Ah Raxá Lac, Ah Raxá Tzel, mezoamerická božstva kosmologicko-astrálního charakteru.

Uxmál, mayské středisko v jihovýchodním Mexiku na poloostrově Yucatánu (*viz*). Bylo vystavěno v takzvaném puucském stylu a vzkvétalo v klasickém a poklasickém období v letech 600 až 900. Osídlení však přetrvalo i po invazi Toltéků (*viz*) na Yucatán a bylo opuštěno kolem roku 1450. Ruiny staveb pokrývají rozlohu kolem 60 hektarů a vyznačují se vynikající sochařskou výzdobou, často symbolizující Venuši a boha Čaka.

v křídových zahradách, symbolický výraz: rituální oběti byly totiž natírány bílou křídou, barvou smrti.

Vaillant Clap George (1901–1945), americký mexikanista. Přednášel dějiny raných civilizací Střední Ameriky na Harvardově univerzitě a na univerzitách Yale

a Columbia. Své poznatky uložil do dnes již klasické práce *Aztecs of Mexico* („Mexičtí Aztékové“, 1962, česky 1974).

Valdéz Antonio (18. století), pravděpodobný autor kečujského dramatu *Apu Ollantay* (*viz*).

vikuña (*Lama vicugna*), divoký druh lamy z vysoko-horských oblastí And.

vysoké kultury Ameriky (nebo také *vrcholné, jádrové* či *nukleární*), takto jsou klasifikovány především tři předkolumbovské civilizace – aztécká, mayská a incká. Někteří badatelé (G. Baudot) k nim ještě někdy přiřazují kulturu Muisků-Chibchů (Kolumbie). Aztékové (*viz*) a Inkové (*viz*) bývají často označováni jako *imperiální*, Mayové (*viz*) *intelektuální*. V poetické či metaforické rovině se ještě hovoří o Aztéčích jako o *Germánech* Ameriky, o Mayích jako o *Řecích* Nového světa a o Kečuích jako o *Římanech* Ameriky.

wanka, v kečuánské literatuře elegická poema s tragickým koncem.

Wiracocha, v incké mytologii stvořitel světa a také ostatních bohů, dárcé kulturních vymožeností. Titulovali jej také *Nejstarší základ světa, vládce, učitel světa*. Vládl skupině duchů, mezi nimiž byla nejmocnější božstva nebes.

Wiracocha Inca, legendární incký panovník. S pomocí vojevůdců Apo Mayty a Vicaquiry dokončil dobytí aymarských oblastí.

Xahilové, cakchiquelský panovnický rod.

Xibalbá, podzemní říše sil nepřátelských člověku a životu, zřejmě obdoba aztéckého Mictlanu.

Xitle, mexická sopka, jež pod svou lávou pohřbila předkolumbovské středisko Cuicuilko (*viz*) s nejstarší pyramidou v Americe.

Xochicalco, předkolumbovské středisko v dnešním mexickém státu Morelos vyznačující se vlivy mayskými, toltéckými a zapotéckými.

xochicuícatl, v aztéčtině „píseň květu“ (*in xóchitl in cuícatl*, „květ a píseň“), tj. poezie.

Xochimilco, předkolumbovské město na břehu jezera Texcoco, proslulé takzvanými plovoucími zahradami, kde Indiáni pěstovali ovoce, zeleninu a květiny; dnes součást hlavního mexického města Ciudad de México.

Xochipilli („Pán květů“), bůh jara, lásky, umění, sportovník.

Xochiquetzal („Vzácný květ, Květinový pták“), bohyně květů a lásky. Podle aztécké mytologie první manželka boha deště Tláloca (*viz*). Tezcatlipoca (*viz*) ji unesl z Tlalocanu přes třináct nebes a pak ji poslal do země chladu, noci a smrti na severu. Odtud se dostala do *Tamoanchánu* („Místa našeho počátku“), kde přebývá jako bohyně lásky a strážkyně květu *Xochitlicacanu*.

Yahuar Huacac, legendární incký panovník, šestý v posloupnosti inckých vládců. První Inka, který s pomocí malé, nicméně profesionální armády zahájil plánované rozšiřování Tahuantinsuyu (*viz*).

Yucatán, poloostrov ve Střední Americe na atlantském pobřeží (38 402 km²). Odděluje Mexický záliv od Karibského moře. Větší část se rozkládá na území Mexika, menší oblasti (jižní a jihovýchodní) jsou v Guatemale a v Belize. Tvoří jej plochý krasový povrch do 1 122 metrů nadmořské výšky, tropické lesy a savany, při pobřeží bažiny. Rozvily se zde předkolumbovské kultury, zejména mayská kultura se středisky Chichén Itzá (*viz*), Uxmal (*viz*) aj.

Yximché, cakchiquelské hlavní město.

Zapotékové, předkolumbovské etnikum Střední Ameriky s hlavním střediskem Monte Albán (*viz*) v jižním Mexiku. Byli podrobni Aztéky (*viz*).

Zaqui-Nimá-Tziís, bohyně matka, bohyně Jitřenky.

zatmění slunce, hrálo důležitou úlohu v životě Aztéků (*viz*) i Mayů (*viz*); znamenalo pro ně zápas božských nebeských sil (domnívali se, že slunce je pohlcováno jaguáry).

změněné vědomí, stav někdy chybně označovaný jako *trans*, do něhož se šaman (*viz*) uvádí za pomoci půstu, tance, bubnování, alkoholu či drogy (v mnoha případech využívá různých kombinací uvedeného) a vydává se pak na *šamanskou cestu* (například do *podsvětí* pro duši nemocného člověka).

znak, podle Knorozova (*viz*) základní jednotka mayského hieroglyfického písma (*viz*); skupina grafémů, majících týž denotát.

*

Výkladový rejstřík důležitějších jmen a pojmů sestavili Oldřich Kašpar, Zuzana Korecká, Jaroslav Malina a František Vrhel.

NADACE
UNIVERSITAS MASARYKIANA

EDICE SCIENTIA

Edice Scientia je projektem Nadace Universitas Masarykiana (vzniklé na půdě Masarykovy univerzity v Brně) uskutečňovaným ve spolupráci s dalšími institucemi. Přináší původní vědecké monografie zásadního významu s mezinárodním dosahem; je otevřena autorům zejména z akademické obce Masarykovy univerzity, ale i autorům z jiných škol a vědeckých ústavů u nás a v zahraničí.

Edici řídí Jaroslav Malina (předseda), Josef Bejček, Pavel Bravený, Josef Kolmaš, Jan Novotný, Jiří Pavelka, Eduard Schmidt, Miloš Štědroň, Jiří Vorlíček, Josef Zeman.

Dosud vyšlo:

Miloš Štědroň, *Leoš Janáček a hudba 20. století* (1998).

Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů, I. svazek. Pracovní preprint knihy* (1999).

Josef Unger, *Život na lelekovickém hradě ve 14. století: Antropologická sociokulturní studie* (1999).

Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Láska v životě a literatuře světa srdcem a rukama českých malířů a sochařů, II. svazek. Pracovní preprint knihy* (2000).

Jaroslav Malina, ed., *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, III. svazek. Pracovní preprint knihy* (2000).

Břetislav Vachala, *Nejstarší literární texty v nekrálovských hrobkách egyptské Staré říše* (2000).

Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*. 1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000); 2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000); 3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000); 4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002); 5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002); 6. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Mýšlení, symbolismus a umění* (2002); 7. Jaroslav Skupnik, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002); 8. Oldřich Kašpar, *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002); 9. Josef Unger, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století* (2002); 10. Václav Vančata – Marina Vančatová, *Sexualita primátů* (2002); 11. Josef Kolmaš, *Tibet z antropologické perspektivy* (2002); 12. Josef Kolmaš, *Smrt a pohřbívání u Tibetánů* (2003), 13. Václav Vančata, *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků* (2003), 14. František Vrhel, *Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny* (2003).

Josef Zeman, *Přírodní karbonátové systémy* (2002).

Připravované svazky:

Marie Dohnalová, *Sociální ekonomie a občanský sektor*.

Jaroslav Malina, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*.

Marie Pardyová, *Raně křesťanské sarkofágy*.

Vladimír Preclík: *Paměť sochařského portrétu*.

V rámci řady – Jaroslav Malina (ed.): *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů* dosud vyšlo:

1. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Lovecko-sběračská společnost a její proměny* (2000).
2. Jiřina Relichová, *Genetika pro antropology* (2000).
3. Jiří Gaisler, *Primatologie pro antropology* (2000).
4. František Vrhel, *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* (2002).
5. Jaroslav Zvěřina – Jaroslav Malina, *Sexuologie pro antropology* (2002).
6. Jiří Svoboda, *Paleolit a mezolit: Myšlení, symbolismus a umění* (2002).
7. Jaroslav Skupnik, *Manželství a sexualita z antropologické perspektivy* (2002).
8. Oldřich Kašpar, *Předkolumbovská Amerika z antropologické perspektivy (Karibská oblast, Mezoamerika, Andský areál)* (2002).
9. Josef Unger, *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století* (2002).
10. Václav Vančata – Marina Vančatová, *Sexualita primátů* (2002).
11. Josef Kolmaš, *Tibet z antropologické perspektivy* (2002).
12. Josef Kolmaš, *Smrt a pohřbívání u Tibeťanů* (2003).
13. Václav Vančata, *Paleoantropologie – přehled fylogeneze člověka a jeho předků* (2003).
14. František Vrhel, *Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny* (2003).